

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI
DÖNEMİNDE TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Umut KULKIRA

İstanbul, 2015

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI
DÖNEMİNDE TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Umut KULKIRA

Öğrenci No:
110771039

Danışman:
Doç. Dr. İlyas SÖZEN

İstanbul, 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum " **İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türk - Sovyet İlişkileri** " başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 07.05.2015

Umut KULKIRA

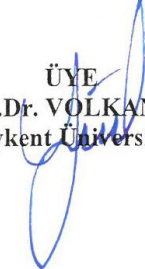
T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

07.05.2015

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **110771039** numaralı **Umut KULKIRA'nın** "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 21.04.2015 tarih ve 2015/16 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında *oyçokluğu/oybirliği* ile *Kabul/Red veya Düzeltme* kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Doç.Dr. İLYAS SÖZEN
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Yrd.Doç.Dr. VOLKAN ÖNGEL
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Prof.Dr. ŞENOL DURGUN
(Gazi Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Umut KULKIRA
Danışmanı : Doç. Dr. İlyas SÖZEN
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans, 2015
Alanı : Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : İsmet İnönü, Stalin, SSCB, II. Dünya Savaşı

ÖZ

İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ

Araştırmanın amacı, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde gerginleşen Türk-Sovyet ilişkilerini uluslararası konjonktürün ve iç dinamiklerin etkilerini de dikkate alarak bilimsel bir yaklaşımla değerlendirmektir. Çalışmada, 1939-1950 yılları arasında İnönü ve Stalin'in liderliğinde sürdürülen ilişkiler incelenmiştir. Dönemin siyasal atmosferini yansıtan gazetelerden, diplomatların anılarından, diplomatik belgelerden ve bu konu ile ilgili araştırma yapmış akademisyenlerin eserlerinden faydalanılmıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra ilişkilerin bozulmasına iki ülkenin politik tercihlerinden çok 20.yüzyılın en karmaşık dönemi olan 1940'lı yılların özel koşulları neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yıkımından ülkesini korumaya çalışan İnönü bu politikasında başarılı olmuşsa da savaş dışında kalması SSCB'nin tepkisiyle karşılaşmış ve Alman yanlısı olmakla suçlanmıştır. İlişkilerin bozulmasının her iki tarafın yararına olmadığı Atatürk dönemi ile karşılaştırılınca anlaşılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; İsmet İnönü'nün uygulamış olduğu diplomasinin savaş sürecinde küresel güçlerin baskısını, savaş sonrasında da ısrarlı Sovyet taleplerini bertaraf ettiği düşünüldüğünde akılcı ve soğukkanlı diplomasinin askeri güç kadar etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Name and Surname : Umut KULKIRA
Supervisor : Asst. Prof. İlyas SÖZEN
Degree and Date : Master, 2015
Major : International Relations
Key Words : İsmet İnönü, Stalin, USSR, World War II

ABSTRACT

TURKISH- SOVIET RELATIONS DURING THE İSMET İNÖNÜ'S PRESIDENCY

The objective of the research is to assess, with a scientific approach, the Turkish-Soviet relations which got tensed up during the period when İsmet İnönü was occupying the presidency office, in consideration of the impacts of international conjuncture and internal dynamics. The study examines the relations carried out under the lead of İnönü and Stalin between 1939 and 1950. This study builds upon the newspapers, diplomat's memories, diplomatic documents that reflect the political atmosphere of the period, and upon the works of academic staff who have made researches on this subject.

The reason for retrogressing of the relations after the death of Atatürk was mainly due to the special conditions of 1940's which is the most complex period of the 20th century, rather than the political preferences of both countries. Despite İnönü was successful in his efforts to save his country from the demolishing impact of the World War II; staying away from the war triggered the reactions of USSR and he was blamed of being German-supportive. When compared to Atatürk period, it was comprehended that the rupture of the relations is no benefit for any of the parties. According to the consequence of the study, considering that the diplomacy adopted by İsmet İnönü eliminated the pressure of the global forces at the stage of the war and the insistent demands of Soviets after the war, it appears that a rationalist and coldblooded diplomacy is as effective as military power.

İÇİNDEKİLER

ÖZ

ABSTRACT

KISALTMALAR _____ viii

GİRİŞ _____ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1917- 1923 DÖNEMİ TÜRK- BOLŞEVİK İLİŞKİLERİ

1.TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ ÖNCESİ ULUSLARARASI ORTAM _____ 8

1.1. 20 Yüzyılın Başlarında Avrupa ve I. Dünya Savaşı _____ 8

1.2.Osmanlı Devletinin I.Dünya Savaşına Katılması _____ 9

1.3. Osmanlı-Rus Savaşı: Enver Paşa'nın Beklentileri ve Gerçekler _____ 12

2. BOLŞEVİK DEVRİMİ VE RUSLAR İLE ATEŞKES _____ 14

2.1.Bolşevik Devrimi'nin Perde Arkası _____ 14

2.2.Brest Litovsk Barış Antlaşması _____ 17

3. MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI _____ 18

4. TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI VE SOVYET RUSYA _____ 19

4.1. İşbirliğinin Gerekçeleri _____ 19

4.2. Bolşevikler ile İlk Temas _____ 21

4.3.Moskova Antlaşması _____ 24

4.4. Sakarya Savaşı'nın İlişkilere Etkisi _____ 26

4.5. TBMM'nin Fransa ile ilişkiler kurması Sonucunda Moskova'nın Tutumu _ 28

4.6.Büyük Taaruz'dan Lozan'a _____ 31

4.7. Mudanya Mütarekesi'nden Lozan'a Sovyet Rusya ile İlişkiler _____ 32

4.8. Lozan Konferansı'nda Boğazlar ile ilgili Görüşmeler _____ 35

4.9. Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri'nin Önemi _____ 38

İKİNCİ BÖLÜM
1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRK- SOVYET
İLİŞKİLERİ

1. İŞ BİRLİĞİ DÖNEMİ	39
1.1. İngiltere'nin Türkiye Aleyhtarı Politikaları ve SSCB ile Yeniden Yakınlaşma	39
1.2. SSCB ve Türkiye'nin MC Politikası ve Silahsızlanma Konferansı	41
1.3. Türkiye'nin Batılı Devletler ile İlişkileri ve SSCB'nin Tutumu	43
1.4. İsmet İnönü'nün SSCB Gezisi	45
1.5. Türkiye ve SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi	48
2. BOĞAZLAR SORUNUNUN TEKRAR GÜNDEME GELMESİ VE SOĞUYAN İLİŞKİLER	50
2.1. Montreux Konferansı Sürecinde SSCB'nin Tutumu	50
2.2. SSCB ve Türkiye Arasında Yapılamayan Karşılıklı Yardım Paketi	53
2.3. Atatürk'ün Son Yıllarında Türkiye ve SSCB İlişkileri	55
2.4. Atatürk'ün Ölümü ve Bir Dönemin Sonu	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ

1. SAVAŞ ÖNCESİ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ	58
1.1. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi	58
1.2. Savaş Öncesi Uluslararası Ortam	59
1.3. Türkiye İngiltere ile İttifak Peşinde	61
1.4. Potemkin'in Türkiye Ziyareti ve Üçlü Deklarasyon	61
1.5. Moskova'nın Sürpriz Hamlesi ve Türkiye'de Yankıları	62
2. II. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ	65
2.1. Polonya'nın İstilasası	65
2.2. Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti	67
2.3. Üçlü İttifak Antlaşması ve SSCB'nin Tutumu	69
2.4. Molotov'un 31 Ekim 1939 Konuşması ve Yankıları	70
2.5. Bakü Planı ve SSCB'nin Tepkisi	72

3.TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİNDE 1940-1941 DÖNEMİ	75
3.1. Müttefiklerin İsteği Karşısında Türkiye'nin Sovyet Çekincesi	75
3.2.Molotov'un Hitler ile Görüşmesinde Boğazlar ile İlgili Talepleri	77
3.3.İngilizlerin Türkiye ile SSCB'yi Yakınlaştırma Çabaları	80
4.ALMAN-SOVYET SAVAŞI VE TÜRKİYE	81
4.1.Almanların Büyük Taarruzu: Barbarossa	81
4.2.Mihver ve Müttefik Baskısı Altında Türk Dış Politikası	82
4.3.Kırılma Noktası: Stalingrad Savaşı	85
5. 1943 YILI OLAYLARI VE MÜTTEFİK KONFERANSLARI	87
5.1. Casablanca: Ortak Düşman Birleştiriyor	87
5.2.Adana Görüşmeleri	88
5.3. Molotov- Açıkalin Görüşmesi	90
5.4. Quebec ve Moskova Konferansları	91
5.5.Menemencioğlu- Eden Görüşmesi	92
5.6. Tahran Konferansı	94
5.7. İnönü Kahire'de	94
6. 1944 YILINDA MÜTTEFİK BASKILARI	95
6.1.Müttefikler ile İlişkiler Bozuluyor	95
6.2.Menemencioğlu'nun İstifası	98
6.3.Almanlar ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi	100
7. DOĞU AVRUPA'DA SSCB HÂKİMİYETİNE DOĞRU	101
7.1.Bulgaristan'daki Gelişmeler	101
7.2.Yalta Konferansı	102
8. SOVYET TEHDİDİ VE TÜRKİYE'NİN MÜTTEFİK ARAYIŞLARI	104
8.1. SSCB Türkiye ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı Yenilemek İstemiyor	104
8.2. Potsdam Konferansı	106
8.3. Türk Kamuoyunda Artan Sovyet Aleyhtarlığı	109
9. 1946 YILI OLAYLARI VE SOVYET NOTALARI	110
9.1. SSCB Gerilimi Daha Fazla Tırmandırıyor	110
9.2. SSCB'ye Bir Mesaj: Missouri Zırhlısı	111

9.3. Sovyet Notaları _____	112
9.4. Türk Basınının Tepkisi ve Ankara'nın Cevabı _____	114
9.5. Molotov'un Özeleştirisi _____	118
9.6. Notalar ve Türk Diplomasisi _____	119
10. ANKARA- WASHINGTON ARASINDA ARTAN STRATEJİK İŞBİRLİĞİ _____	119
10.1. Truman Doktrini _____	120
10.2. Marshall Yardımı _____	122
10.3. Truman Doktrini ve Marshall Planının Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi _____	123
11. 1948-1950 YILLARI ARASINDA SSCB İLE İLİŞKİLER _____	126
11.1. Bölünen Avrupa ve Türk Dış Politikası _____	126
11.2. Sovyet Büyükelçisi _____	127
11.3. Türkiye'nin Kaygıları _____	128
11.4. NATO'nun Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Girişimleri ve Sovyetlerin Tepkisi _____	129
11.5. CHP İktidarının Sonuna Doğru Sovyetler ile İlişkiler _____	133
SONUÇ _____	135
KAYNAKÇA _____	138
EKLER _____	152
EK-1 Çiçerin'in Teşekkürü _____	152
EK-2 Çiçerin'in Molotov'a yazdığı protesto mektubu _____	154
EK-3 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması _____	156
EK-4 Litvinov'un Tefik Rüştü Aras'a Mesajı _____	158
EK-5 İsmet İnönü'nün Moskova'da Karşılansısı. _____	159
EK-6 Alman -SSCB Paktının Türkiye'de Yansımaları _____	160
EK -7 Başarısızlıkla Sonuçlanan Türk- Sovyet Görüşmeleri _____	161
EK-8 Alman İddialarını Türkiye Reddediyor. _____	162
EK-9 Barbarossa Harekâtı ve Türkiye'nin Tutumu _____	163
EK-10 Tass Ajansı Alman İddialarını Reddediyor. _____	164
EK-11 SSCB ve İngiltere Türkiye'nin Endişelerini Gidermeye Çalışıyor. _____	165

EK-12. SSCB'nin Cephelerdeki Başarıları Türkiye'nin İç Politikasını da Etkilemektedir. _____	166
EK-13. SSCB ve İngiltere'nin Tepkilerini Azaltmak için Menemencioğlu İstifa Ettirildi. _____	167
EK-14 Molotov Antlaşmanın Uzatılmayacağını Beyan Ediyor. _____	168
EK-15 Sovyet İstekleri Basına Sızmıştı. _____	169
EK-16 Türkiye Molotov'un İsteklerinin Postdam'da Kabul Görmeyeceğini Umuyordu. _____	170
EK-17 İsmet İnönü'nün SSCB'ye Cevap Niteliğindeki Dış Politika Değerlendirmesi. _____	171
EK- 18 Saraçoğlu'ndan SSCB Basınına Sert Cevap _____	172
EK-19 Boğazlarda Hak İddia Eden SSCB'nin İlk Notası Türk Basınında ____	173
EK-20 SSCB'nin Notası Karşısında Bir Türk Karikatürü _____	174
EK- 21. ABD ve İngiltere Türkiye'den Önce SSCB'ye Nota Veriyor. ____	175
EK-22 Türkiye Sovyet Taleplerini Reddediyor. _____	176
EK- 23. SSCB İkinci Bir Nota ile Taleplerini Tekrarlamakta. _____	177
EK-24 Türkiye'nin İkinci Sovyet Notasına Yanıtı _____	178
EK-25. Truman Doktrini Türk Basınında Büyük Heyecan Yarattı. _____	179
EK-26. Yeni Kurulan DP'de SSCB'yi Sert Şekilde Eleştirmektedir. _____	180
EK 27. SSCB ile Gerginleşen İlişkiler Toplumsal ve Siyasal Hayatı da Etkilemiştir. _____	181

ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DP	: Demokrat Parti
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Yakın tarih incelendiğinde SSCB ile olan ilişkilerin Türkiye'nin geleceğinin şekillenmesinde etkili olduğu ortaya çıkar. Atatürk döneminde kurulan iyi ilişkiler Türkiye'ye birçok alanda katkı sağlamış ancak daha sonraki yıllarda yaşanan gerginlik ile her iki ülkenin yolları ayrılmıştır. Bu tezin konusunu da İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yaptığı yıllarda Avrupa merkezli başlayan ve giderek şiddetini arttıran uluslararası krizin de etkisi ile Mustafa Kemal Atatürk döneminden farklı olarak gelişen Türk- Sovyet ilişkileri oluşturmaktadır.

İsmet İnönü, uluslararası krizlerin ve küresel bir felaket olan II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda cumhurbaşkanlığı yapmıştı. Revizyonizm yanlısı faşist ideolojinin temsilcisi olan Almanya ile İtalya'nın politikaları karşısında birçok ülkenin yaşadığı kaygıları Türkiye'de yaşamaktaydı. Bu nedenle gerek komşuları ile gerekse küresel aktörler ile iş birliğini geliştirmek ve tehlikeleri bertaraf edecek diplomatik ataklarda bulunmak dış politikanın ilk hedefi olmuştu. Özellikle krizin çatışmaya dönüştüğü 1939- 1945 yılları arasında diplomasi savaş dışında kalmanın en önemli aracı olarak kullanılmıştır. Elbette ki bu kolay olmamıştı. Zira dış politikada yapılacak yanlış bir hamle Türkiye için ağır sonuçlar doğurabilirdi. Bu durum Türk dış politikasını belirleyen İnönü ve kadroları üzerinde büyük bir baskı oluşturmuşsa da akılcı ve soğukkanlı uygulamalar sayesinde ülke savaş dışı kalmayı başarmıştır.

Ancak bu pragmatik politikalar Atatürk döneminde var olan bazı dengelerin değişmesine de neden olmuştu. Kurtuluş Savaşı ile birlikte başlayan ve uzun bir dönem uluslararası güçlere karşı ortak hareket eden Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkiler bozulmuş, 1946 yılından itibaren krize dönüşmüştür. Oysa Atatürk döneminde zaman zaman anlaşmazlıklar yaşansa da 1930'lu yılların sonlarına kadar her iki ülkenin çıkarlarına katkı sağlamış olan ilişkiler mevcuttu.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde giderek bozulan Türk-Sovyet ilişkilerini uluslararası koşulların ve iç dinamiklerin etkilerini de dikkate alarak bilimsel bir yaklaşımla değerlendirmektir. İlişkilerde meydana gelen olumsuz gidişata paralel olarak Türk basınında ve

kamuoyunda SSCB'ye karşı gelişen olumsuz algıların sonuçlarını ve SSCB'nin aşırı reaksiyon gösteren tavrının arkasındaki nedenleri analiz etmek de amaçlanmıştır. Aynı zamanda iki ülkenin liderleri İnönü ve Stalin'in dış politika anlayışları ve kişisel özelliklerinin de süreçte etkili olduğu göz önünde tutulacaktır.

Türkiye ile SSCB arasında iş birliği ile başlayan ve İsmet İnönü döneminde gerginleşen ilişkiler birçok akademisyenin de araştırmalarına konu olmuştur. Bu konuda yapılan son derece değerli araştırmalar mevcuttur. Ancak araştırmaların azımsanmayacak bir bölümünde dönemin gerçekleri karşısında ortak bir kanaate ulaşılamamıştır. Araştırmacıların iki ülke ilişkileri hakkında farklı değerlendirmeler yapması ve ortak bir anlayış geliştirilmemesinin tarihsel ve ideolojik sebepleri olduğu bir gerçektir. Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı arasında yüzyıllar boyu süren çekişmeler ve sık sık yaşanan kanlı savaşlar kimi araştırmacıların Türk- Sovyet ilişkilerine önyargı ile yaklaşmasına neden olmuştur. Bundan daha önemlisi ideolojik tavırlardır ki objektif değerlendirmelerin önündeki en büyük engel bu yaklaşım olmuştur.

Kuşkusuz tarihsel öneme sahip bir olay ile ilgili farklı sonuçlar elde edilebilir. Ancak bu sonuçların gerçeklerden sapacak kadar yanlı sonuçlar doğurması objektif tarihçilik açısından kabul edilecek bir durum değildir. Buna örnek olarak Sovyet yardımları ile ilgili birbirinden tamamen zıt değerlendirmeler gösterilebilir. Bir grup araştırmacı Sovyet yardımlarının tek taraflı olduğunu ve Sovyetlerin mazlum halkların kendi geleceklerini belirlemeleri için çabalayan bir siyasal yaklaşımı benimsediğini savunmuştur. Diğer bir grup yazar ise Sovyet yardımlarının gereğinden fazla abartıldığını iddia ederler. Hatta bu yardımları görmezden gelen araştırmacılar da mevcuttur. Araştırmacılar arasında yaşanan bir diğer önemli görüş ayrılığı da II. Dünya Savaşı sürecinde ilişkilerin gerginleşmesine ve Sovyet notaları ile kopma noktasına gelmesine neden olan olayların değerlendirilmesinde yaşanmıştır. Bir kısım araştırmacı Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarında uygulamış olduğu dış politikanın ilkesiz olduğunu iddia etmektedir. Diğer taraf ise SSCB'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra moral üstünlüğü ele almasıyla tıpkı Çarlık Rusyası'nda olduğu gibi başta Boğazlar olmak üzere Türk topraklarını ele geçirmek için saldırgan

bir politikayı benimsediğini söylemektedir. Bu araştırmacılar ilişkilerin bozulmasında Stalin'in rolünü vurgularlar.

Tekrar etmek gerekirse araştırmacıların farklı sonuçlara ulaşması doğaldır. Sorun tamamen bir tarafa angaje olan araştırmalardan kaynaklanmaktadır. O halde Türk- Sovyet ilişkileri ile ilgili bir değerlendirme yaparken karşılıklı suçlamalar yerine her iki ülkenin dış politika stratejilerini etkileyen bütün faktörleri birlikte değerlendirmek daha bilimsel bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle İnönü dönemindeki Türk- Sovyet ilişkileri incelenirken uluslararası ortamın ve uluslararası politikaların göz önüne alınması gerekmektedir. Kaldı ki uluslararası ilişkilerin bir gerçeği olan ulusal çıkarın önceliği de unutulmamalıdır. Nazi Almanyası ve İtalya'nın revizyonist politikaları ve Batılı ülkelerin güçlenen faşizm karşısında duyarsızlığı ve artan kaygılar anlaşılmadan iki ülke ilişkileri hakkında gerçekçi bir analiz yapmak mümkün değildir. Bu gerçekleri görmeden SSCB'nin dış politikasını tek kelime ile değerlendirip saldırganlıkla itham etmek nasıl yanlışsa Türkiye'yi Sovyet toprakları işgal altındayken Führer Almanyası ile ittifak etmekle suçlamak da gerçekçi bir değerlendirme olmaz.

Türk- Sovyet ilişkileri ile ilgili birçok tez çalışması da mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmı belirli bir dönem ilişkileri kapsarken bir kısmı da ilişkilerin Türk kamuoyundaki yansımalarını incelemiştir. Umut Akcakaya'nın *Sovyet Tehdidinin Türkiye'de Algılanışı(1945-1952)* , Sami Yılmaz'ın *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Sovyetler Birliği ve Komünizm Algısının Toplum ve Kurumların Biçimlenişindeki Etkisi*, Süleyman Ünlüsoy'un *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Gerginleşen Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerinin Türk Kamuoyundaki Tepkileri (1945-1952)*, Volkan Ergül'ün *Basında Türk-Sovyet ilişkileri (1925 - 1945)* adındaki Yüksek Lisans Tezleri daha çok iki ülke arasında gerginleşen ilişkilerin Türkiye'de yarattığı reaksiyonlara dikkat çekmiştir. Kahraman Gürbüz'ün *İkinci Dünya Savaşında Türk - Sovyet İlişkileri(1939 - 1945)* savaş yıllarında yaşanan gelişmelere paralel olarak ilişkileri incelemiştir. Yine Sovyet dönemi ve sonrası ile ilgili olarak belirli bir konuyu araştıran tezler mevcuttur. Ancak söz konusu çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi Türk- Sovyet ilişkileri ve diplomasisi araştırılmıştır.

Kronolojik sıralamanın uygulandığı bu çalışmada birçok kaynak, haber ve makalelerden yararlanılmıştır. Bu makalelerin bir kısmı 1939- 1950 yılları arasında yayımlanan gazetelerden alınmıştır. Cumhuriyet, Yeni Sabah, Tanin, Tan, Son Posta, Vatan, Ulus, Son Telgraf, Akşam, Zafer gazeteleri haber ve makaleleri ile tez için önemli bir kaynak olmuştur. Farklı politik duruş sergileyen yazarların makaleleri dikkatle incelenmiş ve olayların tarihsel gelişimi ile çelişmeyecek bilgilerden faydalanılmaya gayret edilmiştir. Yine Türk dış politikası ve SSCB ile ilişkileri inceleyen birçok bilimsel eserden de faydalanılmıştır. Kamuran Gürün'ün *Türk-Sovyet İlişkileri(1920-1953)*, iki ülke ilişkilerini Kurtuluş Savaşı'ndan başlayarak Soğuk Savaş sürecine kadar inceleyen bir eserdir. Suat Bilge'nin *Güç Komşuluk* adlı eseri de perde arkasında yaşananları, diplomatların kulis faaliyetlerini de okuyucuya sunmuştur. Faruk Sönmezoğlu'nun *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası* adlı çalışması sadece Türkiye- SSCB ilişkilerini değil o dönemde Türkiye'yi ilgilendiren uluslararası gelişmelerin tamamını incelemektedir. Cemil Koçak'ın *Türkiye'de Milli Şef Dönemi* kitabı İsmet İnönü'nün kişisel özelliklerini de dikkate alarak yapılmış bir araştırmadır. Bu araştırmada İnönü ve ekibinin izlemiş olduğu politikaların uluslararası gelişmeler ile paralellik gösterdiği çeşitli örnekler ile açıklanmıştır. Cemil Hasanlı'nın *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk- Sovyet İlişkileri 1939-1953* adlı eseri ise Türk- Sovyet gerginliğini araştırdığı gibi Güney Kafkasya'da yaşananlar hakkında da bilgi vermektedir. Zehra Önder'in *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası* adlı kitabı bilimsel yönü ağır basan belgelere dayalı bir araştırma kitabıdır. Fahir Armaoğlu'nun *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Mahmut Goloğlu'nun *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi III. Milli Şef Dönemi*, yararlanılan diğer önemli kaynaklardan bazılarıdır.

Bu eserler ile birlikte döneme tanıklık eden insanların kitaplarından da bahsetmek gerekir. Feridun Cemal Erkin'in *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* adlı kitabı diplomat olarak yaşadığı olayları birinci elden okuyucuya sunmaktadır. Kuşkusuz bu eser çok önemli bir kaynak olmakla birlikte uluslararası gelişmelere ve Türk- Sovyet ilişkilerine Türkiye perspektifinden bakmaktadır. Yine Türk- Sovyet ilişkilerinin başlangıcında Ankara'da bulunan Aralov'un *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları* adlı kitabı da önemli bir kaynak olmakla birlikte bu kitabın Sovyet dış politikasından bağımsız olabileceğini düşünmek gerçekçi olmaz.

Kissinger'in *Diplomasi* adlı kitabı Stalin, Roosevelt, Truman, Churchill karakterlerinin tahlil edilmesinde ve o dönemdeki uluslararası gelişmelerde oynadıkları rolün anlaşılmasında önemli bir kaynaktır. Ancak bu eserin uluslararası ilişkilere ABD gözü ile baktığı da unutulmamalıdır. Feliks Cuyev'in *Molotov Anlatıyor* kitabı da Molotov'un gözünden Stalin'i tanımamızı sağlamaktadır. Aynı zamanda Cuyev'in eserinde zamanın en önemli diplomatlarından biri olan Molotov'un uluslararası ilişkilere bakışını ve Sovyet dış politikasında alınan kritik kararların gerekçeleri de anlatılmaktadır. Yine Sabahattin Selek'in yayıma hazırladığı *İsmet İnönü Hatıralar* kitabı içinde Türk- Sovyet ilişkileri ile ilgili önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu eserde İnönü'nün SSCB ziyareti ve Stalin ile görüşmesi de geniş bir şekilde yer almıştır.

Söz konusu dönemde ilişkileri etkileyen olaylar ile ilgili nitelikli bir değerlendirme yapabilmek için iki ülke ilişkilerinin başlangıcından itibaren araştırılması gerekmiştir. Bu nedenle çalışma üç bölümde incelenmiştir. İlk bölüm 1917-1923 dönemini, ikinci bölüm 1923-1938 dönemini, son bölümde ise İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemini kapsamaktadır.

Birinci bölümde Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve savaşa sonuçlanan bu gelişmelerin Türk- Rus ilişkilerine etkisi üzerinde durulmuştur. Zira Sanayi Devrimi'nin etkisi ile uluslararası alanda yaşanan baş döndürücü ilerlemeler 20. yüzyılda doruk noktasına ulaşmış; askeri ve teknolojik alanda olduğu gibi toplumsal alanda da büyük değişimler yaşanmıştır. İngiltere ve diğer Batılı devletlerin rekabeti sonucunda artan üretim, sayısı her geçen gün artan işçi sınıfının ağır koşullarda çalıştırılmasına neden olmuştur. Bu yeni durum toplumsal taleplere de yansımıştır. Çalışma şartlarının zorluğu, ücret dengesizliği, açlık ve yönetimin kitleler üzerindeki baskısı Fransız Devrimi'nden de beslenerek yeni siyasal akımların doğmasına neden olmuştur. Böylece 20. Yüzyıl ile birlikte hem emperyalist yönetimlerin hem de buna karşıt olan ulusal başkaldırıların ve gittikçe yaygınlaşan Marksist ideolojinin birbirlerine üstünlük sağlamaya çalıştığı bir dönem başlamıştır. Bu gerginlik 1914 yılında küresel bir çatışmaya dönüşerek I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sonuçlanmıştır.

20.yüzyılda yaşanan büyük çaptaki değişimler başta Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyaı olmak üzere birçok devlet tarafından öngörölmediğinden sınırların ve rejimlerin değişmesiyle sonuçlanmış ve imparatorlukların sona ermesine neden olmuştur. İlk olarak 1917 yılında Ekim Devrimi ile Rus Çarlığı tarih sahnesini terk etmiş ve Bolşevikler Rusya’da iktidarı ele almışlardı. 1917 yılında Ekim Devrimi ile yeni bir dönem başlamış ve Osmanlı Devleti ile iktidarı ele geçiren Bolşevikler arasında Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Bolşevikler ile Osmanlılar arasında ilk temas sağlanmışır. Ancak Anadolu’da başlayan Kurtuluş Savaşı ile birlikte Bolşevikler Ankara ile ilişkilere önem vermiş ve Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal önderliğindeki TBMM Hükümeti ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Birinci bölüm Ankara Hükümeti ile Bolşevikler arasındaki ilişkileri inceleyerek sona ermiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Atatürk’ün cumhurbaşkanlığı döneminde Türk-Sovyet ilişkileri ele alınmaktadır. Lozan’da Boğazlar meselesinin Sovyetlerin beklentileri dışında sonuçlanması kısa süreli bir gerginlik yaşanmasına neden olmuşsa da Cumhuriyetin ilanından sonra ilişkiler genel olarak iş birliğine dayalı olarak sürmüştür. 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması iki ülke arasında gelişen iş birliğinin sonucudur. Aynı dönemde Türkiye’nin iktisadi kalkınması için SSCB ile birçok antlaşma yapılmış, Türkiye’de kurulan birçok tesis Sovyet uzmanlarının katkıları ile tamamlanmıştır. Yine kültür ve sanatta Sovyet sanatçılarının Türkiye’de önemli etkinliklerde bulunduğunu söylemek gerekir. Muhsin Ertuğrul örneğinde olduğu gibi Türk sanatçılar Sovyet sanatçıların deneyimlerinden faydalanmak için SSCB’ye gitmiştir.

İşbirliğinin bu kadar sıkı olmasında Batı ülkelerinin Türkiye’ye karşı olumsuz tutum sergilemesinin de etkisi olmuştur. Musul meselesi ile ilgili İngilizlerin tutumu ve Fransızlar ile yaşanan sorunlar Türkiye’yi SSCB’ye daha da yakınlaştırmıştır. Ancak bu uzun sürmeyecek Batı ile ilişkiler geliştikçe SSCB- Türkiye ilişkileri bozulacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü İnönü’nün cumhurbaşkanlığı yıllarını kapsamaktadır. İnönü’nün cumhurbaşkanlığı yaptığı yıllar II. Dünya Savaşı yıllarını da içine almaktadır. 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya saldırısı ile başlayan bu küresel

savaşın dışında kalmak için Türkiye'nin izlediği dış politika uluslararası baskılara rağmen sonuç vermiş ve Türkiye bu kanlı savaşın cephelerinden bir olmamıştır. Bunda İsmet İnönü'nün tecrübeli bir devlet adamı ve iyi bir diplomat olmasının etkisi büyük olmuştur.

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde Türk- Sovyet ilişkileri Atatürk dönemi ile kıyaslanamayacak kadar kötüydü. II. Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce SSCB'nin Almanlar ile yapmış olduğu saldırmazlık Antlaşması Türk- Sovyet ilişkileri açısından tehlikeli bir dönemin başladığının habercisi olmuştu. Sadece Türkiye değil, uluslararası kamuoyu da böyle bir antlaşmanın yapılmasını beklemiyordu. Ancak 1941 yılında ani bir taarruz ile SSCB'ye saldıran Almanya Türk- Sovyet ilişkilerinin farklı bir boyut kazanmasına neden olmuştur. SSCB Türkiye'nin savaşa girmesi için uzun bir süre çaba göstermiş ancak başarılı olamamıştır. Nihayet 1946 yılına gelindiğinde Sovyet notaları ile ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bütün bu olaylar ve sonrasında yaşanan gerilimler tezin üçüncü bölümünde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1917- 1923 DÖNEMİ TÜRK- BOLŞEVİK İLİŞKİLERİ

1.TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ ÖNCESİ ULUSLARARASI ORTAM

1.1. 20 Yüzyılın Başlarında Avrupa ve I. Dünya Savaşı

Osmanlı İmparatorluğu, 1900'lü yılların başında bir önceki yüzyıldan devraldığı sorunlar ile boğuşurken Avrupa'nın büyük güçleri arasında yaşanan rekabet uluslararası bir felaketin yaklaşmasına neden olmaktaydı.

20. yüzyıl yaklaşırken küresel bir güç olan İngiltere'nin karşısına önemli bir rakip çıkmıştı. 1860'larda ulusal birliğini tamamlayan Almanya sanayileşmede büyük bir atılım yapmıştı. Öyle ki 1890'larda ağır sanayisi Büyük Britanya'yı geçmiştir. Dünya sanayi üretimine bakılacak olursa 1913 yılında İngiltere'nin oranı yüzde onlarda iken Almanya'nın dünya sanayi üretimindeki payı yüzde on beşlere çıkmıştır (S.Nye ve Welch 2011, 127-128). 1913 verilerine göre İngiltere, Fransa, İtalya ve İsveç'in elektrik enerjisi üretiminden daha fazlasını Almanya üretiyordu (Berend 2011, 35).

Almanya'nın sürekli gelişen sanayisi ve askeri gücü İngiltere'de tedirginliğe neden olmuştu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Daimi Sekreteri Sir Eyre Crowe, Avrupa kıtasına tek bir gücün hâkim olmasına izin vermeyeceklerini ve böyle bir güce Britanya'nın tepkisinin neredeyse bir doğa yasası olduğunu söylemekteydi (S.Nye ve Welch 2011, 128). İngilizler, Almanların sömürgelerden pay istediğini ve küresel rekabette İngiliz hegemonyasını yıkmak niyetinde olduğunu farkındaydı. Bu tehdit karşısında aynı kaygıları yaşayan Fransa ve Rusya ile birlikte hareket etme kararını aldılar. Bu devletler İtilâf Devletleri diye anıldılar. Karşısında ise Almanya, İtalya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun oluşturduğu İttifak Devletleri bulunmaktaydı. Ancak İtalyanların Almanlar ile müttefikliği uzun sürmemiş, bir süre sonra İtilâf Devletleri arasına katılmıştır.

Avrupa ülkeleri arasında yaşanan kamplaşma günden güne gerginliği de arttırıyordu. Almanya ve Fransa savaş olasılığını düşünerek karşılıklı savunma hatları oluşturdular. Rusya ise savaş durumunda ordularını taşıyabilecek demiryollarını inşa etmeye başladı. Bununla birlikte Almanya, İngiltere'den daha büyük bir donanma oluşturmak için çabalıyordu (Davis 2011, 287).

Ortamin son derece gergin olduğu kritik bir zamanda savaşa neden olacak olan kıvılcımı bir Sırp milliyetçisi ateşlemiştir. 28 Haziran 1914'te Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı ve eşi bir Sırp milliyetçisinin tabancasından çıkan kurşunlar ile öldürülmüştü. Avusturya- Macaristan İmparatorluğu, bu saldırının arkasında olan Sırbistan'ı cezalandırmanın diğer ayrılıkçı unsurlar üzerinde de etkili olacağına inanıyordu. Böylece Sırlara bir ultimatoom yollanmış ve bazı isteklerde bulunulmuştu. Sırbistan, suikastı planlayanların Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile birlikte yargılanması dışındaki tüm istekleri kabul etmişti. Kabul edilmeyen istek Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesi için yeterli olmuştu (Davis 2011, 290-291). Bu olayı Rusya'nın seferberliği izlemiştir. Almanya, Rusya'ya seferberliği durdurması için bir ultimatoom yollamış, cevap alamayınca da 1 Ağustos 1914 tarihinde Rusya'ya savaş açmıştır. Bu gelişmeleri Almanya'nın Fransa'ya savaş ilanı ve İngiltere'nin de Almanya'ya savaş ilanı izlemiştir (Tanör 2009, 20).

1.2.Osmanlı Devletinin I.Dünya Savaşına Katılması

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması üstelik Almanlar ile ittifak yapması büyük bir hata olarak görülebilir. Kuşkusuz iktidarı ele geçirmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) I.Dünya Savaşı sonucunda yaşanan büyük hezimetten sorumludur. Ancak unutulmamalıdır ki 20.yüzyıl Osmanlı Devleti için zaten felaketlerle başlamıştı. Uzun yıllardan beri yaşanan savaşlar ve isyanlar sonucunda Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları artmış, siyasal otoritesi sarsılmış, sosyal dokusu ayrılıkçı hareketlerin artması ile bozulmuş, askeri gücü de Batı devletleri ile kıyaslandığında çok zayıflamıştı. Osmanlı yönetimi, olası bir savaşta müttefiklerinin yardımı ile hem kaybettiği toprakların bir kısmını alacağına hem de istikrarı tekrar

sağlayacağına inanıyordu. Feroz Ahmad'ın (2013, 37) ifadesi ile *“Balkan Savaşları felaketinin Osmanlı psikolojisi üzerinde yarattığı travmatik etki kavranmadan, 1913'ten sonraki İttihatçı politikayı ve davranışı anlamak mümkün değildir”*.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin müttefik olarak Almanya'yı benimsemesinin bazı sebepleri vardı. İttihatçı yönetim kadroları daha önce Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyan İngiltere'nin bu politikalardan vazgeçmesini, sonrasında da Kıbrıs ile Mısır'ı işgal etmesini; Fransa'nın ise Cezayir ve Tunus'u işgallerini göz önünde bulundurmuş ve bu ülkelere güvenememiştir. Aslına bakılacak olursa Rus tehdidine karşı yine de İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışına girilmiş ancak bu ülkelerin olumsuz yaklaşımı ile karşılaşmıştır (Tanör 2009, 18). Bir diğer olumsuzluk ise İngiltere'nin sipariş edilen gemileri çıkabilecek savaş tehlikesini bahane ederek vermemesidir. İngilizlerin bu tutumu Türk kamuoyunda büyük tepki görmüştür (Bakacak 2012, 63).

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz tutumunun yanında İttihatçılardan oluşan Osmanlı yönetimini Almanlara yaklaştıran başka sebepler de vardı. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne dostane yaklaşımı ve ilişkileri geliştirme isteği her ne kadar ulusal çıkarlarına dayanan bir strateji olsa da Türk yöneticiler tarafından samimi bulunmaktaydı. Almanya'nın daha önce İngilizlerin izlemiş olduğu koruyuculuk politikasını izlemesi, sürekli gelişen ekonomik ve askeri gücü, siyasal rejimi ve milli iktisat anlayışı İttihatçıları etkilemiştir. Osmanlı yöneticileri Almanya'nın yardımı ile kaybetmiş olduğu toprakların bir kısmını geri alacağı inancı içindeydiler (Tanör 2009, 19). Almanlar ise ittifak yapıldığı takdirde Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumunun yanında Müslüman dünyasındaki prestijinden faydalanacaklarına ve savaş durumunda İngilizlerin Müslüman sömürgelerindeki hâkimiyetinin sona ereceğine inanmaktaydı.

İTC, bütün bu sebeplerden dolayı Almanlar ile birlikte hareket etmenin en doğru yol olduğuna inanmıştı. Özellikle Sadrazam Said Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve Meclis Reisi Halil Bey Almanlar ile ittifaka taraftar olan yöneticilerdi (Bodur 2013, 134). Böylece 2 Ağustos 1914'te

Almanya ile bir ittifak antlaşması imzalandı. İmzalanan antlaşma ile Rusya'nın savaşa girmesi durumunda Osmanlı Devleti de Almanya'nın yanında savaşa katılacaktı (Bakacak 2012, 63). Maliye Bakanı Cavit Bey ve kabinenin birçok üyesi bu gizli görüşmeden ve antlaşmadan imzalar atıldıktan sonra haberdar olmuştu (Sönmezoğlu 2011, 46).

İlginç olan ise antlaşma imzalanırken Almanya ile Rusya savaşı başlamıştı. Ancak Osmanlı Devleti ittifak antlaşması imzalanmasına rağmen hemen savaşa girmemiştir. Avrupa'da başlayan savaşın ilk günlerinde tarafsız kalarak büyük güçlerin çatışmasından mümkün olduğu kadar kazançlı çıkabilmeyi umuyordu. Böylece Osmanlı yöneticileri 9 Eylül 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdıklarını ilan ettiler. Bu karara İtilaf Devletleri karşı çıkmıştır. Almanya ve Avusturya'da kapitülasyonların kaldırılmasına önceleri itiraz etmiş ancak savaş koşulları nedeni ile kabullenmek zorunda kalmışlardı (Bakacak 2012, 63).

Aynı günlerde Osmanlı Devleti'ni tam anlamıyla savaşa sokacak gizli bir operasyon yapılmaktaydı. Alman Donanması'nın iki savaş gemisi Goeben ve Breslau İngiliz savaş gemilerinden kaçarak Osmanlı limanlarına sığınmıştı. Osmanlı Hükümeti sığınan savaş gemilerinin satın alındığını açıklayarak bu gemilere Yavuz ve Midilli adını vermiş, gemilerin mürettebatı ve komutanı Amiral Souchon Osmanlı donanmasına katılmıştı. Bu gelişmeler İTC ileri gelenleri için önemli bir fırsat olarak görülmüştü. Zira Enver Paşa ve Talat Paşa olmak üzere önemli hükümet üyeleri de Almanların ısrarlı taleplerini destekliyor ve bir an önce savaşa girilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Nihayet 7 Ekim 1914'te bu gemilerin başı çektiği Osmanlı Donanması Amiral Souchon komutasında Karadeniz'e açıldı. 28-29 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'deki Sivastopol ve Odesa limanları bombalandı. Bu olay üzerine Rusya ve müttefikleri Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiştir (Bodur 2013, 140-141).

Savaş gemilerinin Rus limanlarını bombalaması İstanbul'da şaşkınlıkla karşılanmıştır. Böyle bir operasyonun olacağından Osmanlı ileri gelenlerinin büyük bir çoğunluğunun haberi yoktu. Yaşanan durum karşısında birçok nazır istifa etmişti.

Sadrazam Sait Halim Paşa da istifa etmiş sonrasında ise istifasını geri almıştır. Dönemin en güçlü karakterleri olan Talat Paşa ve Enver Paşa ise bombardımandan haberleri olmadığını söylemişlerdi. Oysa dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey bu olayı planlayanların Cemal, Talat ve Enver Paşa olduğunu söylemişti. (Tanör 2009, 21).

Almanya ile gerek askeri gerekse ticari anlaşmalar yapan ve bu ülkeye sempati ile bakan İTC kadrolarının Rus limanlarının bombalanması komplosunun içinde olduğu gayet açıktır. 2 Ağustos 1914 yılında Almanlar ile yapılan antlaşmaya bakılacak olursa Osmanlı Devleti'nin Almanlar ile birlikte savaşa girmesinin sürpriz olmadığı ortaya çıkar. Enver Paşa ve diğer siyasi aktörler Osmanlı Devleti'ni toparlamak ve tekrar sözü geçen uluslararası bir güce dönüşmesini sağlamak amacı ile büyük bir risk almışlardı ve bunun sonuçlarına da zaman içinde katlanacaklardı.

1.3. Osmanlı-Rus Savaşı: Enver Paşa'nın Beklentileri ve Gerçekler

Savaştan önce Rusya ile Osmanlı Devleti arasında gergin ve zaman zaman büyük çatışmalara neden olacak kadar kötü ilişkiler mevcuttu. İki ülke arasındaki ilişkilerin olumsuz seyrine neden olan etmenler arasında Rusların sıcak denizlere inme ve İstanbul'u ele geçirme politikalarını gösterebiliriz. Erdoğan Keleş'in (2008, 150), *“Rusya, coğrafi olarak sıcak denizlere çıkışı olmayan bir ülkedir. Çünkü Kuzeyinde buzlarla kaplı denizler ve güneyinde ise İstanbul ile Çanakkale boğazlarının sahibi ve bu özelliği nedeniyle Karadeniz'in tek hâkimi olan Osmanlı Devleti'nin kuşatması altındadır. Rusya'nın sıcak denizlere çıkabilmek için sahip olması gereken en kısa yol İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçmektedir”* değerlendirmesinden anlaşılacağı gibi Rusya Osmanlı Devleti'ni önemli bir engel olarak görmekteydi.

Ruslar bu engeli ortadan kaldırmak için Panslavizm silahını da kullanmıştır. Böylece Slav halklarını özgürleştirmek ve kendi hâkimiyetinde birleştirmek amacı ile Balkanlarda geniş bir propaganda çalışması başlatmıştı. Bu politika özellikle 1870-1912 yılları arasında Rus Devleti'nin Balkan politikasının temelini oluşturmuştur (Arslanova 2011, 15). Rusların yayılmacı siyasal anlayışına karşılık II. Abdülhamid ilişkileri düzeltmeye çalışmış ancak Rusya'nın geleneksel dış politikasını sürdürmesi

sonucunda başarılı olamamıştır. Bir başka ifade ile Rusya'nın devlet politikası Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler geliştirmesine olanak vermiyordu. Aksine Osmanlı Devleti ile karşı saflarda bulunarak İstanbul ve Boğazlar ile ilgili hedeflerine ulaşabileceklerine inanıyorlardı (Kurat 1992, 140). Bu durumda Osmanlılar ile Rusların I.Dünya Savaşı'nda müttefik olmamaları doğal bir sonuçtur. Ancak, stratejik hatayı yapan ise Osmanlılar olmuş ve Rus limanlarına saldırarak savaşı başlatmıştı.

Savaş gemilerinin saldırısı ile bir bakıma istediği olan Rusya, uzun zamandan beri beklediği fırsatı yakalamıştı. Daha 1914 yılının Temmuz ayında Avrupa'da herkes Avusturya'nın Sırbistan'ı cezalandırma tehditlerine odaklanmışken Rusların en önemli gündemi Osmanlı Devleti'ydi. Rus yetkililer 27 Temmuz 1914'te Kafkasya Ordusu'nu gizlice seferber etmişti. Bununla birlikte Ruslar İngiltere'de yapılan Osmanlı gemilerinin teslim edilmemesi için de uğraşmışlardı (McMeekin 2013, 128). Bu nedendir ki saldırı Rus yönetimince dehşetle karşılanmamış aksine uzun yıllardan beri düşledikleri amaçlarına ulaşabilmeleri için bir bahane olmuştur. Nitekim Rus limanlarının bombalanması ile ilgili olarak Çar, tarihsel görevlerinin İstanbul kıyılarında yerine getirilmesinden söz etmekteydi. (Bodger 2013, 165).

Osmanlı- Rus savaşı öncesi genel duruma bakmak gerekirse Türk-Rus sınırı 1878 Berlin Antlaşması'yla belirlenmişti. Bu antlaşmaya göre Kars, Ardahan, Batum, Oltu, Rus sınırlarına dâhil edilmişti. Ruslar bu sınır hattı boyunca askeri tesisler, demiryolu hatları yapmış, savaş için tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Oysa Türk tarafının Ankara'nın doğusuna demiryolu hattı olmadığı gibi karayolları da yetersizdi (Arslanhan 2012, 74). Buradan da anlaşılacağı gibi cephede ellerin tetikte olduğu savaşın hemen öncesinde, tarafların kuvvetleri karşılaştırıldığında Rusların belirgin bir üstünlüğünün olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti ise Müslümanlar üzerindeki etkisine güvenmiş ve bu sayede hem İngiltere hem de Rusya'nın egemen olduğu Müslüman topraklarında çıkacak ayaklanmalar ile düşmanlarının zayıflatılacağını ummuşlardı. Bu beklenti sonucunda

23 Kasım 1914'te Cihad-ı Mukaddes ilan edilecek ancak Cihad-ı Mukaddes ilanı Müslüman toplumlarda etkili olmayacaktı (Armaoğlu 1993, 111).

Savaş ilanının üzerinden çok geçmeden, Türk ve Rus Orduları Kafkasya'da savaşa başlamıştı. Ani saldırılar ve karşılıklı misillemeler ile iki taraf birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışıyordu. Enver Paşa Ruslara karşı kesin bir zafer kazanmak amacı ile 20 Aralık 1914'te büyük bir ordu ile Sarıkamış istikametinde saldırıya geçti. 22 Aralık 1914 ile 19 Ocak 1915 arasında devam eden taarruz büyük bir felaketle sonuçlanmış ve Osmanlı Ordusu 90.000 kayıp vermiştir. Rus Ordusu'nun 1916 yılındaki etkili taarruzları sonucu Osmanlı Devleti Erzurum, Trabzon, Erzincan ve Muş'u kaybetmiştir. (Armaoğlu 1993, 112).

Ruslar, Kafkas cephesinde Osmanlı Ordusu karşısında belirgin başarılar sağlamış ve birçok yeri işgal etmişlerdi. 1917 yılında Rusların Sivas ve Ankara'ya doğru bir ileri harekât yapacağı beklentisi vardı. Ruslar, İstanbul'u ele geçirmek için de bir planı uygulamak üzereydiler. Zira Anadolu, Mezopotamya ve Filistin'deki cephelere asker takviyesi yapılması sonucu Boğaziçi savunma hatları zayıflamıştı (McMeekin 2013, 261-263). Ancak Rusların bu taarruzu Bolşevik Devrimi sayesinde hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir.

2. BOLŞEVİK DEVRİMİ VE RUSLAR İLE ATEŞKES

2.1. Bolşevik Devrimi'nin Perde Arkası

Bolşevik Devrimi'nden önce Rusya'daki Çarlık yönetimi feodal ve kapitalist düzeni bir arada barındıran bir yapıdaydı. Bununla birlikte Ortodoks inancı devlet yönetiminde son derece etkiliydi. Çarlığın dış siyasetini de bu yapı belirlemekteydi. Rusya tıpkı İngiltere ve Fransa gibi yeni sömürgeler elde etmeye çalışmakta ve ele geçirdiği toprakları Rus feodallere vermekteydi (Gündüz 2005, 1).

Rus yönetici sınıfının beklentileri ile toplumun beklentileri çok farklıydı. Rus nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylüler son derece zor şartlarda yaşamlarını sürdürüyorlardı. Toprak sahipleri, Çarlık iktidarı ve Rusya'da yatırımları bulunan Batılı kapitalistler kötü koşullarda yaşayan geniş halk kitlelerini

sömürüyorlardı (Yetkin 2013, 1802-1803). Köylüler gibi, 1800’lü yıllardan itibaren gelişen sanayi ile birlikte oluşan işçi sınıfı da çok zor koşullarda yaşamaktaydı. Ücretlerin düşüklüğü, çalışma saatlerinin uzunluğu, çalışma yerlerindeki koşulların kötülüğü ve ortaya çıkan sağlık sorunları gibi nedenlerden dolayı 1880’li yıllardan itibaren sık sık grevler yapılmaya başlanmış ve buna paralel olarak sendikal örgütlenme güçlenmişti. Böylece, Fransız Devrimi’nden sonra Rus aydınları arasında da gittikçe yaygınlaşan liberal fikir akımları zamanla otokratik yönetim anlayışına karşı bir tepkiye dönüşmüştür. Aydınlar yukarıda bahsedilen sorunların çözümü için otokratik düzenin yıkılarak yerine yeni bir düzen kurulmasını aynı zamanda da sosyal düzene yeni bir biçim verilmesi gerektiğine inanmışlardır. Bunu sonucunda toplumsal adaletsizliğe karşı bir alternatif olarak Rus aydınları arasında Marksizm geniş bir şekilde yayılmıştır (Armaoğlu 1993, 128-129).

Bu hoşnutsuzluğun kitlesel bir kalkışmaya dönüşmesi her geçen gün artan sorunlar ile kaçınılmaz görünüyordu. Nihayet köylüler, yaşam standartlarından memnun olmayan işçiler ve liberal anayasacı burjuva sınıfı Rus- Japon savaşındaki bozgunun da etkisi ile 1905 yılında ilk ayaklanmayı başlatmışlardı. Çarlık, 1905 yılındaki ilk devrimi bazı tavizler ile denetim altına almayı başarmıştı (Carr 2013, 48).

1905 yılındaki ayaklanmadan Çarlık yönetimi güçlenerek çıkmıştır. Ancak halk yığınlarının isteklerini kavramaktan uzaktılar. Bu ise hoşnutsuzluğun zaman içerisinde artmasına neden olacak ve proletaryanın Bolşevik Parti önderliğinde örgütlenmesini hızlandıracaktı. Toplumun taleplerini bir kenara bırakan Çarlık yönetimi bu gerçeklerin dışında farklı beklentiler içerisindeydi. İngiltere ve Fransa ile iş birliği yaparak Yakın Doğu’yu egemenliklerine almak istiyorlardı. Rus kapitalistleri için İstanbul’un ayrı bir önemi vardı. Emperyalist emellerine ulaşabilmek için İstanbul’u ele geçirmek onlar için son derece önemliydi. Öyle ki Rus sermaye sınıfı ve yönetimi için İstanbul evlerinin ön kapısının anahtarıydı. Yeni pazarlara ulaşabilmek için İstanbul’u bir başka deyişle Boğazları ele geçirmek gerekiyordu (Gorkiy, et al. 2012, 14-15).

Ruslar I. Dünya Savaşı'na bu beklentiler ile girmişlerdi. Ancak savaşı istedikleri şekilde sürdüremiyorlardı. Sanayi ve taşımacılık sektörü savaş zamanındaki talepleri karşılayamıyordu. Cephane sıkıntısı çekilmekteydi. Bunları yapacak fabrikalar az sayıdaydı ve cephelere lojistik desteği sağlayacak demiryolları yeterli değildi (Troçki 1998, 28). Dış ticaret savaştan çok kötü etkilenmişti. Rusya'nın savaş öncesi en çok mal alıp sattığı ülkeler Orta Avrupa ülkeleriydi. Norveç ve İsveç dışında bütün kara sınırları kapanmış, Baltık Denizi'ne Almanlar egemen olmuştu. Karadeniz'de ise Osmanlı ve Alman savaş gemilerinin tehdidi altındaydılar. Oysa savaştan bir yıl öncesine kadar Rusya'nın ihracatının onda dokuzu ve ithalatının altıda beşi bu sınırlarda gerçekleşmekteydi (Gorkiy, et al. 2012, 43).

1917 yılına gelindiğinde savaştan umudunu kesen yığınlar ekonomik sıkıntıların etkisi ile büyük kitlesel gösteriler yapmaya başlamıştı. Şubat ayının sonlarına doğru bu gösteriler sokak çatışmasına dönmüş ve isyancılar birçok devlet kurumunu ele geçirmiştir. Çar Nikola Petrograd'dan kaçmıştı. Ardından geçici hükümet kurulmuş ve başkanlığa Prens Lvov getirilmişti (Sadıkov 2010, 102).

Yeni kurulan liberal geçici hükümet savaşa devam kararı almıştı. Oysa yoksullar ekmek, işçiler ise iyi bir ücret ve daha kısa çalışma saatleri talep ediyordu. Orduyu oluşturan işçi ve köylü asker kitleleri ise savaşın bir an önce bitmesini istiyordu. Böylece "Ekmek, Barış ve Toprak" sloganı ile kitlelerin isteklerini dile getiren başta Lenin olmak üzere Bolşeviklere destek gün geçtikçe artmıştı (Hobsbawm 1996, 79). Üstelik Temmuz 1917'de Doğu cephesinde yapılan taarruz da başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu durum yeni bir ayaklanmaya neden oldu. Lvov çekildi ve Kerensky başbakan oldu. Ancak ülkede durum son derece kötüydü. Bolşevikler bu karmaşa ortamından da faydalanarak 5 Kasım'da darbe girişiminde bulundular. 7 Kasım'da darbe girişimi başarılı oldu. 8 Kasım 1917'de Lenin Petersburg'a geldi ve Bolşevikler iktidarı ele geçirmişti (Armaoğlu 1993, 132).

2.2.Brest Litovsk Barış Antlaşması

Bolşevik Devrimi ile birlikte yeni Sovyet yönetimi Almanya'ya ateşkes önerisinde bulunmuş, Almanya ve müttefikleri bu teklifi kabul etmiş, nihayetinde de 17 Aralık 1917 de Brest Litovsk Mütarekesi imzalanmıştır (Kılıç 2011, 22-23). Sovyet Rusya ardından da Osmanlı Devleti ile derhal ateşkes antlaşması imzalamak için talepte bulunmuştur. Osmanlı Devleti Bolşeviklerin bu talebini memnuniyetle kabul etmiştir. Osmanlı- Rus ateşkes görüşmeleri 4 Aralık 1917'de Erzurum'da başladı. Aralık ayının 18'inde de ateşkes antlaşması imzalandı. Antlaşmanın temel hükümleri her iki ordunun da mevzilerinde kalması ve yeni yığınaklar yapmamalarıydı (Gürün 2010, 1). Osmanlı Devleti Rusya'nın savaştan çekilmesi ile rahat bir nefes almıştı. Tüm cephelerde askeri kayıpları çok olan aynı zamanda demoralize olmuş bir ülkenin en çetin düşmanlarından biri savaş dışı kalmıştı.

Ateşkesin sağlanmasından sonra Almanya, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'yle Bolşevikler arasında barış görüşmeleri başlamıştır. Bolşevik Rusya'nın propaganda faaliyetleri, bunun yanında Almanların bitmeyen istekleri görüşmeleri çıkmaza sokmuştu. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından değerlendirilmiş ve III. Ordu kısa süre içerisinde Doğu Anadolu'daki birçok yerleşim yerini geri almıştır. Yine aynı günlerde uzlaşmazlığı gerekçe gösteren Almanlar da mütarekeden çekilmiş ve Rus topraklarında harekâta başlamışlardı. Zor durumda kalan Bolşevikler ateşkes görüşmelerinin tekrar başlaması teklifinde bulunmuş ve 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın 4. maddesi Kars, Ardahan ve Batum'un Türklere verilmesini sağlamıştır. (Kılıç 2011, 26).

Doğal olarak İttifak Devletleri Rusya'nın savaştan çekilmesi ile avantaj elde etmişlerdi. Antlaşma Osmanlı kamuoyunda ve yönetiminde sevinçle karşılanmıştı. Enver Paşa tekrar umutlanmıştı. Savaşa girmeleri için Bulgarlara verilen toprakları geri almak istiyordu. Bununla birlikte Rus Donanması'ndan pay almak istiyor ve Kafkasya'da geniş çaplı harekât planlıyordu. Ancak tam bu süreçte müttefik Almanya'nın şiddetli tepkisi ile karşılaşmıştır. Almanya Osmanlı Devleti'nin isteklerini kesin bir tavırla reddetmiştir (Aydemir 1992, 358).

Almanların muhalefetine rağmen Osmanlı Orduları 15 Eylül 1918’de Bakü’yü ele geçirdiler. Bolşevikler bunu protesto ederek Brest Litovsk Antlaşmasının hükümsüz olduğunu ilan ettiler. Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki ileri harekâtı başarılı olmuştu. Ancak bu başarının kalıcı olabilmesi için İttifak Devletleri’nin savaşı kazanması gerekiyordu. Oysa Almanlar Batı Cephesinde ABD’nin de desteğini alan İtilâf Devletleri karşısında bozguna uğramıştı. Artık Almanların savaşı kazanması mümkün görünmüyordu. Böylece Kafkasya’daki başarının bir anlamı kalmayacak, Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşması’nın koşulları gereğince Kars, Ardahan ve Batum’u boşaltarak 1914 sınırlarına çekilecekti (Kılıç 2011, 59-60).

3. MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI

Bolşevik Devrimi ile birlikte Doğu Cephesi’nde rahatlayan Osmanlı Devleti’nin umutları fazla sürmemiştir. İngilizler güney cephesinde yapmış oldukları taarruz ile Osmanlı Ordusu’nu bozguna uğratmıştı. 20 Eylül 1918’de Filistin Cephesi’nde Yıldırım Orduları Komutanı Liman von Sanders’in karargâhına İngilizlerin yapmış olduğu baskın sonucunda Liman Paşa güçlkle kaçıp Teberiyeye gelmiş, aynı gün Türk Ordusu Hayfa Limanı’nı boşaltmaya başlamıştı. 23 Eylül’de Türkler Batı Şeria’da tamamen çıkarılmıştır. Yine 23 Eylül’de İngiliz Süvarileri Nasırıye, Akka ve Hayfa’yı ele geçirmişti. 25 Eylül’de Amman, 1 Ekim’de Şam, 3 Ekim’de Beyrut, Osmanlılardan alınmıştır (Arı 1997, 375-381). Osmanlı Devleti için Batı’da da işler iyi gitmiyordu. Bulgaristan’ın savaştan çekildiği günlerde, İngiliz ve Fransız kuvvetleri İstanbul ve Boğazlar üzerine taarruza hazırlanıyorlardı (Armaoğlu 1993, 142). Artık Osmanlı Devleti için mütarekeden başka yol kalmamıştı. 30 Ekim’de Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1918’de Almanya teslim olmuş ve I.Dünya Savaşı sona ermiştir (Sander 1989, 278)

Sanayileşmiş ülkelerin sömürgeci politikalarının yaratmış olduğu acımasız rekabetin sonucu olan I.Dünya Savaşı’nın faturası son derece korkunçtu. Savaş milyonlarca insanın ölümüne ve büyük bir yıkıma neden olmuştur. Oral Sander (1989, 279) bu korkunç son ile ilgili olarak , “*Yok olan evler ve fabrikalar, tükenen*

ulusal ekonomiler, boşa harcanan maddi kaynaklar, enflasyonla düşen ulusal para değerleri ve giderek şişen ve ödenmesi olanağı bulunmayan borçlar Avrupa ekonomisini çöküntünün tam ortasına getirmişti” demekteydi

Savaşın bitmesi ile sıra bu felaketin bedelini mağluplara ödetmeye gelmişti. 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti son derece ağır bir fatura ile karşılaşmıştır. Kabul edilmesi zor hükümler içeren bu antlaşma Osmanlı Devletini İtilaf Devletleri karşısında çaresiz bırakmıştır. Antlaşmanın ağır koşulları dönemin aydınları tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ancak gerek hükümetin başında bulunan İzzet Paşa olsun gerek antlaşmayı imzalayan Rauf Bey olsun buna mecbur olduklarını dile getirmişlerdir. Öyle ki, İzzet Paşa İngilizlerle mütareke yapmanın mecburiyetini açıklamak için Trakya’daki askeri birliklerin direnme için yetersizliğini öne sürmüştür (S. Akşin 1998, 51).

Ancak tepkilerin sebebi mütarekeye değil mütarekenin içeriğineydi. Osmanlı Devleti’nin imzaladığı antlaşma son derece acımasız ve adeta mevcudiyetini belirsizliğe sürükleyen bir belgeydi. Özellikle antlaşmanın 7. maddesi güvenlik tehdidi algılanan yerlerin işgal edilebileceği yönündeydi (Akın 2012, 86). Bir diğer madde de ise Osmanlı Devleti’nden sınır güvenliği ve asayiş dışında tüm askeri personelin terhis edilmesi ve terhis edilen askerlerin silahlarının Müttefiklere verilmesi istenmişti (S. Akşin 1998, 59). Diğer maddeleri de göz önüne alındığında, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın amacının yapılması planlanan kapsamlı bir işgal harekâtının koşullarını yaratmak olduğunu söyleyebiliriz.

4. TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI VE SOVYET RUSYA

4.1. İşbirliğinin Gerekçeleri

Savaşı kaybeden Osmanlı Devleti İtilâf Devletleri’nin antlaşmanın maddelerini ileri sürerek yaptıkları fiili saldırılara maruz kalıyordu. Türk Kamuoyu da Mondros Ateşkes Antlaşması’nın hükümlerini ve pratikte yapılan uygulamaları ağır buluyordu.

Ancak Mondros nihayetinde bir ateşkes antlaşmasıydı. Kalıcı bir barış antlaşmasının zamanı gelmişti. Ancak gerek Wilson'un ilkeleri gerekse İtilâf Devletlerinin her birinin kendine göre beklentileri anlaşmazlıklara neden olmaktaydı. Kendi aralarında yaşanan bu anlaşmazlıkları çözmek için bir konferans düzenlemeye ve sonrasında da alınan kararlar doğrultusunda yenilen devletler ile barış antlaşması imzalamaya karar verdiler. Böylece İtilâf Devletleri 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanmışlardı (Bodur 2013, 190).

Görüşmelerde özellikle Osmanlı Devleti'ne ait toprakların paylaşılması ve yeni devletlerin kurulması tartışılmaktaydı. Konferansa sonradan katılan Damat Ferit, savaşa girmenin sorumlusu olarak İTC'yi gösteriyor aynı zamanda Rusların saldırgan tutumunun yaratmış olduğu tahrikten bahsediyordu (S. Akşin 1998, 397). Damat Ferit, Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini sürdürmesi için bazı taleplerde bulunmuşsa da ciddiye alınmamıştır. İtilâf Devletleri arasında her ne kadar görüş birliğine varılmamışsa da Osmanlı Devleti'nin geniş çapta tasfiyesi bu konferansta kararlaştırılmıştı.

Paris'te Batı'nın tutumu Türk toplumunun geleceği için bir tehditti. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'da başlattıkları ulusal mücadelenin başarıya ulaşması kolay olmayacaktı. Üstelik uzun süren savaşların ağır sonuçlarına katlanmaktan bıkmış, yorgun, moralsiz ve karamsar bir halkı tekrar direniş için örgütlemek gerekiyordu.

Tüm bu zor koşullara rağmen emperyalist devletler karşısında bağımsızlık mücadelesinin başarılı olması iç politikada olduğu kadar uluslararası alanda da uygulanacak akılcı stratejilere bağlıydı. Bu nedenledir ki Mustafa Kemal uluslararası güç dengelerinin zaaflarından faydalanmak istemiştir. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya ile stratejik iş birliği geliştirilmesinin kendilerini İtilâf Devletleri karşısında güçlü bir pozisyona getireceğine inanmaktaydı.

Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir gibi önderler Bolşevikler ile iyi ilişkiler geliştirilmesinin önemini vurgulamışsa da buna karşı çıkan gruplar da olmuştur. Her şeye rağmen İngilizler ile iyi bir anlaşma yapılabileceğine inananlar da vardı. Ancak

İstanbul'un işgali, Kızılordu'nun Kafkaslardaki faaliyetleri ve İTC'nin Türk- Sovyet ilişkilerinde inisiyatif alması ile bu gruplar iddialarından vazgeçmişlerdir. Böylece Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişeceği dönem başlamıştır (Sönmezoğlu, İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 2011, 110).

Gerçekten de Bolşeviklerin kurduğu Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ile Kemalist hareketin yakınlaşması iki taraf içinde son derece önemliydi. Gerek Türk tarafı olsun gerekse Sovyet Hükümeti olsun emperyalist bir kuşatmanın altındaydı. Her iki ülke de karşılıklı iş birliğinin yararına inanmaktaydı. Moskova, Türkiye'nin savaşı kazanması durumunda güney cephesinin güvence altına alınacağını, Boğazların yönetiminin emperyalist devletler yerine iyi ilişkiler kurduğu bağımsız Türkiye'nin elinde olacağını, uluslararası ilişkilerinde yalıtılmışlıktan kurtulacağını düşünerek Türk-Rus ilişkilerinin geliştirilmesi taraftarıydı. Özetlemek gerekirse devrimle kurulmuş ve çevresi kendisine ideolojik düşmanlık besleyen ülkeler ile dolu olan RSFSC ile büyük bir savaşın enkazı üzerinde yeniden yapılanmaya çalışan TBMM Hükümeti'nin birbirlerine yakınlaşması ve sıcak ilişkiler geliştirmesi son derece olağan ve gerekliydi.

4.2. Bolşevikler ile İlk Temas

Bazı kaynaklarda, Bolşevikler ile Mustafa Kemal arasındaki ilişkilerin 1919 yılında başladığı yazılmaktadır. RSFSC'nin göndermiş olduğu Albay Buduyeni başkanlığındaki bir heyetin 1919 yılında Mustafa Kemal ile Havza'dayken görüştüğü (Tellal 2013, 166) belirtilmekte ise de bunun gerçek olmadığını söyleyen araştırmacılar da mevcuttur. Örneğin, Kamuran Gürün bu bilginin doğru olabileceğine pek ihtimal vermemektedir. Çünkü o günlerde Mustafa Kemal'in karargâhında bulunan Kurmay Yüzbaşı Hüsrev Bey Kazım Karabekir'e yolladığı telgrafta birçok bilgi iletirken bu konudan hiç söz etmemiştir (Gürün 2010, 9).

13 Eylül 1919 da ise RSFSC Dışişleri Komiseri Georgiy Vasilyeviç Çiçerin Türkiye'nin kaderini emperyalizm ile savaştan işçi ve köylü halk kitlelerinin belirleyeceğini söyleyerek Anadolu'nun kurtuluş mücadelesine destek verdiğini açıklamıştır (Tellal 2013, 166). Çiçerin'in bildirisi Anadolu'da Mustafa Kemal

önderliğinde yeni yeni başlayan direniş hareketi için moral kaynağı olmuştur. Zira Batı emperyalizmine karşı verilecek mücadelede yalnız değillerdi. Artık yapılması gereken Moskova ile irtibat içinde olma.

23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılması ile Ulusal Kurtuluş Mücadelesi yeni bir aşamaya gelmişti. Yukarıda bahsedilen gerekçeler doğrultusunda Ruslar ile ikili ilişkilerin bir an önce daha sağlıklı bir zeminde devam ettirmenin zamanının geldiğine inanan Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920’de Moskova’ya bazı önerilerden oluşan bir mesaj göndermiştir. Mustafa Kemal’in imzasını taşıyan mesajda, emperyalist devletlere karşı mücadele eden ve ezilen insanların kurtuluşu için çabalayan Bolşevikler ile birlikte çalışılacağı ve hareket edileceği yazılmaktaydı. Devamında da Bolşeviklerin Gürcistan’a askeri harekât yapması durumunda emperyalist Ermenistan’a Türkiye Hükümeti’nin askeri harekât yapacağını ve Azerbaycan’ın da Bolşevik hükümetler grubuna sokulmasının sağlanacağı yazılıyordu. Ankara bunlara ilaveten Rusya’dan silah, cephane ve beş milyon altın istemiştir (Tellal 2013, 166-167).

Kolesnikov gibi bazı araştırmacılar heyetin göndermiş olduğu teklifnamenin Mustafa Kemal tarafından Lenin’in şahsına yazılmış bir mektup olduğunu iddia etmektedir (2010, 27). Ancak Kamuran Gürün kitabında mektup diye isimlendirilenin sadece yukarıda belirtilen önerilerin Moskova’ya iletilmesini amaçlayan bir talimat metni olduğunu belirtmektedir (2010, 34). Bu konuda farklı görüşler mevcut olsa da Türk-Sovyet ilişkilerinin bu mesaj ile resmi bir boyut kazandığı kabul edilmektedir.

Çiçerin bu önerilere 2 Haziran 1920 yılında yazmış olduğu bir mektup ile yanıt vermiştir. Ancak Çiçerin’in mektubunda olumlu taraflar olmakla birlikte Ankara’yı kaygılandıran ifadelerde mevcuttu. Çiçerin Türk Hükümetinin dış politikadaki temel yaklaşımlarını öğrenmekten memnun olduklarını belirtmiştir. İlginç olan Çiçerin’in Türk Hükümetinin temel prensipleri diye ifade ettiği sekiz madde Türk heyeti tarafından götürülen mektupta yer almamıştı (Gürün 2010, 53). Bu sekiz madde içinde Türkiye’nin bağımsızlığı ve istiklâlinden bahsedilmekle

birlikte Anadolu’da yaşayan halkların kendi kaderini kendilerinin belirleme hakları olduğu da yazmaktadır. Çiçerin, Boğazlar ile ilgili sorunların Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler tarafından yapılacak bir konferans ile çözülebileceğini belirtmiştir (Tellal 2013, 167). Bu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Çiçerin’in Türk Hükümetinin temel prensipleri olarak madde madde açıkladığı öneriler aslında Sovyet Rusya’nın taleplerinden başka bir şey değildir.

Çiçerin yukarıdaki mektubunda yardım konusuna hiç girmemiştir. Ancak Anadolu hareketinin acil olarak hem askeri hem de parasal yardıma ihtiyacı vardı. Bu nedendir ki Çiçerin’in mektubu bazı noktalar itibarı ile kabul edilemez bulunsa da RSFSC ile ilişkileri olumsuz etkilemesine izin verilmemiştir. Çiçerin’in mektubunun ardından Dışişleri Bakanlığına getirilen Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet 11 Mayıs 1920’de Moskova’ya gönderilmiştir. Heyetin amacı Sovyetlerin dostluğunu sağlamak ve mümkün olduğu takdirde bir ittifak antlaşması yapmaktır (Gönlübol ve Sar 1990, 14).

20 Haziran 1920 de henüz Bekir Sami Bey Moskova yolundayken Mustafa Kemal Çiçerin’in mektubunu yanıtlamıştır. Bu mektup Türk heyeti Moskova’ya varmadan önce Sovyet yetkililere ulaştırılmıştır. Mektupta Ermenistan ve İran ile sınırların belirlenmesinde Sovyetlerin aracılığı kabul ediliyor ve zorlukların diplomasi ile çözülebileceği belirtiliyordu (Bilge 1992, 38-39).

Türk heyeti ise uzun ve zor bir yolculuğun ardından 19 Temmuz’da Moskova’ya varmıştır. Çiçerin 24 Temmuz 1920’de Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyeti kabul etmiştir. (Tellal 2013, 168). Uzun süren görüşmelerin ardından 24 Ağustos tarihinde yapılacak antlaşmanın sekiz maddesi üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Antlaşmanın Çiçerin tarafından da imzalanması beklenirken Türk heyeti beklenmedik zorluklar ile karşılaşmıştır. Bolşeviklerin Türkiye’nin Rusya ile bağlantısını sağlayan demiryolunun kontrolünü Ermenilere bırakması üzerine Türk heyeti Lenin ile görüşerek durumun düzeltilmesini istemiştir. Lenin söz konusu durumu düzelterek söylemiştir. Ancak 27 ile 28 Ağustos tarihlerinde Çiçerin’in Van, Muş ve Bitlis’in Ermenilere verilmesini istemesi ile görüşmeler durmuştur. Bunun üzerine Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey’i TBMM’yi bilgilendirmesi için

Ankara'ya geri göndermiştir. Yusuf Kemal Bey'in Çiçerin'in önerilerini okuması üzerine TBMM 16 Ekim 1920 de bu önerileri reddetmiştir (S. Akşin 2010, 309-310).

Aynı günlerde Ermenilerin Türk topraklarına karşı saldırıları devam ediyordu.1920 yılının Haziran ayında Oltu ilçesi Ermeniler tarafından işgal edildi. Ankara, Ermenilere gönderdiği ultiatomda Brest Litovsk Antlaşması gereğince Oltu'nun Türk toprakları olduğunu belirtmesine rağmen Ermeniler bu antlaşmayı tanımadıklarını açıklamışlardı (Sonyel 2003, 25). Bunun üzerine Ankara, Ermenistan'ın saldırılarına askeri harekât ile cevap vermiş ve Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu Ermeniler karşısında başarılı olmuştu. Karabekir Sarıkamış, Kars ve Gümrü'yü Ermenilerin elinden almıştı. Ermenilerin barış istemesi üzerine 3 Aralık 1920 de Gümrü Antlaşması imzalandı. Gümrü Antlaşması ile Artvin, Posof, Şavşat, Çıldır, Kars, Iğdır, Tuzluca, Sarıkamış ve Oltu tekrar Türk topraklarına katılmıştı (Benhür 2008, 285). Bu antlaşma Meclis Hükümetinin yabancı bir devletle yapmış olduğu ilk antlaşma olmuştur (Akarslan 1995, 480).

Ancak Gümrü Antlaşması'nın imzalanması bölgedeki sorunları çözmemiştir. Antlaşma Taşnak yönetimi tarafından henüz onaylanmadan Bolşevikler Ermenistan'ı ele geçirmeye başlamışlardı. Ermenistan'da kurulan yeni Bolşevik yönetim Gümrü Antlaşması'na karşı çıkmaktaydı. Ermeniler gönderdikleri notalarla Türklerden Gümrü Antlaşması'ndan vazgeçmelerini istemişler ancak bu istekleri kabul edilmemiştir. Sorun 1921 yılının Mart ayında Türklerle Rus yönetimi arasında imzalanan Moskova Antlaşması ile çözülecektir (Sonyel 2003, 35-36).

4.3.Moskova Antlaşması

1921 yılında yaşanan bazı gelişmeler sonucunda RSFSC, Türk Milli Mücadelesi'ne karşı sürdürmüş olduğu kuşkulu tutumundan vazgeçmiştir. Daha samimi ve karşılıklı güvene dayanan ilişkilerin gelişmesinde bu yıl içinde yaşanan bazı olayların etkisi büyüktür. RSFSC'nin Avrupa'ya ihraç etmek istediği devrim teşebbüsü başarısız olmuş, Polonya ile girişilen savaşta ilk başlarda başarılı bir harekât sürdüren Kızıl Ordu Varşova yakınlarında ağır bir yenilgi almıştı. Küresel bir devrim yapılmasının kolay olmayacağını anlayan Ruslar, her şeyden önce

güvenliklerini ön planda tutmalarının önemini kavrayarak Batı ile sorunları olan ülkeler ile daha sıkı iş birliği yapmaya karar verdiler (Sönmezoğlu 2011, 128). Elbette ki I. İnönü Savaşı'nda sağlanan askeri başarı ve Londra Konferansı'na Ankara'nın davet edilmesinin de Rusların tutumuna etki yaptığı bir gerçektir.

Moskova Antlaşması öncesi Kafkasya'da gerek askeri gerekse diplomatik alanda yoğun bir hareketlilik yaşanmaktaydı. Ermenistan'ın ve Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafından Bolşevikleştirilmesinin ardından Gürcistan'ın tedirginliği artmaktaydı. Zira Sovyet yönetimi Gürcistan'da siyasi faaliyetlere başlamıştı. Bunun üzerine Gürcistan Hükümeti Ankara'ya elçi göndermiştir. Gürcistan elçisi M. Simeon Medivani derhal Mustafa Kemal ile görüşerek başta Batum olmak üzere bazı bölgelerin Sovyet işgalinden korunması için geçici olarak Türk ordusu tarafından işgal edilmesini önerisinde bulunmuştur. 20 Şubat 1921 yılında Sovyet kuvvetlerinin Gürcistan'ı işgale başlaması üzerine Ankara Hükümeti Gürcistan'a bir ültimatom göndererek Brest-Litovsk Antlaşması gereği bazı bölgelerin iadesini istemiştir. Bu talep Gürcistan tarafından kabul edilmiş, 11 Mart'ta ise Kazım Karabekir Batum'u işgal etmiştir. Ancak Gürcü Hükümeti'nin Sovyetler ile imzaladığı mütarekede Batum'u Bolşeviklere vermesi Türk- Sovyet kuvvetlerinin karşı karşıya gelmesine neden olmuş ve çatışma tehlikesi ortaya çıkmıştır (Gönlübol ve Sar 1996, 24-25).

Güney Kafkasya'daki olaylara rağmen iki ülke ikili ilişkileri geliştirmeye kararlı olduğunu 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nı imzalayarak göstermiştir. Antlaşma ile sonuçlanan süreç Ali Fuat Paşa'nın Moskova büyükelçiliğine atanması ile başlamıştı. Ankara Hükümeti İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyeti Moskova'ya göndermişti. Heyet 18 Şubat 1921'de Moskova'ya varmış ve 21 Şubat'ta görüşmeler başlamıştı. Görüşmelere Türk tarafından İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey, Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur Bey, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, Ruslar adına ise Dışişleri Bakanı Çiçerin, yardımcısı L.M. Karahan ve Tüm Rusya Merkez Komitesi üyesi Celal Korkmazof katılmıştır (Sönmezoğlu 2011, 132).

Meclisin göndermiş olduğu heyet Bekir Sami Bey'in heyeti ile karşılaştırıldığında daha sıcak karşılanmıştı. Çiçerin ilk günlerdeki görüşmelerde

Gümrü Antlaşması'nın iptalini, Anadolu'daki komünistlere yapılan kovuşturmaların son bulmasını istemiştir (Tellal 2013, 172). Türk tarafı ise iki ülke arasında askeri ittifak yapılmasını öneriyor bu öneri Ruslar tarafından kabul edilmiyordu. Ruslar bazı bölgelerinde yaşanan açlık nedeni ile İngiltere ve diğer kapitalist ülkeler ile ekonomik antlaşmalar yapmışlardı. Ankara ile yapılacak bir askeri ittifak bu antlaşmaları tehlikeye sokabilirdi. Rusların önerisi bir dostluk ve kardeşlik antlaşmasının yapılması yönündeydi (Şamsutdinov 2010, 235-236). Görüşmeler sırasında Ermenistan'da başlayan anti Bolşevik ayaklanmaya Ankara Hükümeti'nin destek verdiği haberleri Çiçerin'in olumsuz bir tavır takınmasına neden olmuştur. Ayrıca Batum konusunda da taraflar farklı düşünüyordu. Görüşmelerin zora girmesi üzerine devreye Lenin girmiş ve taraflar temel konularda görüş birliğine varmıştı (Sönmezoğlu, İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 2011, 132-133).

Nihayet 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Kars, Ardahan ve Artvin Türkiye'ye, Batum Gürcistan'a ve Gümrü de Ermenistan'a bırakılacak şekilde sınırlar kesinleşmişti. RSFSC, Misak-ı Milli'yi tanıdığını; Sevr Antlaşması'nı ve Türkiye'nin kabul etmediği uluslararası antlaşmaları ise tanımadığını da belirtmiştir. Bunlara ek olarak antlaşma ile Rusya kapitülasyonları da reddetmiştir (Potskhveriya 1999, 191). Türkiye'nin egemenliğine zarar gelmemesi ve İstanbul'un güvenliğinin garanti edilmesi koşulu ile Boğazlar ile ilgili sorunların Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin yapacakları konferans ile çözümlenmesine karar verilmişti (Yüceler 2011, 73).

Bu antlaşma ile Ankara Hükümeti uluslararası alanda büyük bir başarı kazanmıştır. Türkler artık doğu sınırlarında daha güvenli bir durumdaydılar. Bundan sonra batı cephesindeki gelişmelere daha rahat odaklanacaklardı. Zira Moskova Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmiş, Ankara'ya askeri ve mali yardımların artmasını sağlamıştır.

4.4. Sakarya Savaşı'nın İlişkilere Etkisi

1921 yılı Kurtuluş Savaşı'nın kaderini belirleyen bir yıl olmuştur. Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç ay sonra 10 Temmuz 1921'de Yunan

Ordusu saldırıya geçmişti. Yunanlılar bu saldırıları ile Kütahya, Eskişehir ve Afyon'u ele geçirmişlerdi. Yunan Taarruzu sonucunda Türk Ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilince TBMM 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal'e Başkomutanlık ve üç ay süre ile yasa yapma yetkisi vermişti. Cepheye yaşanabilecek bir mağlubiyetin Anadolu direnişine çok ağır bir darbe vuracağı bilindiğinden ordunun eksikliklerinin kısa süre içerisinde tamamlanması gerekiyordu. Mustafa Kemal yetkilerini kullanarak Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasını sağlamış ve ordunun ihtiyaçları karşılanmıştır. (Aysal 2012, 138-139).

Sakarya Savaşı Yunan ileri harekâtıyla başlamıştır. 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar devam eden savaş sonucunda Yunan ordusu mağlup olmuş ve 19 Eylül 1921'de TBMM'nin kararı ile Mustafa Kemal'e Gazilik unvanı ve Mareşallik rütbesi verilmişti (Aysal 2012, 140).

Sakarya Savaşı Türk-Rus ilişkilerinin geleceğini ve Enver Paşa'nın yazgısını belirlemesi açısından da önemliydi. Temmuz ayında başlayan taarruz ile Yunanlıların önemli başarılar sağlaması Enver Paşa'da Mustafa Kemal ve onun kurmaylarına karşı bir darbe yaparak yönetimi ele geçirme umudunu yaratmıştır. Aynı şekilde Sovyet Rusya'da savaşın Ankara'nın mağlubiyeti ile sonuçlanması durumunda Enver Paşa'yı milli yönetimin başına getirme seçeneğini masaya yatırmıştır. Ancak Enver Paşa'nın bu umudu Sakarya Savaşı'nın kesin bir şekilde Ankara'nın lehine neticelenmesiyle sona ermiştir. (Avcıoğlu 2001, 540-546). Sovyet Rusya'da Mustafa Kemal önderliğindeki Türk direniş unsurlarının kolay kolay yenilmeyeceğini ve farklı hesaplar yapmanın yararı olmayacağını görmüştür.

22 Eylül'de Çiçerin, Sovyet elçisi S.P. Natsarenus aracılığı ile Yusuf Kemal Bey'e gönderdiği mesajında Sakarya zaferini kutlamıştır. Sakarya Savaşı'ndan sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu ülkeler ile yapılan antlaşmanın hükümleri Moskova'daki antlaşmanın hemen hemen aynısıdır (Tellal 2013, 175).

Sakarya Savaşı'nın olduğu günlerde iki ÷lke ilişkileri açısından son derece önemli bir dayanışmadan da bahsetmek gereklidir. O günlerde RSFSC'de büyük bir kıtlık yaşanmaktaydı. Mustafa Kemal'in direktifi ile yaşanan açlık felaketini hafifletmek için RSFSC'ye hububat yardımı yapılmıştı. Bu yardım üzerine Çiçerin Türk tarafına minnettarlığını bildirmiştir(Bkz. EK-1).

4.5. TBMM'nin Fransa ile ilişkiler kurması Sonucunda Moskova'nın Tutumu

Karşılıklı iyi niyet mesajlarına rağmen Türk-Rus ilişkilerine sürekli bir değişkenlik hâkimdi. Her şeyin yolunda gittiği bir dönem yaşıyor gibi görünürken bir anda ilişkilerin soğumasına neden olan başka bir olay gündemi işgal ediyordu. Bu olaylardan birisi de Türk- Fransız yakınlaşmasıdır.

Fransızlar güneyde sert Türk direnişii ile mücadele etmekten yorulmuş, üstelik Türkler Yunanlılar karşısında II. İnönü Savaşı'nı da kazanmıştı. Olaylar bu şekilde gelişince Fransa TBMM Hükümeti ile bir an önce temas kurup barışçıl yollar ile kendi çıkarları doğrultusunda bir anlaşma yapmayı umuyordu. Böylece 9 Haziran 1921'de Ankara'ya bir heyet gönderdiler. Bu heyet ile yapılan uzun görüşmeler Sakarya Savaşı'ndaki kesin zaferin de etkisiyle Ankara'nın lehine sonuçlanmış ve 20 Ekim 1921'de TBMM ile Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır (Armaoğlu 1993, 319-320). Fransızlarla yapılan antlaşma ile iki ÷lke arasındaki savaş son bulmuş, Fransızlar Misak-ı Milli'yi tanımış ve İngilizler ile birlikte hareket etmeyeceklerini göstermişlerdir. Aynı zamanda Türkiye güney sınırını güvence altına almıştır (Aysal 2012, 141).

Ankara Antlaşması sürecinde yaşananlar RSFSC'de dikkatle izlenmekteydi. TBMM ve Fransa arasındaki temas Bolşevikler tarafından kuşku ile karşılanmakla kalmamış Ankara yönetimi ile arasındaki ilişkilerde yeniden sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. RSFSC, Türklerin Batı ile ilişkiler geliştirmesinin ileride Kafkasya'da olumsuz gelişmelere neden olabileceğinden endişe etmekteydiler. Ancak tüm sıkıntılara rağmen iki tarafın da birbirine ihtiyacı vardı. Yaşanan

olumsuzluklara rağmen Türk ve Sovyet yetkilileri ilişkilerin normale dönmesini arzu etmekteydiler. (Aslan 2011, 315).

Nitekim son zamanlarda yaşanan sorunları halletmek amacı ile Sovyet Rusya Ankara'ya Ukrayna'daki Sovyet Orduları Başkomutanı General Mihail Frünze başkanlığındaki bir heyeti göndermeye karar vermişti. Frünze Tiflis'teki Sovyet temsilcisi B. V.Legran'dan Ankara'ya götürülmek üzere 1.100.000 altın ruble olarak (Yerasimos 1979, 342) beraberindeki kalabalık bir subay heyeti ile 13 Aralık 1921'de Ankara'ya varmıştır (Sonyel 2003, 188).

Frünze 20 Aralık'ta TBMM'de yaptığı konuşmada RSFSC ile Türkiye dostluğunun başlıca ilkelerini ortaya koymuş, doğu halklarının emperyalizme karşı verdiği mücadelenin doğruluğunu kanıtlamaya çalışmıştı. Frünze, meclisteki konuşmasında emperyalist devletlerin son iki yüzyıl içinde Türkiye'yi parçalamak ve sömürge haline getirmek için çabaladıklarını da belirtmişti. Frünze, Türk Ordusu'nun Sakarya'daki başarısından dolayı, tüm Sovyet halkları tarafından, en içten duygular ile kutlandığını konuşmasına eklemiştir (Şemsutdinov 2000). Yine 20 Aralık'ta Frünze Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunmuş ve emperyalizme karşı mücadele eden Türk ve Sovyet halklarının dostluğundan bahsetmiştir. Sovyet Başkomutanı, 22 Aralık 1921'de ilk izlenimlerini Çiçerin'e bildirir. Raporunda Mustafa Kemal'in beklentilerinin Fransa tarafından karşılanmaması nedeniyle umutlarını tekrar Sovyetlere bağladığını yazmıştır (Yerasimos 1979, 343).

Frünze ve beraberindeki heyet en çok rahatsız oldukları ve Rusya'da tedirginliğe neden olan Türk- Fransız görüşmeleri hakkında birinci ağızdan bilgi almak istiyordu. Frünze Mustafa Kemal ile görüşmesinde Ankara Antlaşması'nda Rusya karşıtı gizli bölümlerin olduğu söylentilerinin gerçek olmadığına inandıklarını ancak Türkiye'nin iyi niyetini göstererek bu yanlış anlamaları ortadan kaldırması gerektiğini söylemiştir. Frünze'nin isteği Türkiye'nin samimiyetinin göstergesi olarak Batı Cephesini ziyaret etmektir. Mustafa Kemal ise Fransızlar ile yapılan antlaşmanın İtilâf devletlerini bölmeyi amaçladığını ve Fransızların yine İngilizlerle

birleşeceğini söylemiştir. Cepheye yapılacak ziyaret konusunda da Frünze'ye söz verilir ancak bu ziyaret yapılmaz (Yerasimos 1979, 345).

29 Aralık'ta Novorossisk'de bulunan Türk Konsolosluğuna önemli miktarda askeri yardımda bulunulur. Ankara'da Türk-Ukrayna görüşmeleri sonucunda 2 Ocak'ta antlaşma imzalanır. Bu antlaşma ile Moskova Antlaşması'ndaki hükümler kabul edilmiştir. Ocak ayının ilk günlerinde Ankara'dan ayrılan Frünze Moskova'da Merkez Komitesi'ne raporunu sunar. Raporunda Ankara'ya daha fazla yardım yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yardımın arttırılmasının içindeki ekonomik durumu daha da güçleştireceğini söyleyen Maliye Komiseri Sokolnikov'a rağmen paranın Ankara'ya gönderilmesi onaylanmıştır (Yerasimos 1979, 346). (Bkz. EK-2)

1921 yılı Mustafa Kemal ve arkadaşları için çok zor ve tehlikeler ile dolu bir yıl olmuştu. Uluslararası güçlerin büyük beklentilerinin olduğu bu coğrafyada tutunmayı başarmışlar gerek askeri gerekse diplomatik zaferler kazanmışlardır. Özellikle Sakarya Zaferi Türkler için en önemli dönemeç olmuştur. Bu zafer sonrasında Anadolu'daki mücadelenin yenilgiye uğratılmasının zor olduğu anlaşılmıştır. Sovyet Rusya'da Mustafa Kemal ve kurmaylarının başarılarını gördükçe askeri ve mali yardımlarını arttırmıştır.

Frünze'nin Ankara'ya gelmesi ve ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen var olan kuşkuları gidermek için Mustafa Kemal 4 Ocak 1922 de Lenin'e bir mektup yazmış, Türk- Sovyet ilişkilerinin bozulmasına yol açacak girişimlerinin olmadığını belirtmiştir. Mektubunda Türkiye'de yaşananların devrim olmadığını sadece yabancı güçlerin egemenliğine karşı yapılan bir ayaklanma olduğunu da ifade etmiştir. Türk- Fransız Antlaşması'nın Türk- Rus Antlaşması gibi belirli zorunluluklardan kaynaklandığını söyleyen Mustafa Kemal, Türk tarafı olarak Sovyet Rusya karşısı hiçbir antlaşmayı imzalamayacaklarını ve Rus karşısı hiçbir koalisyonun içinde olmayacaklarını da belirtmiştir (Bilge 1992, 81). Bu mektuptan da anlaşılmaktadır ki Mustafa Kemal Rusların güvenliğini tehdit eden hiçbir girişimin içinde olmayacağını beyan etmiştir. Kurulacak yeni devlet ile ilgi olarak da sosyalizmi benimsemeyeceklerini diplomatik bir dille ifade etmiştir.

İlişkiler olumlu bir havada sürerken Türk-Sovyet ilişkileri 1922 yılının Nisan ayında tekrar gerginleşmiştir. Moskova'da bulunan Türk askeri ataşeliği personelinin İngiliz ve Polonya temsilcilikleri ile temasa geçerek casusluk faaliyetinde bulundukları iddiası ile tutuklanmaları üzerine Ali Fuat Paşa Karahan'a sert bir nota göndererek olayı protesto etmiştir. Ali Fuat Paşa Karahan'ın görüşme teklifini de reddedince bu kez Ruslar da sertleşir. RSFSC, Ali Fuat Paşa'nın Enver Paşa'yla iş birliği yapmasından şüphelenmekteydi. Ali Fuat Paşa ve beraberindekiler 15 Mayıs 1922'de Moskova'dan ayrılırlar. Gerginlik Ankara'da Aralov, Rusya'da da Rıza Nur'un çabalarıyla yatıştırılır. (Tellal 2013, 175).

Büyük Taarruz'un yaklaştığı günlerde Türk- Rus ilişkilerinde tekrar bir soğukluk baş göstermiştir. Rauf Bey'in hükümet başkanı ve Adnan Adıvar'ın da TBMM İkinci Başkanı olması ile Ankara'da Bolşevikler aleyhine bir tutum izlenmekteydi. Rauf Bey Bakanlar Kurulu'nda aldığı bir kararla komünist propagandasını yasaklamıştı. Yine aynı günlerde Ankara'da Rus elçiliği yakılmıştır ve o tarihte Ankara'da bulunan elçilik görevlisi A.G. Kotyelnikov bu olayın arkasında Rauf Bey ve Fransız temsilci Albay Mougin'in olduğunu iddia etmiştir (Yerasimos 1979, 350).

4.6.Büyük Taarruz'dan Lozan'a

Sakarya Savaşı'nı kazanan Mustafa Kemal bir yandan diplomasinin olanaklarından mümkün olduğunca yararlanmaya çalışıyor bir yandan da Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan atacak son savaşın hazırlıklarını yapıyordu. Yunan Ordusu'na karşı yapılacak genel bir taarruzun başarıyla sonuçlanabilmesi için askeri ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir.

Bu aşamada Türkiye'ye Sovyet Rusya büyük miktarda askeri malzeme ve para göndermiştir. Aynı şekilde Hindistan'daki Müslümanlar da aralarında topladıkları paraları Ankara'ya göndermiştir (Akçakayalıoğlu 1987, 774). Doğudaki ve güneydeki askeri birlikler Batı cephesine aktararak Sakarya Savaşı'ndakinden daha büyük bir ordu oluşturulmuştur. 200 bin asker, 100 bin tüfek, 300'den fazla top,

5286 kılıç (süvari) savaş öncesi Batı cephesindeki Türk gücünü oluşturmaktaydı (Dumont 1999, 116).

Hazırlıklarını tamamlayan Türk Ordusu 26 Ağustos 1922’de Kocatepe’de taarruza başlamış ve Yunan Ordusu’nu bozguna uğratarak 9 Eylül’de İzmir’e girmiştir. Yunan Ordusu’nun kesin mağlubiyeti İngiltere ve diğer Batı ülkelerinde şaşkınlık yaratmıştı. Sovyet Rusya’da ise Türk zaferi sevinçle karşılanmıştır. RSFSC elçisi Aralov 14 Eylül 1922’de TBMM’ye bir kutlama mesajı göndermişti. TBMM İkinci Başkanı Adnan Bey’de Aralov’a bir mesaj göndererek RSFSC’nin tebrik mesajının mecliste alkış tufanı ile karşılandığını yazmıştır. Adnan Bey mesajında Aralov’un RSFSC’nin iyi dileklerinin yazılı olduğu mesaja karşılık olarak TBMM adına teşekkür etmiş, candan ve samimi duygularını ifade etmiştir (Aralov 1985, 149).

4.7. Mudanya Mütarekesi’nden Lozan’a Sovyet Rusya ile İlişkiler

Türk Ordusunun kısa süre içerisinde elde ettiği başarı İngiltere’yi telaşlandırmıştı. İngiltere, gelişmeler karşısında Fransa, İtalya ve diğer müttefiklerinden Boğazların korunması için asker gönderilmesini istemiş ancak Fransa ve İtalya bunu reddetmişlerdir. Fransızlar İngiliz önerisini kabul etmemekle kalmamış kuvvetlerini Boğaz’ın Asya kıyısından Avrupa kıyısına geçirmiştir (A. Akşin 1991, 126).

Mustafa Kemal için sıra Boğazlar ve Trakya’nın kurtarılmasına gelmişti. Türk Ordusu, kuzeye doğru ilerleyerek İtilâf devletlerinin tarafsız bölge ilan ettikleri yerlere girmeye başladılar. 23 Eylül’de İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Türk tarafına gönderdikleri bir nota ile ordunun harekâtının durdurulmasını istediler. Notada ayrıca barış antlaşması yapılması için Venedik veya başka bir şehirde Türk, Japon, Sırp-Hırvat-Sloven ve Yunanistan üyelerinin de katılacağı bir konferansın yapılması önerilmişti. İtilaf Devletleri’nin gönderdiği notanın devamında Edirne’ye kadar olan Trakya topraklarının Türklere bırakılacağı belirtilmekte ve barış konferansına kadar geçici önlemler için Mudanya’da bir toplantı yapılması önerilmekteydi (Gürün 2010, 82).

23 Eylül 1922’de İtilaf Devletleri’nin notasında belirtilen Mudanya’da bir konferans yapılması önerisi, 29 Eylül’de Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından Fransa Başbakanı M. Poincare’ye gönderilen bir cevapla kabul edilmiştir. Bununla birlikte askeri harekâtın durdurulduğu da belirtilmiştir (Gürün 2010, 86).

Ruslar daha bu gelişmeler yaşanmadan önce Boğazların statüsü konusunda bir oldubitti ile karşılaşmamak için İngiltere’ye 12 Eylül 1922’de bir nota göndermiştir. L.M. Karahan’ın gönderdiği notada Boğazlar konusunda kendileri aleyhine olacak her türlü tedbiri reddettiklerini ve Boğazlar ile ilgili I. Dünya Savaşı öncesinde yapılan bütün antlaşmaların geçersiz olduğunu belirtmiştir. Karahan, geçerli yegâne antlaşmanın 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması olduğunu, Boğazlarda Moskova Antlaşması gereğince sadece ticari gemilerin geçebileceğini de belirterek bu konu ile ilgili yapılacak bir konferansa Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Hükümetlerinin de katılması gerektiğini vurgulamıştır (Yerasimos 1979, 485).

Venedik’te bir konferans yapılacağını ve konferansa kendilerinin davet edilmediğini öğrenen Rusya duruma tepki göstererek temsilcisi Aralov aracılığıyla 3 Ekim’de Türk tarafına bir nota göndermiştir. Aralov’un anılarında da yazmış olduğu notada şu ifadeler yer alıyordu:

“Sovyetler Birliği hükümeti, Türk hükümeti komutanlığı temsilcileriyle, İtilaf Devletleri temsilcileri arasında bir konferans toplanacağını, Türk Hükümetinin, Trakya’nın itilâf kuvvetlerince işgaline razı olduğunu, Bordeaux radyosundan öğrenmiş bulunuyor. Dost Sovyetler Birliği temsilcisine bu konuda önceden bilgi verilmemiştir.

Sovyetler Birliği hükümeti, yakın doğu meseleleri dış siyasetinde, özellikle Boğazlar sorunu genel kararlarında, önceden karşılıklı görüşüp uyuma yükümlülüğünden söz eden Moskova dostluk antlaşmasına olduğu kadar, Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’in 4 Ağustos 1921 tarihli, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa’nın 17 Eylül 1921 tarihli ayrıca Sovyet Dışışleri Bakanı Çiçerin’in 10 Ekim 1921 tarihli notasına ve bundan sonraki bir sıra notalara dayanarak, şu anda

kendi dış siyasetini, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle uyuşarak yürütmek çabası içindedir.

...Hükümetim, aramızdaki Boğazlar antlaşması gereğince, Sovyetler Birliği'nin; İtilaf Devletleri'nin Türkiye ile ilgili olarak atacağı her adımı önceden açıklamak, Türkiye'nin de aynı şeyi yapmak zorunda olduğunu; ayrıca karşılıklı olarak birbirimizi desteklediğimizi ve birimiz olmadan ötekinin Boğazlar Konferansı'na katılmayacağını bildiren karşılıklı birer nota vermemizin gerekliliğini bildirir.” (1985,158-159).

Bu notadan da anlaşılacağı gibi Sovyetler, Batılı Devletler ile Türklerin kendilerinin davet edilmediği bir konferansta yapacakları antlaşmanın Rusya'nın geleceği için tehlikeli sonuçlar doğurabileceği olasılığını göz önüne almıştır.

Türk tarafı, Mudanya'da ateşkes görüşmelerinin başlamasından bir gün sonra 4 Ekim'de Müttefiklere ikinci bir nota göndererek yapılacak konferansa Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın davet edilmemesini şaşkınlıkla karşıladıklarını belirtmişti. Türk tarafının kaleme aldığı notada konferans başlamadan önce bu üç devlete toplantılara katılabilmeleri için davetiye gönderilmesi istenmiştir (Yerasimos 1979, 488-489).

Öte yandan İtilâf Devletleri'nin önerisi ile Mudanya'da yapılan konferans 11 Ekim 1922'de sona ermiş ve mütareke imzalanmıştır. Mütareke sonucunda silahlı çatışma sona ermiş ve Yunanlıların Doğu Trakya'yı boşaltması ve bu bölgenin 30 gün içinde Türk yönetimine devredilmesi kabul edilmiştir. Antlaşma ile Fransa'dan sonra İngiltere ve İtalya'da Ankara Hükümeti'ni tanımıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti hukuki fonksiyonlarını yitirmiş ve devre dışı kalmıştır (Ertan 2012, s.146).

Bundan sonra taraflar yapılacak konferans ile imzalanacak kalıcı barış antlaşmasının hazırlıklarına odaklandılar. Barış Konferansının Lozan'da yapılması kararlaştırıldı. Paris'te Rusyasız bir barış konferansı amaçlayan İtilâf Devletleri Türkiye ile Rusya'nın girişimleri sonucunda 27 Ekim 1922'de Rusya'yı Lozan'a davet etmek zorunda kalırlar. Ancak İtilâf Devletleri Rusya'nın Lozan'da sadece Boğazlar ile ilgili görüşmelere katılabileceğini bildirmişlerdir. Oysa Rus yetkililer

sadece Boğazlar konusu ile ilgili oturuma değil tüm görüşmelere katılmaları gerektiğini söylüyorlardı. Çiçerin, İtilâf Devletleri'nin davet notasına 2 Kasım 1922'de verdiği cevapta Türk zaferinin amacına ulaşması için konferansın tamamına katılmaları gerektiğini söylemiştir. Ancak tüm girişimlerine rağmen Sovyet Rusya'nın önerileri kabul edilmemiş ve sadece Boğazlar ile ilgili oturuma katılmayı kabul etmek zorunda kalmıştır (Yüceler 2011, 79).

4.8. Lozan Konferansı'nda Boğazlar ile ilgili Görüşmeler

20 Kasım 1922'de açılan Lozan Konferansı'na, Türk tarafını temsilen Yusuf Kemal Bey'in yerine Dışişleri Bakanlığı'na getirilen İsmet Paşa başkanlığında bir heyet gönderilmişti. Boğazlar rejimi ile ilgili bölümün görüşülmesi ise 4 Aralık 1922'de başlamıştır (Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri 2010, s.96). Boğazlar ile ilgili görüşmeler başlar başlamaz Lord Curzon bu konu ile ilgili Türk tarafının görüşlerini merak ettiğini söyleyerek İsmet Paşa'ya söz vermiştir. İnönü anılarında bu olayı şu cümleler ile aktarmaktadır (2009, 338-339) :

“Bizim Boğazlar meselesinde noktai nazarımız,gerek Misakı Milli’de ve gerekse o zamana kadarki bütün uluslararası konuşmalarda belirttiğimiz üzere ticaret gemilerine gece gündüz her zaman geçiş için Boğazların sebestliğini tanımak ve her türlü kolaylığı göstermek merkezinde idi.İlk sözüm bu hususları, bu arzumuzu ve taahhüdümüzü teyit etmekten ibaret oldu.”

İsmet Paşa'dan sonra Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin söz almış ve Boğazlar konusunda ülkesinin görüşlerini anlatmıştır. Çiçerin, Türk Boğazlarının ticaret gemilerine, barışçı seyrüsefere açık olmasını kabul etiklerini belirtiyordu. Çiçerin konuşmasının devamında ise Türk savaş gemileri ve uçakları hariç tutulmak üzere Boğazların tüm savaş ve uçak gemilerinin geçişine kapalı olması gerektiğini söylemiştir (Sonyel 2003, 312).

Çiçerin'in konuşmasından da anlaşılacağı gibi Türk tarafının ulusal çıkarları ile Sovyet Rusya'nın çıkarları Boğazların statüsü meselesinde uyuşuyordu. Bu nedendir ki Çiçerin'in konuşması Türk tarafının lehine olmuştur. İsmet İnönü (2009 ,341) , “*Bütün müzakereler esnasında Çiçerin, İngilizlerin tazyikine karşı bize yardımcı oluyordu*” demiştir.

Ancak süreç her iki ülkenin istediği şekilde gelişmeyecektir. Lord Curzon, Lozan görüşmelerinde Türk tarafını gerçekten zorlamakta ve kayda değer bir ilerlemenin olmasına engel olmaktaydı. Boğazlar konusu olmak üzere konferansta görüşülen bütün sorunların İngiliz çıkarlarına uygun çözülmesi için elinden geleni yapmaktaydı. Bu nedenle Türk tarafı konferansın olumlu neticelenebilmesi için İngiltere'ye bazı konularda taviz verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Böylelikle Boğazlar konusunda İngiliz tezine yaklaşılmıştır (Ertan 2012, 153).

Boğazların harp gemilerine açık olması gerektiğini savunan İngiliz tezine yakın bir tutum sergilemeye başlayan İsmet İnönü, Çiçerin ile görüşmesinde politikalarındaki değişikliğin sebebi olarak müzakerelerin çıkmaza girmesini göstermiştir. Mudanya Mütarekesi'nden sonra karşılıklı bekleyen Türk ve İngiliz orduları arasında bir çatışmanın söz konusu olabileceğini bunun ise savaşın tekrar başlaması anlamına geldiğini anlatan İnönü'ye Çiçerin'in cevabı sert olmuştur. Çiçerin, İnönü'yü Damat Ferit politikası izlemekle suçlamıştır. İsmet Paşa ise Boğazlar sorununun ileride halledilebileceğini ancak şu anda barış görüşmelerinin devam etmesi gerektiğini, Sovyet Rusya aleyhine bir tutum almalarının mümkün olmadığını belirtmiştir (İ. İnönü 2009, s.347).

İnönü, Boğazların kapalı olması konusunda ısrarcı olan Çiçerin ile yaşadığı gerginliğe rağmen onu iyi bir diplomat ve Türk tarafı ile samimi ilişkiler kurmak isteyen bir insan olarak nitelemiştir. İsmet Paşa Çiçerin'in tutumunu “ *Tabi Boğazları kapalı tutmak, Rusya'nın esas görüşü olan kapalı tutmayı bizden istemek için Sovyet Rusya Hariciye Nazırı olarak sonuna kadar ısrar etmekte haklı idi.*” şeklinde değerlendirmiştir (İ. İnönü 2009, 348).

1 Şubat 1923'de Boğazlar ile ilgili komisyonun toplantısı sonuç vermiş ve uzlaşma sağlanmıştır (Tellal 2013, 176). Çiçerin ise ülkesinin bu tasarıyı kabul

etmeyeceğini söylemiştir (Gürün 2010, 98). Sovyet elçi Aralov (1985, 233), *“Türkiye’nin konferans sırasında gösterdiği uysallık ve Sovyetler Birliği’ne yakın görünme korkusu, Türkiye’nin Lausanne konferansında yalnız kalmasına neden oldu ve başarılarını hatırı sayılır derecede küçülttü. Halbuki Türkler konferansa, sadece Yunanlıları ve padişahı yenmiş olarak değil, İngilizleri de yenmiş olarak gelmişlerdi.”* şeklinde değerlendirmiştir. Aralov’un aksine Gürün (2010,98) *“...nitekim Montreux’de değiştirilmiş ve fakat o zamanda Rusya, bu defa Lozan’dakinin tam zıttı bir tezle gene bizim karşımızda yer almıştır”* demiştir.

Lozan Konferansı 4 Şubat 1923 tarihinde kapitülasyonlar konusunda Türk tarafına yapılan dayatma üzerine kesilmiştir (Sonyel 2003, 330). İkinci dönem toplantılar 23 Nisan 1923’te başlamış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde antlaşmanın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Antlaşma gereğince Boğazlar, başkanlığını Türk tarafının yaptığı bir komisyon tarafından yönetilecekti. Komisyon Türkiye, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan’ın temsilcilerinden oluşacaktı. Bunlara ek olarak antlaşmanın bir diğer hükmü ise Çanakkale mıntıkası ve Boğazların her iki mıntıkasının asker ve silahtan arındırılmış olmasıydı (Ertan 2012, 157).

Lozan Antlaşması ile ilgili Moskova’nın özellikle Boğazlar konusundaki beklentileri sonuçsuz kalmıştır. Lozan Antlaşması’nda Türk tarafının ödün verdiği ve İngilizler ile yakınlaştığı şeklinde yukarıda da aktarılan Sovyet eleştirilerinin çok boyutlu değerlendirmek gerekmektedir. Sovyet diplomatlarının Lozan izlenimleri Türklerin penceresinden daha farklı görünmekteydi. Konferansın başlarında İsmet Paşa’nın amacı İngiltere’yi tek başına bırakmaktı. Diğer Müttefik ülkeler ile sorunları halledebilir ve anlaşabilirse bu ülkelerin desteği ile İngilizlere karşı daha güçlü konumda olabileceğine inanıyordu. Ancak İsmet Paşa İngiltere’nin izole edilmesinin mümkün olmadığını anlamıştı. Bu nedenle İngiltere ile arasındaki sorunların çözümüne öncelik vermiştir. Konferansın ilk evresinde İngilizler ile arasındaki sorunları büyük oranda çözmüştü. Böylece görüşmelerin ikinci evresinde diğer Müttefik devletlere karşı daha rahat mücadele etme imkanı bulmuştur. Musul dışında Misak-ı Milli hemen hemen gerçekleşmişti, savaş tazminatı ödenmemiş, kapitülasyonlar kaldırılmıştı (Demirci 2011, 197-198).

4.9. Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri'nin Önemi

Türk Kurtuluş Savaşı döneminde iki ülke arasında yaşanan yakınlaşma ve iş birliği ile ilgili birçok kitap yazılmış ve bu dönemde yaşananlar sürekli tartışma konusu olmuştur. Tartışmalara neden olan ideolojik yaklaşımlardan arınmış bilimsel değerlendirmelere bakıldığında Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında iki taraf arasında bir dayanışma ve iş birliğinin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Moskova ile Ankara Hükümeti arasında 1920'li yılların başında yaşanan ilişkiler iki taraf içinde son derece gerekliydi. Türk tarafı uluslararası güçlerin işgal ve dayatmalarına karşı var olma mücadelesi veriyor, Bolşevikler ise Batılı güçlerin kuşatmasını yarabilmek ve 1917 Ekim Devrimi ile kurulan RSFSC'ye karşı her türlü tehdidi engelleyebilmenin yollarını arıyordu. İtilâf Devletlerinin Türk topraklarını işgali ve Boğazlara egemen olması Rusların kabul edebileceği bir durum değildi. Olası bir Türk yenilgisi sonucunda Anadolu ve Boğazlarda, başta İngiltere olmak üzere kapitalist devletlerin isteği doğrultusunda oluşacak yeni bir yapılanma Sovyet Rusya'nın da sonu olabilirdi. Koşullar gerek Moskova'nın gerekse Ankara Hükümeti'nin ortak düşmana karşı birlikte hareket etmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda Bolşeviklerin Türk Kurtuluş Savaşı'na askeri ve mali yönden ciddi bir yardım yaptığını söyleyebiliriz. Ancak İtilâf Devletlerine karşı ortak hareket eden her iki tarafın ilişkilerine kuşkunun hâkim olduğunu belirtmek gerekir. İki tarafın karşılıklı güvensizliği dönem dönem gerginliklere neden olmuş ancak iş birliğinin devamına engel olamamıştır. Ankara ve Moskova arasında yaşanan güvensizliklere rağmen Milli Mücadele yıllarındaki ilişkiler iki taraf içinde önemli sonuçlar doğurmuş ve Batılıların amaçlarına ulaşmasına engel olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ

1. İŞ BİRLİĞİ DÖNEMİ

1.1. İngiltere'nin Türkiye Aleyhtarı Politikaları ve SSCB ile Yeniden Yakınlaşma

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği günlerde Ankara- Moskova ilişkilerinde soğukluk yaşanmaktaydı. Zira Lozan'daki görüşmeler sırasında Türkiye'nin Boğazlar konusundaki tutumu Moskova tarafından benimsenmemiştir. Yine aynı dönemde TKP yandaşlarına karşı başlatılan tutuklamalar ilişkilerin durgunlaşmasına neden olmuştur (Sönmezoğlu 2011, 297). Partinin yapmış olduğu faaliyetler gerekçe gösterilerek 21 kişi İstanbul'da tutuklanmıştı. Zanlılar 3 Haziran 1923'te mahkemenin takipsizlik kararı vermesi sonucunda serbest bırakılmıştır (Gürün 2010, 106-107). Bütün bu gelişmelere rağmen SSCB yetkilileri Türkiye ile ilişkilerin bozulmasını istemiyorlardı. Çiçerin'in İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup SSCB'nin o günlerdeki Türkiye politikasını net bir şekilde açıklamaktadır.Çiçerin:

“Türkiye’de komünist meselesine gelince, tanıdığınız bazı eşhasın geliştirdiği fikirler hiçbir vakit bizim fikirlerimiz olmamıştır ve hiç kimse şimdi bizim malûmatımız olmadan bunu yapmağa çalışamaz. İki memleketimizin dostluğu bütün sığ kayalar arasındaki güç geçitleri mesud bir surette aşmıştır ve bir dostluk siyasetinin devamlılığı aramızda teessüs etmiştir... Son zamanlarda görülmeyen bir elin veya ellerin aramızdaki her şeyi zehirlemeye manasız küçük hadiseleri lüzumsuz bir surette abartmaya onlardan yeni hadiseler yaratmaya çalıştıkları intibainı bazı defalar edinmiş olduğumu size açıkça itiraf etmeliyim.”
(T.C. Kültür Bakanlığı 1994) .

Öte yandan 30 Aralık 1922’de RSFSC ve diğer Sosyalist Cumhuriyetler birleşerek SSCB adını almıştı (Bodur 2013, 253). Lenin 1924 yılında ölmüş sonrasında da iktidar mücadelesi başlamıştı. Dönemin en güçlü isimleri Troçki, Zinovyev, Kamenev ve Stalin’di. Troçki’nin yönetime gelmesini istemeyen Zinovyev, Kamenev ve Stalin üçlü troykayı oluşturdular (Yüceer 2011, s.83). Aynı yıl diğer devletler SSCB’yi tanıdı. Sovyetler açısından bu durum olumlu bir gelişmeydi. Ancak 1 Aralık 1925’te Almanya ile Batılı devletler arasında yapılan Lokarno Antlaşması Sovyetler Birliği’nin kaygılanmasına neden olmuştur. Sovyet yetkililere göre Batılı devletler antlaşma ile kendilerine karşı bir kuşatma ve yalnızlaştırma politikası yürütmekteydi (Bilge 1992, s.98).

Türkiye ise Lozan Antlaşması sonucunda uluslararası toplum tarafından tanınmıştı. Ancak Lozan Antlaşması, Türkler ile Batılı devletler arasındaki sorunların tamamını çözmemişti. Musul sorunun çözümü amacı ile Lozan’dan sonra Türk ve İngiliz heyetleri arasındaki görüşmeler sonuçsuz kalmıştı. Lozan Antlaşması’na göre ikili görüşmelerde de bir sonuç elde edilmez ise sorunun MC’ye (Milletler Cemiyeti) havale edilmesi gerekiyordu. İngilizlerin hâkim olduğu MC, 16 Aralık 1925’te Musul’un Irak’a katılmasına karar vermiştir (Kısıklı 1999, 522).

Gerek İngilizlerin bölgede çıkardığı isyanlar gerekse MC’nin aldığı bu karar Türkiye’nin Batılı devletler ile ilişkilerini bozmuş, Ankara’yı tekrar SSCB ile yakınlaştırmıştır. Aynı şekilde SSCB de Lokarno Antlaşması’ndan duyduğu kaygılar nedeni ile Türkiye ile iş birliğine ihtiyaç duymuştur. Bu gelişmelerin etkisi ile 17 Aralık 1925’de Paris’te Türk- Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Paktı imzalanmıştır. (Armaoğlu 1993, 323).

Tevfik Rüştü Aras ve Çiçerin arasında imzalanan antlaşmanın birinci maddesinde, taraflardan birine üçüncü bir ülkenin saldırısı durumunda diğerinin tarafsızlığını koruyacağı, ikinci maddesinde ise tarafların birbirlerine karşı her türlü saldırıdan kaçınacağı yazılmaktaydı. Antlaşmada taraflardan birisinin diğerine karşı hiçbir ittifaka katılmayacağı da belirtilmekteydi(Bkz. EK-3).

Paris Antlaşması'nın imzalandığı 1925'ten 1933 yılına kadar geçen sürede ilişkilerin doruğa çıktığı söylenebilir (Gürün 2010, 118). Ancak ilişkilerin en iyi olduğunu söyleyebileceğimiz bu yıllarda bile dönem dönem sorunların yaşandığını belirtmek gerekir.

Antlaşmadan sonra iki ülkeyi ilgilendiren çok önemli gelişmeler yaşandı. SSCB ile Almanya 24 Nisan 1926'da Berlin'de benzer bir antlaşma yapmış ve Lokarno Antlaşması'ndan kaynaklanan kuşatılmışlık endişesinden kurtulmuştur (Bodur 2013, 251). Türkiye ise 5 Haziran 1926 yılında İngiltere ile anlaşarak Musul'u Irak'a bırakmıştır (Bilge 1992, 101).

Bu gelişmelerin ardından Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Çiçerin Kasım 1926'da Odesa'da buluşmuşlardır. Görüşmelerde Türk-Sovyet Ticaret Antlaşmasının yapılması ve Milletler Cemiyeti konuları görüşülmüştü (Bilge 1992, 102). Odesa görüşmeleri sürerken ekonomik ilişkilerde de gözle görülür gelişmeler yaşanmıştır. 1925 yılının sonlarına doğru Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne tarım uzmanları gitmiş, Moskova ve Leningrad'daki tarım ile ilgili enstitüleri ziyaret etmişlerdir. Aynı dönemde Sovyet uzmanlar ise Türkiye'ye gelmişlerdir (Kolesnikov 2010, 67).

11 Mart 1927 tarihinde iki ülke arasında "Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma ile Sovyetlerin Türkiye'deki ticari temsilciliklerinin statüsü belirlenmiş İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir'de şubeler açmasına izin verilmiştir. Sovyetler Birliği buna karşılık olarak üçüncü bir ülkeye gönderilecek Türk mallarının gümrüğe tabi olmadan transit geçişine izin vermiştir (Çelikpala 2012, 208).

1.2. SSCB ve Türkiye'nin MC Politikası ve Silahsızlanma Konferansı

I.Dünya Savaşı tahminleri aşan bir yıkıma neden olmuş milyonlarca insan bu savaş sonucunda hayatını kaybetmiştir. Önceki savaşlar ile kıyaslanmayacak kadar büyük tahribatlar yaratan I. Dünya Savaşı, birçok düşünürün ve politikacının savaş karşıtı bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Bu kişilerden birisi de ABD Başkanı Wilson'dur. I.Dünya Savaşı'nın bitmesi ile birlikte ebedi bir barış döneminin

başlayacağına inanan Wilson, artık kuvvetlinin değil adaletin ölçülerine göre hareket edilmesi gerektiğini söylemekteydi. Yeni düzende insanlığın çıkarının ön planda olması gerektiğini de belirten Wilson bu amaçla uluslararası bir örgütün kurulmasını istemiştir (Öymen 2011, 19-20).

Wilson'un seçim yenilgisiyle beraber ABD daha çok iç sorunlarıyla ilgilenmiş ve Avrupa politikalarından uzak kalma ilkesini benimsemişti. Wilson'dan sonra seçilen yeni ABD Başkanı Harding'ın iç politikaya önem veren dışa kapanık anlayışı sonucu ABD MC'nin kuruluşunda yoktu. Diğer yandan SSCB'nin de kuruluşun dışında bırakılmış olması sonucunda MC bir dünya örgütü olmaktan çok Fransa ve İngiltere'nin hâkimiyetinde bir Avrupa örgütüne dönüşmüştür (Sander 1996, 33).

Türkiye ve SSCB, MC'ye üye olmak için aceleci davranmamışlardır. Buna neden olarak MC'nin Batılı ülkelerin menfaatleri doğrultusunda hareket eden politikalarına duyulan tepkidir. Sovyetler Birliği, MC'yi kapitalist bir örgüt olarak görmekte ve kendisini yok etmeyi amaçladığına inanmaktaydı. Türkiye ise Musul konusunda İngiltere yanlısı tutumundan dolayı MC'ye üyelik konusunu 1930 yıllarına kadar gündemine almamıştı (Bilge 1992, 111).

1920'li yıllarda Türkiye ve SSCB, MC'ye üye olmak konusunda bir girişimde bulunmamalarına rağmen bu örgütün organize ettiği silahsızlanma ve savaşın yasaklanması amacıyla yapılan toplantılara katılmışlardır. SSCB, ekonomik gelişmesini ve ülke içindeki istikrarı sürdürebilmesi için güvenli bir ortama ihtiyaç duymaktaydı. Batı ülkelerini kendisine karşı askeri bir tehdit olarak görmekte ve mevcut barışın bozulacağından kaygılanmaktaydı. Bu kaygılar sonucunda SSCB Dışişleri Bakanı Litvinov, 30 Kasım 1927'de Milletler Cemiyeti'nin Silahsızlanma Komisyonu'na bir dizi öneride bulunmuştur. Litvinov, askerlik hizmetinin kaldırılması, ülkelerin silahlardan arındırılması ve askeri harcamalara son verilmesini önermişti. Batı ülkeleri bu öneriler karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişler ve silahsızlanmanın güvenlikten ayrılamayacağını belirtmişlerdi. Kapitalist devletler tarafından benimsenmeyen önerileri sadece Almanya ve Litvinov'un teklifi üzerine toplantıya katılan Türkiye desteklemiştir (Bilge 1992, 110).

Milletler Cemiyeti'nin uluslararası çatışmaları önlemek ve barışı sağlamak amacı ile yapmış olduğu çalışmaları desteklemek amacı ile 27 Ağustos 1928'de ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Japonya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya savaş karşıtı bir antlaşmayı Paris'te imzaladılar. Paris Antlaşması'nın özünü sorunların görüşmeler yolu ile savaşa başvurulmadan çözülmesi fikri oluşturuyordu (Bilge 1992, s.110). ABD Dışişleri Bakanı Frank Kellog ve Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand antlaşmanın yapılmasında en çok katkıyı sağlayan ikili olduğundan Paris Antlaşması, Briand-Kellog Paktı olarak da bilinmektedir (Soysal 1983, 358).

Briand-Kellog Paktı'na davet edilen Türkiye ve SSCB'de antlaşmaya katıldılar. Ancak antlaşmanın yürürlüğe girmesi gecikince SSCB, komşuları ile temasa geçerek Polonya, Romanya, Estonya ve Letonya ile imzaladığı bir protokol ile Paris Antlaşması'nda alınan kararları uygulamaya başlamıştır. Türkiye'de 1 Nisan 1929'da Litvinov Paktı denilen bu protokole katılmıştır (Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri 2010, 123).Türkiye'nin bu protokolü imzalamasında etkili olan sebeplerin başında büyük komşusu ile 1925 yılında imzalamış olduğu Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'ndan sonra bu antlaşmayı yeni bir güvence kaynağı olarak görmesini gösterebiliriz. Ayrıca, SSCB ile sürdürdüğü uyumlu dış politikanın sürmesini istemesi de protokolü kabul etmesinde etkili olmuştur (Soysal 1983, 359).

1.3. Türkiye'nin Batılı Devletler ile İlişkileri ve SSCB'nin Tutumu

Türkiye SSCB ile sürdürdüğü iyi ilişkileri Batılı devletlerle de sürdürmek istiyordu. Ancak cumhuriyetin ilk yıllarında Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı takındıkları tavır nedeni ile ilişkiler mesafeli bir seyir izlemiştir. Batılı devletler ile daha yakın ilişkiler kurmak isteyen Türkiye ve Doğu Akdeniz'de etki alanını genişletmek isteyen İtalya 30 Mayıs 1928 tarihinde Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tasfiye Antlaşması'nı imzalamıştır (E. Yalçın 2000, 210). İlk iki maddesi tarafsızlık ilkesi ile ilgili olan antlaşmanın diğer maddelerinde yaşanabilecek uyuşmazlıkların çözümünde uzlaştırma yöntemi ve o da yetmez ise yargısal çözüm yolu ile sonuçlandırılması öngörülmekteydi. Bu antlaşmaya rağmen Türkiye'nin İtalya'ya temkinli bir yakınlaşması söz konusuydu. Zaten bir süre sonra Mussolini gittikçe

sertleşen bir dış politika izleyecek bu politika Türkiye’yi son derece rahatsız edecekti (Soysal 1983, 334).

İtalya ile yapılan antlaşma SSCB yetkilileri tarafından da dikkatle izlenmişti. Sovyet kamuoyu bu antlaşma ile Türk diplomasisinin Sovyet karşıtı bir politika izleyeceğine inanmamaktaydı. Ancak İtalyanların bu antlaşmayı Sovyetlere Birliği aleyhine kullanabileceklerinden kuşkulananmaktaydılar. Sovyetler, bunun sonucunda Türk-İtalyan Antlaşması’ndan memnun olmamışlardır (Gürün 2010, 120).

Lozan Konferansı’nda sonuçlanmayan ve daha sonra ilgili ülkeler ile Türkiye arasında çözülmesine karar verilen konulardan birisi de Osmanlı borçlarıydı. 13 Haziran 1928 yılında Türkiye ve ilgili ülkeler arasında yapılan antlaşma ile borçların miktarı ve ödeme formülü konusunda anlaşma sağlanmıştır (Gürkaynak 2012, s.180). Türkiye’nin bu tutumu Sovyet basınında sert bir şekilde eleştirilmekte ve Türkiye’nin kapitalist sermaye karşısında yenilgiyi kabul ettiği şeklinde ifade edilmekteydi (Gürün 2010, 120).

1920’li yıllarda başında Türkiye’nin çok önemseydiği konulardan biri olan Musul sorunu Türk tarafının istediği gibi olmasa da çözülmüştü. Musul sorunu ortadan kalkınca Türkiye ve İngiltere arasında ilişkiler de gelişmeye başlamıştır (Armaoğlu 1993, 330). SSCB’yi kaygılandıran da Türkiye ile Batı arasında yaşanan yakınlaşmadır. Zira Türkiye ile Batılı ülkeler arasındaki sorunların birer birer çözülmesi gelecekte SSCB aleyhine sonuçlar doğurabilirdi. Armaoğlu (1993,111) bu konu ile ilgili olarak, *“Hâlbuki o sıralarda Türkiye için böyle bir ihtimal mevcut değildi. Her ne kadar Türkiye Batılı devletlerle, karşılıklı olarak güven verici düzgün münasebetlere sahip olmayı da arzu etmişse de, bu arzu tamamen gerçekleşmemiştir...”* demiştir.

1929 yılının Aralık ayında Ankara’ya gelen SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan ile görüşmeler sonucunda 17 Aralık 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın süresinin iki yıl daha uzatılmasına karar verilmiştir. 17 Aralık 1929 yılında yapılan Protokole göre SSCB ve Türkiye kara ve denizden komşu oldukları devletler ile gizli bir antlaşma yapmadıklarını belirtiyorlar ve bundan sonra da birbirlerinin haberi olmadan komşu devletler ile siyasi

antlaşmalar yapmayacaklarını taahhüt ediyorlardı (Bilge 1992, 105). 7 Mart 1931’de 1925 Antlaşması’na eklenen bir protokol daha imzalanmıştır. Bu protokolle, her iki taraf, Karadeniz’de ve bu deniz ile bağlantılı diğer denizlerde donanmalarına ekleyecekleri yeni savaş gemilerini almadan veya yapmadan önce diğer tarafa haber vereceklerdi (Gürün 1983, 48). 1931 yılında Litvinov’un iki ülke arasında yapılan antlaşmalar nedeni ile Tevfik Rüştü Aras’a yazmış olduğu mesaj ilişkilerin ne kadar ilerlemiş olduğunu da göstermekteydi((Bkz. EK- 4).

27-30 Ekim 1931 tarihlerinde SSCB Dışişleri Bakanı Litvinov Türkiye’yi ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında 1929 yılında 2 yıl uzatılan 1925 antlaşmasını 5 yıl süreyle uzatan bir protokol imzalanmıştı. 1 Kasım 1931 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk Litvinov’un ziyaretinden duyduğu memnuniyeti şöyle ifade ediyordu: *“Büyük dostumuz Sovyet Rusyanın muhterem Hariciye Komiserini Ankarada kabul etmekle memnun olduk. İki memleketin tecrübe geçirmiş dostça münasebetlerini aynı kuvvet ve samimiyetle idame etmek tarafeynin büyük menfaat ve halis arzularının icabatından olduğu bu vesile ile de izhar ve tebarüz ettirilmiştir. ”* (T.B.M.M. Zabıtı Ceridesi 1931). Bu antlaşma son olarak 7 Kasım 1935 tarihinde on yıl süre ile uzatılmıştır (Koçak 1996, 232). Antlaşma 7 Kasım 1945 tarihinde SSCB’nin isteği ile tekrar uzatılmayacaktı.

Cumhuriyet’in ilanından 1930’lu yıllara gelindiğinde iki ülke arasında ilişkiler bazı istisnalar bir kenara bırakılırsa en iyi dönemini yaşamıştır. Uluslararası toplantılarda ortak hareket edilmiş, karşılıklı güven ve iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan antlaşmalar imzalanmıştır. Bununla birlikte taraflar arasında ekonomik iş birliğinin de geliştiğini belirtmek gerekir.

1.4. İsmet İnönü’nün SSCB Gezisi

1930’lu yıllar Türk dış politikası açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülebilir. Türkiye Batılı devletler ile ilişkilerini geliştirmek için yoğun çaba sarf etmekteydi. Türkiye’nin bu politik tavır değişikliğinin ardında yatan sebeplerden en önemlisi Avrupa’da yeniden yaşanan siyasi gerilimin bir savaş ihtimalini de beraberinde getirmesiydi. Dış politikada yaşanan bu değişim hakkında Oral Sander (1996, 91-92) *“...Türkiye’nin Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirilmesi ve*

1930'dan sonra İtalya'nın Türkiye için büyük bir tehdit unsuru olması ile Sovyetler Birliği bu tarihten sonra Türkiye'nin dış politikasında dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkacaktır” demektedir.

Bu dönem Türk-Sovyet ilişkilerinde kayda değer en önemli olaylardan birisi Başbakan İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği'ni ziyaretidir. Bu ziyaretten önce 1930 yılının Eylül ayında Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Moskova'ya gitmiştir. 1931 yılında ise Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov Türkiye'ye gelmiş, 1925 yılındaki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın tekrar uzatılmasına karar verilmiştir (Bilge 1992, 106).

İsmet İnönü'nün SSCB'ye gitmesi Moskova'nın ısrarlı daveti sonucunda olmuştur. Bu ısrarlı davetin atında, Türkiye'nin dış politikasındaki değişimden kaynaklanan endişe yatmaktadır. Türkiye ve Yunanistan arasında 10 Haziran 1930'da imzalanan antlaşma ile mübadele sorunu yüzünden yaşanan gerginlikler son bulmuş ve iki ülke arasında yeni bir dönem başlamıştı. İlişkilerin normal bir seyir alması üzerine İsmet İnönü, Venizelos'u Türkiye'ye davet etmiştir. Bu ziyaret sonucunda Ankara'da 30 Ekim 1930'da İtalyanların gayretleri ile Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakem Antlaşması imzalanmıştır (Bodur 2013, 278-279). İtalyanların Türk –Yunan görüşmelerindeki etkin ve istekli rolünün üzerine İsmet İnönü'nün İtalya'ya daveti de eklenince Ruslar önce davranmış ve İnönü'nün SSCB seyahati başlamıştır (Gürün 2010, 128).

24 Nisan- 10 Mayıs 1932 tarihleri arasında Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras beraberlerinde kalabalık bir heyet ile SSCB ziyaretini gerçekleştirmiştir. Türkiye açısından bu ziyaretin üç önemli amacı bulunmaktaydı. Bu amaçlardan ilki Türkiye'nin kısa bir süre sonra dış politikada yapacağı girişimlerden Moskova'yı haberdar etmektir. Zira Türkiye MC'ye üye olmak ve Balkan Paketi'nin oluşturmak istiyordu. İnönü bu girişimlerden SSCB'yi bilgilendirerek onların tereddütlerini gidermek istemiştir. İkinci amacı Sovyetler ile ekonomik iş birliği koşullarını yerinde incelemek, üçüncüsü de Sovyet yöneticilerini yakından tanıma fırsatı edinerek gelecekte Sovyetlerin Türkiye ile ilgili uygulayabileceği politikalar hakkında fikir edinebilmektir (Yüceer 2011, 90).

İsmet İnönü'nün seyahati basında geniş yer almıştı. Gezinin başlamasına az bir süre kala İnönü'nün basına vermiş olduğu demeçte “*Bolşevik Rusya ile Milliyetçi Türkiye*” kavramlarını kullanması gazeteler tarafından henüz gezi başlamadan uluslararası kamuoyuna bir mesaj verilmek istendiği şeklinde yorumlanmıştır. Akşam gazetesinde “*İsmet Paşa beyanatında ‘Bolşevik Rusya’ ile ‘ Milliyetçi Türkiye’ tabirlerini kullanmak suretile iki memleket rejimleri arasındaki esaslı farkı göstermişlerdir. Bu beyanat hiç şüphesiz yanlış tefsirlere tamamen set çekecektir.*” (İsmet Paşanın Bindiği Vapur, 1932), denilmekteydi. Anlaşıldığı kadarı ile Batı ile daha yakın ilişkiler geliştirmeyi amaçlayan Türkiye bu ülkelerin endişelenmemeleri için böyle bir açıklama yapma ihtiyacı duymuştur.

İsmet İnönü Moskova'ya vardığında istasyonda Molotov ve Litvinov tarafından son derece sıcak karşılanmıştı (Bkz. EK-5). Stalin ile yapılan ilk görüşme Türkiye'ye yapılabilecek ekonomik yardımlar ile ilgili olmuştu. Stalin, Türkiye'ye sekiz milyon dolarlık altın değerinde bir borç vermeyi kabul etmişti. Borcun geri ödemesi faizsiz ve para yerine mal karşılığında yapılacaktı (İ. İnönü 2009, 508).

Öte yandan İnönü Balkan Paktı ile ilgili düşüncelerini Stalin'in evinde verilen yemekte anlatmıştır. Stalin, Molotov ve Litvinov'un da bulunduğu görüşmeyle ilgili olarak İnönü (2009, 509), “*Balkan Paktı yapmak için temaslarımızda, Rusya kuşku gösterir ve daima itirazda bulunurdu. İkna etmek için güçlük çekerdik. Bu sebeple doğrudan doğruya Stalin, Molotov ve Litvinov'un bulunduğu bir yerde meseleyi konuşarak ati için vesvese ihtimalini ortadan kaldırmak istiyordum. Uzun boylu anlattım.*” şeklinde ifade etmiştir.

Gezi amacına ulaşmış ve İsmet İnönü MC ve Balkan Paktı konusunda SSCB yönetimini ikna etmeyi başarmıştı (Yüceer 2011, 91). Gezinin sonuçları ile ilgili olarak İnönü (2009,513) şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“...Cemiyeti Akvam meselesini halletmiştim. Rusya'nın Balkan Paktı üzerindeki tereddütlerini izale ettim. 8 milyonluk bir istikraz yaptım. Alacağımız bu paranın kullanılması için plan meselesi kalıyordu. Plan nasıl yapılır, biz bunu nasıl yapacağız, bize bir mütehassıs gönderebilecekler mi, bunları konuştum. Onun vaadini aldım.”

İnönü'nün, iki ülke arasında yaşanan yakın ilişkilere ve iş birliğine rağmen SSCB'nin yakın gelecekte Türkiye ile ilgili nasıl bir politika izleyeceği konusunda kuşkular yaşadığını söyleyebiliriz. Yukarıda da değinildiği gibi görüşmelerindeki amaçlarından birisinin de bu ülkenin gelecekte Türkiye'ye karşı alacağı tavır hakkında bir kanaate varmaktır. Bu konu ile ilgili olarak İnönü (2009, 514) hatıralarında şunları söylemiştir:

“... Benim vardığım kanaat şu idi: Sovyet Rusya kendi kalkınması ile meşguldür. Bu müddet esnasında, dış politika olarak bütün dikkati, Almanya ve Batı Avrupa üzerinde toplanmıştır. Bunların Sovyet Rusya aleyhine yapacakları tertiplerden kuşkulu bulunmaktadır. Bu sebeple şimdilik garp hudutları ile meşguldür. Başka yerlerde, özellikle bizimle olan münasebetlerinde yeni bir ihtilafa girmek arzusunda değillerdir. Bizimle iyi münasebet takip etmek kararındadırlar.”

Moskova görüşmeleri sonucunda Türkiye'ye çağrılan Prof. Orlov başkanlığındaki Sovyet uzmanlar yaptıkları incelemeler sonucunda kurulması gereken sanayi kuruluşları hakkındaki raporlarını dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar'a vermişlerdir. Bakanlık incelediği raporu Bakanlar Kurulu'na sunmuş, uzun görüşmeler sonucunda son biçimini alan rapor 1934 yılında “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” olarak kabul edilmişti. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Türkiye'nin dünyada yaşanan ekonomik bunalımın etkilerinden kurtulmasında büyük rolü olmuştur (Turan 2000, 112-113).

1.5. Türkiye ve SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

Türkiye, bulunduğu coğrafyada daha güvenli bir pozisyonda olmak ve ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için başta Batı ülkeleri olmak üzere uluslararası ilişkileri ve iş birliğini geliştirmenin gerekliliğini fark etmişti. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da devam eden 1930'lu yıllara kadar süren Batılı ülkelere karşı mesafeli durma politikasından artık vazgeçilmişti. Bu tutum değişikliği SSCB'de de yaşanmaktaydı.

Değişen politikaların altında yatan bir diğer neden ise tehdit algısının değişmesidir. Savaş yanlısı politikaları revizyonist devletler olarak adlandırılan Almanya, İtalya ve Japonya uygulamaktaydı. Türkiye ve SSCB, İngiltere ve Fransa'nın anti- revizyonist yaklaşımıyla paralel politikalar izlemekteydi. (Yüceler 2011, 92).

Sovyetler Birliği, her iki ülkenin MC'ye birlikte üye olması gerektiğini istemişse de Türkiye Temmuz 1932'de MC'ye katılmıştı. MC'ye katılımından sonra SSCB'ye bir nota gönderen Türkiye, Moskova'nın endişelerini gidermeye çalışmıştır (Gürün 2010, 129). Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın SSCB maslahatgüzarına göndermiş olduğu nota 20 Temmuz 1932'de kamuoyuna açıklanmıştı. Akşam gazetesinde de yayınlanan notada “... *Türkiye'nin Milletler Cemiyetine iltihak bu münasebetler üzerine müesses ve 17 kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste aktedilen muahedenameden ve 17 kânunuevvel 1929 da imza edilerek evvelkini tekml eden protokoldan münbais müteakabil taahhütlerin ehemmiyetini hiçbir surette tenkis edemez ve etmiyecektir...*” (Türk-Rus Dostluğu Daimdir 1932), denilmektedir.

MC'ye üye olmasıyla Türkiye, uluslararası politikalarda bağımsız hareket eden ve başka ülkelerin etkisi altında kalmayan bir ülke olduğunu da kanıtlamış oluyordu. Bununla birlikte SSCB ile ilişkilerini ve dostluğunu sürdürmekten yana olduğunu da göstermiştir (A. Akşin 1991, 176).

Yine bu dönemde Moskova'nın uluslararası girişimleri de dikkat çekmektedir. 1933 yılının Temmuz ayında SSCB'nin isteği ile SSCB, Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, İran, Romanya, Afganistan, Çekoslovakya, Afganistan ve Yugoslavya'nın Londra'da imzalamış oldukları antlaşmada saldırının tanımı yapılmaktaydı. Bu antlaşma ile taraf ülkeler her türlü her türlü saldırıyı ve bu saldırılara neden olacak siyasal, ekonomik ve askeri gerekçeleri kabul etmemekteydi. Antlaşma özellikle SSCB'nin komşuları tarafından sevinçle karşılanmıştı. 16 Kasım 1933'de Moskova ve ABD arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bir yıl sonra ise Bulgaristan, Romanya, Çekoslovakya ve Macaristan SSCB'yi tanımışlardır. Bu gelişmeler neticesinde SSCB, 1934 Eylül'ünde MC'ye kabul edilerek daimi üyelik hakkı kazanmıştır (Bodur 2013, 298).

2. BOĞAZLAR SORUNUNUN TEKRAR GÜNDEME GELMESİ VE SOĞUYAN İLİŞKİLER

2.1. Montreux Konferansı Sürecinde SSCB'nin Tutumu

I. Dünya Savaşı sonrasında çatışmaları engellemek ve sorunları müzakereler yolu ile halletmek amacı ile uluslararası çapta yapılan çalışmalar amacına ulaşamamıştı. Burada Revizyonist devletlerin tutumu etkili olmuştur. Militarist söylemlerini eyleme dönüştüren Revizyonist devletler, Avrupa'da siyasi atmosferin tekrar ısınmasına neden olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olan Habeşistan İtalyanlar tarafından işgal edilmiş, 1936 yılında Almanya Versay Antlaşması'nı ihlâl etmiş ve Ren Bölgesi'ni silahlandırmıştı (Gönlübol ve Sar 1990, 120).

MC, I.Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sorunların barış ve uzlaşma ile çözülmesi için yoğun bir mücadele vermişti. Ancak revizyonist devletlerin saldırgan tutumları MC'nin kolektif barış sisteminin çökmesine neden olmuştur (Kurumahmut 2006, 55).

Avrupa'da yaşanan gelişmeler Türkiye'de de dikkatle izlenmekteydi. İtalya ve Almanya'nın saldırgan politikaları ve MC'nin etkisizleşmesi Türkiye'yi kaygılandırmaktaydı. Lozan Antlaşması gereğince silahtan arındırılmış ve askersizleştirilmiş olan Boğazlar Türkiye'nin güvenliği için tehlike teşkil ediyordu. Böyle bir atmosferde Türkiye güvenliğini teminat altına almak için Lozan Antlaşması'nın Boğazlar ile ilgili maddelerinde değişiklik yapmak istemekteydi.

Giderek artan tehlike karşısında, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras SSCB Dışişleri Bakanı Litvinov ve İngiltere Dışişleri Bakanı Elden ile görüşerek Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan sorunları anlatmış ve desteklerini istemiştir. İngiltere ve SSCB Türkiye'nin bu isteğine olumlu yaklaşmışlardı. Bu iki devletin desteğini de alan Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için taraf devletler ile bir konferans yapmaya karar vermiştir (Bilge 1992, 114).

Bu gelişmeler üzerine 11 Nisan 1936 tarihinde Türkiye, Lozan Antlaşması'nın Boğazlar ile ilgili bölümlerinin değiştirilmesi amacı ile Lozan Antlaşmasını imzalayan devletlere birer nota göndermiş ve konu ile ilgili bir konferansın yapılmasını istemişti. Montreux Konferansı Avustralya, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, SSCB, Japonya, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla yapılmış ve 20 Temmuz 1936'da sözleşmenin imzalanması ile sona ermiştir (Bodur 2013, 358).

İlgili ülkeler, görüşmelere başlandığı zaman Türklerin değişiklik taleplerini kabul etmişler ve Türkiye'nin Boğazları tahkim etme isteğine de hak vermişlerdi. Savaş ve barış ortamında ticaret gemilerinin geçişi ile ilgili Türk tezlerine de itiraz etmemişlerdi. Ancak, savaş gemilerinin geçişi ile ilgili maddelere sıra gelince müzakerelerdeki olumlu hava değişmişti (Sonyak 1973). Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin Boğazlardan geçirebilecekleri savaş gemilerinin tonajını 25 000 ton ile sınırlandırılmasını ve ön müsaadeye tabi tutulmasını teklif ediyordu. SSCB Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmelerinin tamamen engellenmesini istiyordu. Buna karşılık SSCB savaş gemilerinin Boğazlar yolu ile Akdeniz'e rahatça geçmesi gerektiğini de belirtiyordu. SSCB'nin bu tutumu nedeni ile Türk- Sovyet heyetleri ikili görüşmeler yapmış ancak Litvinov'un ısrarcı tavrı nedeni ile sıkıntılar yaşanmıştır (Bilge 1992, 115).

2 Temmuz 1936 tarihinde Pravda Gazetesi'nde Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin Boğazlardan çıkış haklarının Türkiye tarafından sınırlandırılmasının istenmesi sert bir şekilde eleştirilmişti. Yazıda Türk teklifinin kendisi ile dostane ilişkiler kuran Sovyet Rusya'nın menfaatlerini gözetmediği de belirtilmiştir (A. Akşin 1991, 297).

Sovyet gazetelerinin tepkisinin asıl nedeni Türk tarafı ile İngiltere arasında önceden bir anlaşmanın yapıldığı inancıydı. Zira İngilizlerin, Türk projesinde bazı değişiklikler yaparak oluşturmuş oldukları karşı projeleri, Türk heyeti tarafından müzakereye esas olmak üzere kabul edilmişti. İngilizlerin ısrarla üzerinde durduğu konu Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler ile diğer ülkeler arasında eşitlikti. Buradan da anlaşıldığı gibi İngiliz ve Ruslar başta olmak üzere diğer devletler ulusal menfaatleri açısından meseleyi ele almaktaydı. (A. Akşin 1991, 299).

Ankara, gelişmeler karşısında Rusların niyetleri konusunda şüpheye düşmüştür. Rusların Boğazlar ile ilgili istekleri karşısında İsmet İnönü'nün Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği telgrafta *“Aradaki dostluğu bozmak kararının mesuliyetini almışlarsa tedbirsiz kalacak değiliz”* (Gürün 2010, 150) şeklindeki değerlendirmesi Montreux Konferansı'nda Türk-Sovyet ilişkilerinde bir hayli gerginliğin yaşandığını ortaya çıkarmaktadır.

Kuşkusuz böyle bir gerginlik Türkiye'nin istediği bir şey değildi. Türkiye, sadece kendi ulusal güvenliğini sağlamak ve her türlü tehdide karşı hazırlıklı olmak istiyordu. Bununla birlikte Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin menfaatlerine zarar verecek bir politikadan yana olmamıştı.

Falih Rıfki Atay Ulus Gazetesi'nde şunları yazmaktaydı:

“Montrö'den aldığımız haberlerin bizi hiç de memnun etmemekte olduğunu saklamaya lüzum görmüyoruz. Türk teklifinin ruhu, bir taraftan kendi emniyetini sağlamak, diğer taraftan alâkadarlardan hiçbirinin seyriüsefer ve müdafaa menfaatlerini tazyik etmemekti.

On sekizinci asırdan beri devam eden eski Boğazlar meselesini tekrar diriltmek niyetinde olmadığımızı söylemek bile lüzumsuzdur. Kapımızı açık bırakamayız. Biz dahi, Akdeniz ve Karadenizi birleştiren Boğazların, ekonomi, politika ve müdafaa bakımlarından ne kadar esaslı menfaatlere temas etmekte olduğunu hatırdan çıkarmıyoruz... Montrö konferansında esas, müstakil bir devletin müdafaa emniyeti meselesidir: bütün diğer münakaşalar, ehemmiyetleri ne olursa olsun, bizim için bu meseleden sonra gelir...” (Atay 1936).

Nihayet hem Türkiye hem de başta SSCB olmak üzere Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin lehine olan bir sözleşme yapılmıştır. Artık Türkiye Boğazlar üzerinde egemenliğini tam olarak kurmaktaydı. Karadeniz'e kıyısı olan devletler kıyısı olmayan devletler ile karşılaştırıldığında savaş gemilerinin geçişi konusunda daha fazla serbestlikten yararlanmaktaydı (Armaoğlu 1993, s.345).

Konferansın Türkiye lehine sonuçlanmasında İngiltere'nin olumlu yaklaşımının da payı vardır. Konferans ile birlikte Türkiye ve İngiltere arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu yakınlaşma SSCB tarafından benimsenmemiş ve Türk-Sovyet ilişkilerinin soğumasına neden olmuştur (Tekeli ve İlkin 2013, S.53).

Armaoğlu (1993, 345), *“İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bu sempatik davranışı ise şimdi İtalya'nın Doğu Akdeniz bölgesinde ortaya çıkardığı tehditten doğmuştur. Böyle bir tehdide karşı İngiltere Türkiye'de sağlam bir dayanak görmüş ve Türkiye'yi kendi tarafına çekmek istemiştir.”* sözleri ile İngilizlerin perde arkasındaki stratejilerini anlatmaktadır.

2.2. SSCB ve Türkiye Arasında Yapılamayan Karşılıklı Yardım Paktı

Montreux'de Boğazların rejimi ile ilgili görüşmeler devam ederken SSCB Türkiye'ye Boğazları birlikte savunmayı da içine alan yardımlaşma paktı önerisinde bulunmuştur. Bu konu ile ilgili ilk görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Ekim 1936'ya gelindiğinde MC'nin Genel Kurul toplantısında Litvinov, Tevfik Rüştü Aras'a Türkiye'nin Almanlar ile ticari ilişkiler haricinde bir ilişki kurmamasını istemiş ve Türk- Sovyet ilişkilerinde soğukluk olduğu algısının giderilmesi gerektiğinden de bahsetmiştir. Aras, yapılacak bir saldırı karşısında Moskova'nın Türkiye'nin savunmasına yardımcı olup olamayacağını sormuş, Litvinov buna evet diyerek karşılıklı yardımlaşma anlaşması önerisinde bulunmuştur. SSCB Dışişleri Bakanı'nın Almanların saldırısı durumunda Türkiye'nin yardım yapıp yapamayacağı sorusuna Tevfik Rüştü Aras Türkiye'nin ordu gönderemeyeceğini ancak Boğazları Alman gemilerine kapatabileceklerini söylemiştir. Litvinov, Türk Dışişleri Bakanı'ndan görüşlerini yazılı olarak bildirmesini isteyince Aras öncelikle hükümetine bilgi vermesi gerektiğini söylemiştir (Bilge 1992, 120-122).

Aras, İsmet İnönü'ye gönderdiği telgraf ile Litvinov ile aralarında geçen görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği telgrafta şunları söylemiştir (Gürün 2010, 160):

“...Meseleyi Hükûmette iyice mütalâa etmemize kesin gerek vardır. Halbuki şimdi Bakanlar tamamen dağınıktırlar. Mareşal de

burada değildir. Anlıyorsunuz ki, siz döndükten sonra esaslı müzakerelere ihtiyaç vardır. O zamana kadar sizin konuşmalarınız kâfidir. Her ne şekilde olursa olsun tarafımızdan yazılı bir vesika vermeğe imkân yoktur...”

Tevfik Rüştü Aras, Cenevre’de bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı’nın SSCB ile yapılması düşünülen karşılıklı yardımlaşma anlaşması hakkında fikirlerini öğrenmek istemiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı ve yardımcısı bu konuda net bir fikir beyan etmemişler, konu ile ilgili olarak daha sonra büyükelçilik aracılığı ile görüşlerini bildireceklerini söylemişlerdir (Bilge 1992, 124).

İngiltere bu konu ile ilgili düşüncelerini 14 Ekim’de Türkiye’nin Londra Büyükelçisi’ne bildirmişti. İngilizler, Türkiye-SSCB ittifakının Türkiye’nin aleyhine olacağını, Türkiye’nin bugünkü kuvvetinin hiçbir tarafa bağlı olmamasından kaynaklandığını belirtmişlerdir (Gürün 2010, 162).

Türkiye, artık SSCB ile bir ittifak yapmanın gerekliliğine inanmamaktaydı. 28 Ekim 1936’da Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Zekâi Apaydın Litvinov’a Montrö Sözleşmesi’nin Türk ve Sovyet çıkarları için yeterli olduğunu söylemiştir. Sovyet yetkililer ise Türkiye’nin tutumunun değişmesinden İngiltere’nin etkisinin olduğunu düşünmekteydiler (Hasanlı 2011, 27).

Türkiye’nin SSCB ile bir ittifak yapmaktan vazgeçmesinde İngilizlerin etkisinin olduğu söylenebilir. Ancak Türk Dış Politikası’ndaki bu değişimin tek nedeni İngiltere faktörü değildir. Almanya ve Türkiye arasındaki ticari ilişkileri bozacak bir girişimin Türk ekonomisine vereceği zarar da Ankara’yı kaygılandırmaktaydı. Zira 1934 yılından itibaren Alman şirketlerinin Türkiye’ye verdiği krediler Türkiye üzerinde Almanya’nın ekonomik nüfuzunu kullanmasına neden olmuştur (Tuncer 2012, 30).

SSCB’nin Türk tarafı ile başta Boğazlar olmak üzere askeri konuları da içine alan bir ittifak yapmak istemesi günün koşulları göz önüne alındığında akılcı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Zira aynı günlerde Hitler, Bolşevizm’i en büyük can düşmanı ilan etmiş, 25 Kasım 1936’da ise Komünist Enternasyonel’e ve onun

propagandalarına karşı Alman-Japon Antlaşması (Anti-Comintern Pact) imzalanmıştı (Bodur 2013, 324).

Beklenen ittifak olmamasına rağmen her iki taraf da ilişkilerin tamamen kopmasından yana değillerdi. Bu nedenledir ki Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 16 Temmuz 1937’de Moskova’da Sovyet yetkililer ile birlikte yayınladıkları bildiriyle Türk-Sovyet dostluğunun önemini vurgulamışlar dünya barışının bölünmezliği ve ortak güvenlik ilkesinde birleştiklerini belirtmişlerdir (Bilge 1992, 128).

Her ne kadar resmi açıklamada iki ülke arasındaki dostluğun önemi vurgulanmış olsa da heyette bulunan Rahmi Apak Türk heyetinin Moskova’da soğuk karşılandığını dile getirmiş ve diplomatik kurallar ile bağdaşmayan tutumlarından dolayı Rusları eleştirmiştir (Gürün 2010, 170) . Öte yandan Türk heyeti Stalin tarafından kabul edilmemiştir (Çelikpala 2012, 212).

2.3.Atatürk’ün Son Yıllarında Türkiye ve SSCB İlişkileri

Türkiye, uluslararası alanda yaşanan gerilimin yakın dönemde bir çatışmaya dönüşmesinden endişe etmekteydi. Aslında daha 1934 yılında Balkan Antantı’nın oluşumuna öncülük ederek güvenlik tehdidini algılamış ve tedbir almaya çalışmıştı.

Ancak İtalya’nın Habeşistan’ı işgali sonrasında Türk Hükümeti Doğulu devletler ile de ilişkileri geliştirmenin gerekliliğine inanmış ve bu devletler ile bir pakt kurmaya karar vermiştir. İlişkileri geliştirme isteği MC’nin İtalya’ya karşı önleyici tedbirler almak amacıyla Cenevre’de yapılan toplantısında Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir antlaşmanın parafe edilmesiyle sonuçlanmıştır (Sandıklı 2008, s.59). Ancak antlaşma doğrudan imzalanmamıştı. Sadabad Paketi’nin gerçekleşmesi Irak ile İran arasındaki sınır uyuşmazlığı sebebi ile uzun zaman almış nihayet Afganistan’ın da katılımı ile 8 Temmuz 1937’de imzalanmıştır (Gönlübol ve Sar 1990, 104). Paktın amacı askeri yardımlaşma, sınırlara saygı ve bölgesel anlaşmazlıkların sona erdirilmesini sağlamaktı (Arafat 2012, 220).

Sovyetler Birliği, daha 1933 yılında Türkiye ve İran’ın pakt ile ilgili düşüncelerini desteklemişti. Ancak 1935 yılına gelinildiğinde Türk Hükümeti’nin

İngiltere ile gelişen ilişkileri sonucunda Moskova pakta sempati ile bakmamıştır. Buna rağmen pakta karşı da çıkmamıştır. Nitekim Pravda Gazetesi pakтын imzalanmasından bir gün önce aleyhte bir yorumdan kaçınıyor ancak İngiltere'nin Yakın Doğu'da ön plana geçmesinin SSCB'de yarattığı sıkıntıyı da belirtiyordu. (Soysal, Sadabat Paktı 1999, 339).

Tıpkı I. Dünya Savaşı öncesi yaşanan gergin ortam başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde kendisini hissettiriyordu. İspanya'da yaşanan iç savaş ister istemez Türkiye'nin de konuya dâhil olmasına neden olmuştu. İspanya'daki iç savaş sırasında Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri artmış ve İspanya'ya giden birçok gemi askeri malzeme taşımamalarına rağmen batırılmıştı. 1937'de İngilizlere ait birçok ticari geminin batırılması üzerine İspanyol Cumhuriyetçiler bu sabotajlardan İtalya'yı sorumlu tutmuşlardı. İtalyanlar ise gemileri Rus denizaltılarının batırdığını iddia etmekteydi (Bodur 2013, 332). Ancak batırılan gemiler içerisinde Rus gemileri de bulunmaktaydı.

Bunun üzerine İsviçre'nin Nyon kasabasında sorunun çözümü için bir konferans toplanmıştır. Konferansta İngiliz ve Fransızlar korsan faaliyetlere karşı Akdeniz'i bölgelere ayırmıştı. Buna göre Akdeniz'in batısını İngiltere ve Fransa, Ege'nin kuzeyini Türkiye ve SSCB, güneyini ise Yugoslavya ve Yunanistan kontrol edecekti. Ancak SSCB donanmasının İtalya ile çatışmaya girmesi durumunda Türkiye'nin de ister istemez SSCB'nin yanında savaşa girme ihtimali Ankara'yı tedirgin etmekteydi. Diğer Akdeniz ülkelerinin de SSCB ile iş birliği yapmak istememesi üzerine Akdeniz'in güvenliği büyük ölçüde İngiltere ve Fransa'ya kaldı. Nyon Konferansı 14 Eylül 1937'de imzalandığında Türkiye SSCB'den biraz daha uzaklaşmış olduğunu da göstermiş oldu (Gürün 2010, 174).

Türk- Sovyet ilişkileri için 1938 yılı da mesafeli ve kuşkular ile dolu bir yıl olmuştur. Türkiye SSCB ile ilişkilerin gerilmesinden yana değildi. Ancak, Türkiye'nin Batı ile ilişkileri geliştikçe Moskova'nın olumsuz tavırları da kendini göstermekteydi. İki ülke arasındaki diplomatik soğukluk ticari ilişkilere de yansımaya başlamıştı. 1938 Nisan'ında karşılıklı olarak birçok konsolosluk kapatılmıştı (Burçak 1983, 21).

2.4. Atatürk'ün Ölümü ve Bir Dönemin Sonu

1938 yılına kadar Türk- Sovyet ilişkilerinin yönünü belirleyen en önemli aktörlerden biri kuşkusuz Atatürk'tür. Atatürk Milli Mücadele yıllarından itibaren Moskova ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda bu ülkenin desteğini de almıştır. Elbette ki bu kolay olmamıştır. Bir yandan I.Dünya Savaşı'nı kazanan ülkelerin işgale dayanan politikaları karşısında yeniden örgütlenerek mücadele etmek, bir yandan muhalefet ile uğraşmak ne kadar zor ise ideolojik beklentileri olan Moskova'nın desteğini almak da zor olmuştur. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ni destekleyen SSCB'nin Mustafa Kemal'in en küçük başarısızlığı karşısında farklı aktörler ile Anadolu hareketine yön vermek istediği bilinmektedir. Böyle bir dönemde, bu kadar zor şartlar altında Moskova ile geliştirilen ilişkilerin Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında önemli bir etken olduğunu söylemekte fayda vardır.

Türkiye, cumhuriyetin kurulması ile birlikte Atatürk'ün öncülüğünde barışı esas alan, sorunların çözümü için müzakerelerden yana olan bir dış politikayı benimsenmiştir. Atatürk yıllarca süren savaşımlardan sonra yeni kurulan ülkesinin tekrar savaşın egemen olduğu bir coğrafyaya dönüşmesinden endişe ettiği için diplomasiye önem vermiş ve gerçekten de diplomasi yolu ile Türkiye Cumhuriyeti birçok kazanımlar elde etmişti.

Atatürk döneminde SSCB- Türkiye münasebetlerinde zaman zaman tereddütler yaşansa da uzun süre karşılıklı iş birliğine dayalı olarak sürmüştür. Bunun sonucu olarak gerek uluslararası politikaların belirlenmesinde gerek ekonomide gerekse sosyal ve kültürel iş birliği gibi birçok alanda anlaşmalar yapılmış ve her iki ülkenin menfaati doğrultusunda uzun süre bu ilişkiler sürmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRK-SOYVET İLİŞKİLERİ

1. SAVAŞ ÖNCESİ TÜRK-SOYVET İLİŞKİLERİ

1.1. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Birinci Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ile ülke yeni bir döneme girmişti. Türkiye içeride olduğu gibi dışarıda da birçok sorunla karşı karşıyaydı. Uluslararası ortam son derece gergindi ve bu gerginlik gün geçtikçe etkisini arttırmaktaydı. Başta Avrupa olmak üzere hemen hemen dünyanın her yerinde dış politikaya militarizm egemen olmuş, 1920'lerin savaşız dünya ütopyası parçalanmaya başlamıştı.

Küresel çapta yaşanan krizin her geçen gün etkisini arttırdığı bir ortamda Türkiye vakit kaybetmeden cumhurbaşkanı seçmeliydi. Anayasa'nın 33.maddesi gereğince Cumhurbaşkanlığına vekâlet eden TBMM Başkanı Abdülhâlik Renda 11 Kasım'da yeni Cumhurbaşkanı'nın seçimi için meclisi toplantıya çağırdı. 11 Kasım 1938'de yapılan oylama sonucu oylamaya katılan 348 milletvekilinin tamamının oyunu alan İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur (Tuncer 2012, 34).

Türkiye'nin II. Cumhurbaşkanı istifasını sunan Başvekil Celal Bayar'ı yeni hükümeti kurması için görevlendirmiştir. Böylece aynı gün yani 11 Kasım 1938'de Celal Bayar yeni kurulan hükümetin başına getirilmişti. Uzun süredir Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Aras görevden alınmış yerine Şükrü Saraçoğlu'na görev verilmiştir (Koçak 1996, 144-145). 1937 yılında Nyon Konferansı'nda İnönü'nün talimatlarının bir kısmını uygulamaması Aras'a karşı İnönü'nün kuşku ile yaklaşmasına neden olmuştur. Aras'ın tekrar görevlendirilmemesinde Nyon Konferansı'nın etkisi büyüktür (Deringil 2012, 45).

Nyon Konferansı'ndaki tutumu İnönü'nün Aras'ı tercih etmemesinde rol oynamıştır. Ancak İsmet İnönü'nün Türkiye'nin dış politikasını kendi karakterine has bir anlayışla belirlemek istediğini de unutmamak gerekir. Her ne kadar Mustafa Kemal ile birlikte birçok konuda ortak yaklaşım sergilemişlerse de Selim Deringil'in belirttiği gibi İnönü rejime kendi damgasını vurmak istiyordu (2012 ,45).

1.2.Savaş Öncesi Uluslararası Ortam

Almanya'nın militarist ve yayılcı eylemleri karşısında başta İngiltere ve Fransa olmak üzere uluslararası camianın zamanında etkili politikalar geliştirememesi dünyayı adım adım büyük bir felakete götürmekteydi. Hitler 1933'te MC'den çekilmiş, Alman birlikleri 1936 yılında askersizleştirilmiş Ren bölgesine girmişti. Mart 1938'de Avusturya'yı ilhak eden Almanya, Çekoslovakya'da yaşayan Südet Almanlarının güvenliğini bahane ederek Südet Bölgesi'nin kendisine verilmesini talep etmiş nihayetinde Münih Antlaşması ile bu talebini de gerçekleştirmiştir. İngiltere ve Fransa Münih antlaşmasını imzalayarak Hitlerin yatıştırılacağına inanmaktaydı (Roberts 2003).

Alman tehdidinin arttığı günlerde bu durumdan en çok tedirgin olan ülkelerin başında SSCB bulunmaktaydı. Moskova, Alman tehdidini önlemek için Batılı devletler ile ortak politikalar geliştirmek amacındaydı. Ancak Almanların her geçen gün daha saldırgan politikalar izlemesi karşısında İngiltere ve Fransa'nın etkisiz reaksiyonları Stalin'i kuşkulandırıyordu. SSCB Komünist Partisi Kongresi'nde 10 Mart 1939'da Stalin Batılı devletlerin Almanya karşısındaki pasif politikalarını eleştirmekte ve muhtemel bir Alman saldırısının endişesini taşımaktaydı. Stalin, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'nın saldırısına göz yumacaklarından da şüphelenmekteydi (Gürün 2010, 176).

Moskova bu tutumunda haksız sayılmazdı. Hitlerin Almanların yaşadığı bölgelerde hak iddia etmesi özellikle Doğu Avrupa'daki küçük devletleri tehdit edecek boyutlara gelmişti. İngiltere ve Fransa Hükümetleri Hitlerin bazı isteklerinin karşılanması durumunda Avrupa'da barışı sağlayacaklarına inanıyorlardı. Yukarıda da belirtildiği gibi 1938 yılında Münih Antlaşması ile Çekoslovakya'daki Südet Bölgesi'nin Almanya'ya verilmesi kararlaştırılmıştı. İngiltere ve Fransa verilen bu

tavizler sonucunda Çekoslovakya üzerindeki Alman tehdidinin kalktığını düşünmüşlerdi. Oysa İngiltere Başbakanı Chamberlain ve Fransa Başbakanı Daladier yanılmışlardı. Çok geçmeden Nazi Almanyası Münih Antlaşması'yla elde ettikleriyle yetinmeyerek 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmiştir (Tekeli ve İlkin 2013, 64). Cumhuriyet Gazetesi "*Çek devleti haritâi âlemden silindi.*" başlığı ile çıkmıştı. Yine aynı tarihli gazetenin ilk sayfasında Chamberlain'in "*Bu neticeyi tahmin edemedik*" şeklindeki demeci İngilizlerin bu oldubitti karşısında yaşadıkları şaşkınlığı kanıtlamaktaydı (1939,1) .

Neredeyse dünyanın her yerini etkileyecek olan küresel bir yıkımın yaklaştığı günlerde Türkiye bulunduğu coğrafi konumun stratejik avantajlarını lehine çevirecek ve dezavantajlarından da mümkün olduğu kadar az zarar görecektir bir diplomasi uygulamak zorundaydı. Savaşın yaklaştığı günlerden başlayarak ve savaş süresince Türk diplomatları başta Almanya, İngiltere ve SSCB olmak üzere birçok ülke ile yoğun görüşmeler sürdürerek savaşın yıkımından kurtulmayı hedeflemiştir.

Gerek İnönü gerekse Stalin'in dış politika ile ilgili stratejilerini belirleyen Almanya ve İtalya'nın güç kullanmayı meşru gören saldırgan tutumlarıdır. Her iki ülkede Avrupa'da yaşanan gelişmelerden kaygılanmakta ve bölgelerinde yaşanabilecek çatışmaları engellemek için girişimlerde bulunmaktaydılar.

Batı Avrupa'nın yatıştırma politikasının aksine Almanların daha da agresif bir dış politika izlemesi Londra ve Paris'in yeni arayışlar içine girmesine neden olmuştur. İngiltere ve Fransa Almanlara karşı zamanında tedbir almamanın şaşkınlığı ile adeta diplomatik bir taarruz başlatmışlardı. Moskova ile görüşme trafiği hızlanmış ve bir ittifak oluşturma çabası içine girilmişti.

Böylece Fransa, İngiltere ve SSCB arasında bir dizi görüşme başladı. Bu görüşmeler İngiltere, Fransa ve SSCB'nin Almanya'nın uluslararası antlaşmaları da hiçe sayan politikaları karşısında ortak strateji belirleme ve birlikte hareket etme amacı ile yapılmaktaydı.

Bu görüşmeler aynı zamanda Türkiye'yi de yakından ilgilendirmekteydi. Zira İngiliz ve Fransız diplomatlar Türkiye, İngiltere, Fransa ve SSCB'nin bir pakt

kurması gerektiğini düşünüyorlardı (Weisband 2002, 30) Türkiye o döneme kadar en büyük tehdit olarak İtalya'yı görmekteydi. Cemil Koçak (1996, 240), *“Almanya'nın Çekoslovakya'yı parçalaması ve Münih Antlaşması'na rağmen ilhak etmesi ve daha önce de Avusturya'yı sınırlarına katmış olması, Türkiye'nin Almanya'ya karşı olan hoşgörülü ve anlayışlı tutumunu, 1939 yılının ilkbaharında, hızla değiştirmesine neden olur.”* şeklinde açıklamıştır. Üstelik Almanlar ile iş birliği içinde olan İtalyanlar Arnavutluk'u işgal etmişlerdi. Türkiye bu koşullarda Batılı ülkeler ile daha sıkı ilişkiler geliştirmesi gerektiğine inanıyordu. Özetlemek gerekirse Almanya'nın saldırgan tutumu Batı ülkeleri tarafında da açıkça anlaşılmış ve ilk adım olarak başta SSCB olmak üzere bölgedeki diğer ülkeler ile anlaşma yolları aranmaya başlamıştı.

1.3. Türkiye İngiltere ile İttifak Peşinde

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ettiği Nisan 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında ittifak amaçlı görüşmeler başlamıştı. İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Türkiye'ye İtalya'dan gelebilecek muhtemel saldırılara karşılıklı olmak koşulu ile yardım edebileceklerini açıklarlar. Ancak Türk Hükümeti İtalya ile birlikte Almanya'nın da anlaşmaya eklenmesini ister. İngilizler ise İtalyan saldırısı için verdiği garantiyi Almanlar için vermek istememiştir. Türkiye 15 Nisan 1939'da İngiltere'ye yeni önerilerde bulunmuştur. Türkiye İngiltere'nin Akdeniz'de saldırıya uğraması durumunda bazı yükümlülükleri kabul edeceğini ancak batıdan gelecek saldırılar karşısında tarafsız kalacağını açıklar (Koçak 1996, 245). Ankara, buna ek olarak görüşmelerin gizli tutulmasını ve Sovyetler Birliği ile de iş birliğinin sürdürülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Gürün 2010, 177). İngiltere bu isteklere olumlu yaklaşmış ve görüşmeler karşılıklı teklifler ile devam etmiştir.

1.4. Potemkin'in Türkiye Ziyareti ve Üçlü Deklarasyon

Türkiye ve İngiltere'nin ortak bir anlayışa yaklaştığı günlerde SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin 28 Nisan'da Ankara'ya gelir. O günlerde Potemkin Alman tehdidinde ülkesini koruyacak bir ittifakın kurulması için çabalıyordu. Türk ve Sovyet diplomatlar arasında süren temaslarda görüş farklılıkları vardı. Türkiye öncelikli tehdit olarak İtalya'yı görüyor ve İtalyan tehdidine karşı İngiltere ile yapacağı anlaşmanın ilkeleri doğrultusunda SSCB ile Almanya'ya karşı bir iş birliği

yapmak istiyordu. SSCB ise Almanya'ya karşı Türkiye'yi müttefik olarak görmek istiyordu. Ankara'da süren görüşmeler sonucunda ittifak ile sonuçlanacak bir gelişme sağlanamamış ve görüşmeler ileri bir tarihe ertelenmiştir (Bilge 1992, 131)

Moskova ile anlaşma ileri bir tarihe bırakılırken, Türk- İngiliz görüşmeleri 12 Mayıs 1939'da sonuca bağlanmış ve ortak bir deklarasyon yayınlanmıştır. Deklarasyonda, Akdeniz'de iki devletten birine yapılacak bir saldırı durumunda diğerinin tüm gücüyle yardım edeceği nihaî bir antlaşmanın yapılacağı duyuruluyordu (Bodur 2013, 390). Deklarasyon ve Başbakanın TBMM'deki konuşması Yeni Sabah gazetesinde manşetten duyurulmuştu. Refik Saydam beyanatında, “ *Hükûmetiniz Milleti Harp Badiresinden azami imkânlarla Uzak Bulundurmanın En Müessir Çaresini; Yine Sulh İçin Birleşen Memleketlerle Harbi Göze Alarak Sulh Gayesinde Teşriki Mesai etmekte Bulmuştur*” diyerek deklarasyonun gerekçesini açıklamıştır. Başbakan Refik Saydam aynı beyanatın devamında, “ *Muhterem arkadaşlar büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile en sıkı, en samimî temaslarda devam etmekteyiz*” ifadesi ile Moskova'ya sıcak mesajlar göndermeyi de ihmal etmemiştir (İngilizlerle Birleştik 1939,1-3).

Buna benzer bir deklarasyon da 23 Haziran 1939'da Fransa ile yapılmış, Akdeniz'de savaş çıkması durumunda karşılıklı yardımlaşma taraflarca kabul edilmiştir. Moskova, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu ittifakları olumlu karşılamıştır (Tekeli ve İlkin 2013, 71).

SSCB'nin Türk, İngiliz ve Fransız ittifakı ile ilgili olumlu yaklaşımı altında yatan en önemli neden elbette ki Alman tehdididir. Bu tehdit ancak güçlü bir ittifak ile etkisiz hale getirilebilirdi. Bununla birlikte Türkiye'de İngiliz ve Fransızlar ile yapmış olduğu tüm görüşmelerden yaptığı antlaşmalar gereği SSCB'yi bilgilendirmekteydi. Türkiye, yaklaşan büyük savaş öncesi kuzey komşusu ile bir güven bunalımı yaşanmasını istememekteydi.

1.5. Moskova'nın Sürpriz Hamlesi ve Türkiye'de Yankıları

Almanya gittikçe daha saldırgan bir dış politika izlemekte ve çevresinde bulunan devletler için büyük bir tehdiye dönüşmekteydi. Özellikle Sovyet Hükûmeti

bir an önce Alman karşıtı diğer ülkeler ile caydırıcı bir blok oluşturmanın gayreti içindeydi. Ancak Fransız ve İngilizler ile yapılan temaslarda ilerleme sağlanamıyordu. Moskova, İngiliz ve Fransızların kendilerini oyaladıklarına inanmaktaydı. Sovyet önerilerinin İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmesi Moskova'nın şüphelerini pekiştirmiştir. Bu şüpheler ve olası bir Alman saldırısına karşı askeri ve ekonomik gücünü yetersiz gören Moskova, Almanlar ile ilişkileri düzeltmeye kara vermiştir. Cemil Koçak (1996,258) Sovyetlerin tutumunu şu şekilde değerlendirmektedir:

“Moskova’ya göre, Batılı devletler, Almanya’ya karşı izlenen uzlaşmacı/yatıştırıcı politika ile Almanya ile Sovyetler Birliği’ni karşı karşıya getirmeyi amaçlamışlardı. İngiltere’nin amacı, Almanya’yı doğuya, yani Sovyetler Birliği üzerine sevk edebilmektir. Sovyetler Birliği, bu politikanın arzu edilen sonuçlarının farkındaydı ve bu nedenle Batılı devletlere güvenmiyordu. Molotov’un SSCB Dışişleri Bakanı olması ile Batılı devletlerle süren görüşmeler sürüncemede bırakılırken, Sovyetler Birliği asıl Almanya ile olan ilişkilerine önem vermeye başlamıştı. Bunun sonucunda, Sovyetler Birliği, Batılı devletlerin kendisine karşı yapmak istediğini yapacak ve ustaca bir manevra ile Batılı devletlere karşı, Almanya ile anlaşacaktır.”

Cemil Koçak’ın yukarıda da bahsedilen düşüncelerini bizzat Molotov’da doğrulamaktadır. Molotov, “İngiltere ve Fransa’nın kasıtlı olarak görüşmeleri çıkmaza soktuğu ve bu nedenle kaçınılmaz olduğunu düşündüğümüz savaşı ertelemek için Almanya ile anlaşma imzalamak zorunda kaldık.” (Çuyev 2010, 29) diyerek SSCB’nin o dönemki yaklaşımını açıklamıştır.

Bu gerekçelerden hareket eden SSCB yönetimi dış politikada yapacağı radikal değişimin ilk adımını Dışişleri Bakanlığına Litvinov’un yerine Molotov’u getirerek atmıştı. Bu sıradan bir bakan değişimi olarak yorumlanmamaktadır. Deustch ve Armaoğlu, 28 Nisanda Hitler’in Reichstag’da verdiği nutukta Sovyetlere çatmamasını ve SSCB’nin de Yahudi asıllı Litvinov’un yerine Rus asıllı Molotov’u Dışişleri Bakanlığına getirmesini karşılıklı jest olarak değerlendirmektedir (1954, 347). Bu değişiklik sonrasında Moskova- Berlin arasındaki görüşme trafiğinde dikkat

eken bir artış olmuştu. Suat Bilge Molotov'un Dışışleri Bakanı olması ile Almanlar ile pazarlığın başladığını kimsenin tahmin edemediğini yazmıştır (1992, 131). Ancak daha 6 Mayıs 1939 tarihinde Akřam gazetesinin Fransız Figaro gazetesinden aldığı bir alıntı bu sűrpriz gelişmeyi önceden tahmin edenlerin olduğunu göstermektedir. Bu haberde Molotov'un Dışışleri Bakanlığına gelmesi ile Alman- Sovyet anlaşması olasılığından bahsediliyordu (Sovyet Rusya ile Almanya Arasında Anlařma Rivayeti 1939).

Moskova'da yapılan pazarlıklar 23 Aęustos 1939'da sonuçlanmış ve Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır (Aydemir, İkinci Adam 2011, 99). (Bkz. Ek-6). Anlařma Tűrkiye'de bğyk bir sűrpriz ve endişeye neden olmuştur. Mehmet Saray, SSCB'nin tutumunun Tűr- Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yğkmlölüklerine aykırı olduğunu belirtir. Saray'a göre SSCB'nin antlaşma ile ilgili olarak önceden Tűrkiye'yi bilgilendirmesi gerekiyordu. Oysa Moskova Tűrkiye'yi dikkate almamıştı (2000, 63). Tűrkiye'nin Alman ve İtalyan saldırısı ile ilgili kaygıları ortadayken ve uzun sğredir bu iki tehdide karşı diplomatik çabalarını yğunlaştırmışken kuzeyindeki bğyk komşusunun karşı blokta yer alması kuşkusuz İsmet İnönü ve kurmaylarını çok zor durumda bırakmıştır. Zira İngiltere, Fransa ve SSCB ile birlikte yapılması öngörülen ittifak gerçekleşmeyecekti. Aksine Alman ve İtalyan saldırganlığına karşı ortak hareket etmek için anlaşma zemini aranırken SSCB'de Tűrkiye için bir tehdit unsuru olmuştur.

SSCB- Almanya Saldırmazlık Paktı dönemin Tűrk gazetelerinde de geniş yer almıştı. Yunus Nadi 25 Aęustos'ta Cumhuriyet gazetesinde řu ifadeleri kullanmıştır:

...Bu metne göre iki devlet arasında yapılan iş birbirlerine doğrudan doğruya veya bilvasıta tecavüz etmeyeceklerinin kâfi sarahat ve kât'iyetle mtekarılen temininden ibarettir ki şimdiki haller ve şartlar içinde Sovyetler Cumhuriyetinin Avrupada patlıyabilecek bir harbe karşı kenarda duracağını ifade eder. Pakt metni gözümüzün önünde olmasına rağmen yalnız bu vesikaya dayanarak vaziyeti izah edebilmenin hâlâ pek müşkül olduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Bu karşılıklı âdemi taahdlerinin hiçbir kayıd ve şarta tâbi tutulmadan bu kadar mutlak olarak ifadesi havsalaya sığacak bir şey değildir. O halde bu

muamelenin iç yüzünde gizli bazı safhalar bulunacağını farzetmek zaruri oluyor. Küçük Baltık devletlerinden dolayı kılı kırk yaran Sovyetlerin bütün garb ve cenub hududları boyunca Üçüncü Reich'a kayıtsız şartsız alabildiğine hareket serbestliği vermiş olacağını kabul etmek yalnız müşkül değildir, düpedüz muhaldir..." (Y. Nadi 1939a).

Yunus Nadi'nin de belirtmiş olduğu gibi Almanya ile SSCB arasında yapılan anlaşmanın gizli maddeleri olduğu şüphesi sadece Türkiye'de değil o dönem uluslararası camiada da tartışılmaktaydı. Kısa bir süre sonra başlayan Polonya saldırısının Alman- SSCB paktının gizli maddelerinde kararlaştırıldığı tüm dünyada konuşulmaya başlandı. Ancak Molotov sonraki yıllarda bunu kesin bir dille reddetmiştir (Çuyev 2010). Molotov'un kabul etmemesine rağmen Almanya saldırısından sonra Kızılordu'nun da Polonya'ya girmiş olması şüphelerin yersiz olmadığını göstermektedir.

2. II. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ

2.1. Polonya'nın İstilas

Hitler, Danzing'de yaşayan Almanların haklarını korumak ve bu bölgeyi Almanya ile birleştirmek gerekçesi ile uzun süredir yoğun bir propaganda yürütmekte ve bölgedeki Almanları da Polonya Devleti aleyhine örgütlemekteydi. Aslına bakılacak olursa Hitler'in amacı sadece Alman azınlığın yaşadığı bölgeleri ele geçirmek değil Polonya'yı tamamen işgal etmektir. Alman Ordusu Polonya'ya saldırı için hazır ve Hitler'e sadece bir bahane gerekmekteydi. 1 Eylül 1939'da Hitlerin radyo konuşması Akşam gazetesinde baş sayfada verilmişti: “ *Polonya ihtilafın sulhen halledilmesini reddetti. Silahla mukavemet ediyor. Mezalime nihayet vermek...*” (Hitler Taleplerini Silâhla, 1939) sözleri ile devam eden konuşması Polonya'yı işgal etmek için uydurulmuş bir gerekçeydi. Almanlar Polonya sınırını geçerek şiddetli bir saldırı başlattılar. 3 Eylülde ise İngiltere ve Fransa Polonya ile yapmış oldukları anlaşmaya uyarak Almanya'ya savaş ilan ettiler (Bodur 2013, 398-399). Böylece tarihin en kanlı savaşı olan II. Dünya Savaşı başlamış oldu.

SSCB'nin Almanlar ile yaptıkları Saldırmazlık Paktı ve kısa bir süre sonra başlayan II. Dünya Savaşı Türk gazeteleri tarafından da dikkatle izlenmiş ve Sovyet Hükümeti'nin sıkça eleştirilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin SSCB ile iyi ilişkileri sürdürmekten yana olduğunu ve yapılan tüm antlaşmaların hükümlerine uyduğunu belirten Türk gazeteleri SSCB'nin uluslararası politikalarında yaşanan ani değişiminden kuşku duymaktaydılar. Cumhuriyet gazetesinden Abidin Daver köşe yazısında şöyle demektedir:

“Dün öğleden beri, Yirminci asrın ikinci büyük harbi başladı. İngilterenin, Lehistanla olan ihtilâfını sulhan halletmesi için Almanya nezdinde yaptığı son teşebbüs de fayda vermedi. Zaten fayda vermiyeceği de muhakkaktı. Çünkü, Hitler, bu işi harble halletmeğe katî karar vermiş; bu maksadla da iktidar mevkiine geldiği günden beri görülmemiş bir şiddetle aleyhinde bulunduğu Sovyet Rusya ile de anlaşmıştı. Bu itibarla Alman-Sovyet ademi tecavüz ve dostluk paktının imzalandığı andan itibaren, harb yüzde yüz muhakkaktı...” (Daver 1939).

Polonya'da Alman Ordularının saldırıları sürerken Başbakan Refik Saydam'ın 11 Eylül 1939'da Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma Türkiye'nin mevcut durumda nasıl bir dış politika izlediğini açıklıyordu. Refik Saydam (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 1939):

“Muharib taraflarla münasebetlerimiz normaldir ve beynelmilel münasebat kaidelerine uygundur. Almanya ile aramızda doğrudan doğruya bir siyasî ihtilâf mevzuu yoktur. Polonya ile münâsebetlerimiz ise hemen daima arızasız ve dostane olmuştur. İngiltere ve Fransa ile malûmunuz olan muayyen esaslarda menfaat iştirakimiz ve müşterek telâkkilerimiz vardır. Bu memleketler ile müzakeresine başladığımız nihaî muahedelerin en dostane bir hava içinde görüşülmesi devam etmektedir.”

Hükümet bu açıklama ile iç ve dış kamuoyuna savaş süresince tarafsız bir politika izleyeceğini ilan ediyordu. Saydam, konuşmasının devamında SSCB'ye verdikleri önemi şu cümleler ile ifade etmekteydi: *“Arkadaşlarım, Komşumuz Sovyet*

İttihadı ile münasebatımız dostanedir ve dostane kalacaktır... Alâka ve rabitalarımızda hiçbir değişiklik yoktur. Temaslarımız ve mutad olan fikir teatilerimiz her zamanki gibi samimidir.” Buradan da anlaşılacağı üzere gibi Türk Hükümeti Sovyetler Birliği ile hiçbir şekilde gerilim yaşamak istemiyordu. İngiltere ve Fransa’ya yakın olmaya daha istekli olmasına rağmen Moskova ile temasların kopmasına kesinlikle karşıydı.

2.2. Saraçoğlu’nun Moskova Ziyareti

Kısa süre içerisinde meydana gelen olaylar karşısında basında yaşanan şaşkınlık hükümet kanadında da yaşanmakta ve savaşın gidişatının getireceği olumsuzluklara karşı önleyici tedbirler alınmaya çalışılmaktaydı. Türkiye, Moskova’nın Berlin ile birlikte hareket etmesinden rahatsız olmuş olsa da komşusu ile ilişkilerinin bozulmasını istemiyordu. Savaştan kısa bir süre önce 4 Ağustos’ta SSCB’nin Türkiye Büyükelçisi Terentiev karşılıklı bir yardım anlaşması yapılması ile ilgili bir teklifte bulunmuştu. Savaş başladıktan bir süre sonra Türk Hükümeti ilişkilerin kopmaması için bu teklife cevaben Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve beraberindeki heyeti Moskova’ya göndermiştir. Saraçoğlu 25 Eylül’de Moskova’ya varmıştır (Sönmezoğlu 2011, 418).

Moskova’daki görüşmeler için hazırlıkların yapıldığı günlerde Akşam gazetesindeki makalesinde Necmeddin Sadak, “ *Türkiye’nin malum olan ve her gün daha fazla sağlamlaşan siyasi istikameti değişmemiştir ve değişmeyecektir. Türkiye-Sovyet Rusya dostluğu, bizim bildiğimiz ve anladığımız şekilde, iki komşu memleketin karşılıklı ve sarsılmaz menfaatlerinin, müsavi haklar ve şartlar dâhilinde korunması esasında devam etmekte, hatta terakki ve inkişaf göstermektedir.*” (Sadak 1939) demektedir. Sadak, Türk heyetinin Moskova’ya gitmesinin Türk- Sovyet ilişkilerinin bozulmayacağına bir işareti olarak görmüştü. Henüz savaşın yeni başladığı günlerde Türk basını SSCB’nin tutumundan kaygılanmakla birlikte iki ülke ilişkilerinin hızla kötüye gideceğini beklemiyordu.

Türkiye Avrupa’da yaşanan kaosu ilk şokunu atlattı. Saraçoğlu’nun Moskova’daki görüşmelerine odaklanmıştı. 25 Eylül’de Moskova’ya gelen Saraçoğlu 26 Eylül’de Molotov ile görüşmüştür. Molotov Türkiye’nin İngiltere ve

Fransa ile yapmayı düşündüğü anlaşmanın içeriği hakkında sorular sormuş ve duyduğu kaygıları dile getirmiştir. Saraçoğlu ise imzalanma aşamasına gelen Türkiye-İngiltere ve Fransa ile yapılacak paktın sadece saldırgana karşı yapıldığını kimseyi hedef almadığını belirtmişti (Hasanlı 2011, 43). Her ne kadar Türkiye SSCB ile müzakere ediyor görünse de perde arkasında bir ikinci ülke daha vardı. SSCB'nin yeni müttefiki Almanya'da bu görüşmeler ile yakından ilgileniyor ve Moskova'ya tavsiyelerde bulunuyordu. Sovyetler Birliği, Almanya'nın da isteğine uyarak Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapacağı paktın bazı maddelerinde değişiklik talep etti. Moskova Türkiye'nin ortak deklarasyonlar gereğince Yunanistan ve Romanya'ya verdiği güvenceden vazgeçmesini de istemişti. Stalin'in Saraçoğlu'na sunduğu öneriler arasında Boğazların geçişi ile ilgili olanı kabul edilemez nitelikteydi. Bu öneride Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi Türkiye ve SSCB'nin ortak iznine bağlanması isteniyordu. MC adına seyreden tüm savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini denetlenmede de hak talep etmekteydi (Deringil 2012, 94). Saraçoğlu Montreux Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesinin mümkün olmadığını kesin bir kararlilikla belirtmiştir. Böylece sonuç alınamayan görüşmeler sonucunda Saraçoğlu ve beraberindeki heyet Türkiye'ye dönmüştür.

Görüşmelerin başarısızlığa uğraması üzerine Türkiye'deki gazeteler konu ile ilgili haber ve yorumları birinci sayfadan verdiler. Tan Gazetesi Saraçoğlu'nun temaslarının sonuçlanamamasını şu cümle ile duyurmuştur: *"Bunun sebebi, Sovyetlerin, Evvelce görüşülen Esaslardan Hariç Olarak Yeni Tekliflerde Bulunmalarıdır"* (Türk-Sovyet Görüşmeleri, 1939). (Bkz. Ek-7)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'de görüşmelerin başarısızlığı hakkında görüşlerini TBMM'nin 6. Dönem 1. Yasama Yılı Açılış Konuşması'nda dile getirmiştir. İnönü (Cihan 1993, 3):

"... Neticeye varmak için iktidarımızda bulunan bütün gayreti sarf etmiş ve bir an muvaffakiyetin elde edildiği anlayışına varmıştık. Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muvafık olduğunu zannettiğimiz neticenin istihsalı, bu defa mümkün olamamıştır. Bununla beraber, bilirsiniz ki, iki komşu memleket

arasındaki dostluk kuvvetli esaslara müstenididir. Bu devrin muvakkat icablarından doğan şartlar ve imkânsızlıklar, bu dostluğu ihlâl etmemelidir...”

Yukarıdaki beyanatından da anlaşılacağı üzere İsmet İnönü, görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının Moskova'nın tutumundan kaynaklandığını diplomatik bir dil kullanarak belirtmiştir. İnönü, her şeye rağmen ilişkilerin devamından yanaydı ve bölgede Moskova'nın Türkiye aleyhine dönmesini istemiyordu. O günlerde aynı tutum SSCB için de geçerliydi. Sovyet yetkilileri de ilişkileri bitirebilecek söylemlerden kaçınıyorlardı. Görüşmelerin kesilmesinin ardından Sovyet yetkililerin hazırladığı ve Türk tarafının da onayladığı 18 Ekim tarihli bildiride *“Türk-Sovyet ilişkileri hakkında yapılan görüş teatisinin dostluk havasında geçtiği ve iki ülkeyi ilgilendiren sorunlarda ilerde de temasta bulunulacağı”* belirtilmekteydi (Gürün 2010, 208).

2.3. Üçlü İttifak Antlaşması ve SSCB'nin Tutumu

Moskova'da sonuç alınmadan biten görüşmelerin ardından Ankara'da uluslararası kamuoyunu yakından ilgilendiren bir gelişme yaşanmıştır. 19 Ekim'de Türkiye, İngiltere ve Fransa bir süredir müzakereleri devam eden Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşmanın birinci maddesinde Türkiye'ye herhangi bir Avrupa devleti saldırırsa İngiltere ve Fransa bütün olanaklarıyla yardım edeceklerdi. İkinci maddesinde Akdeniz'de İngiltere ve Fransa'nın savaşa girmesi durumunda Türkiye elinden gelen yardımı yapacaktı. Üçüncü madde, Romanya ve Yunanistan'a yardım ile ilgilidir. İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Romanya ve Yunanistan'a vermiş oldukları garantiden ötürü söz konusu ülkeler saldırıya uğrarsa savaşa gireceklerdi. Böyle bir gelişme yaşanması durumunda Türkiye'nin de tüm olanaklarıyla yardım etmesi kararlaştırılmıştı. Dördüncü maddede ise İngiltere ve Fransa ikinci ve üçüncü maddelerde belirtilenler dışında bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa Türkiye en azından tarafsız kalacağını beyan etmiştir (Tekeli ve İlkin 2013, 145-146). Türkiye antlaşmanın yükümlülüklerinden dolayı SSCB ile savaşa girmek istemiyordu. Bu nedenle SSCB ile hiçbir şekilde savaşa girmeyeceğini ek 2 Numaralı Protokol ile antlaşmaya koymuştur (Metintaş ve Kayıran 2011).

Anlaşma SSCB tarafından da yakından izlenip değerlendirilmişti. Sovyet Hükümeti Mayıs ayında İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin deklarasyonuna destek vermişti. Ancak söz konusu ülkelerin beş ay sonra yapmış oldukları İttifak Antlaşması'na tepki gösterdiler. Sovyetler Birliği'nin tehdit olarak gördüğü Almanya ile yakınlaşması Üçlü İttifak Antlaşması'na cephe almasına neden olmuştur. Sovyet basını da hükümetlerinin düşüncelerine paralel yayınlar yapıyor ve bu ittifaktan memnun olmadıklarını yazıyorlardı. Nadir Nadi Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında İzvestia gazetesinde yayınlanan bir haberdan yola çıkarak SSCB yönetimini eleştirmektedir (N. Nadi 1939):

“...Milletler arasındaki ciddi dostluklar, propaganda gibi sathi sebeplerle bozulamazlar. Bugün, şu veya bu sebepten dolayı Sovyet Hükümeti menfaatlerine uygun gördüğü muayyen bir siyaset takib ediyor ve bu siyaset onu Türkiyenin dâhil bulunduğu bir kombinezondan uzak tutuyorsa, bunda hayret edilecek bir şey yoktur. Nitekim Türkiye’de menfaatlerine uygun bulunduğu muayyen bir siyaset takib etmekte ve Rusyanın dâhil olmadığı bir kombine girmiş bulunmaktadır.”

İnönü ve kurmayları sonucu neler getireceği belirsiz olan bir savaş ile karşı karşıyaydılar. Atacakları her adımın risklerini de hesap etmek zorundaydılar. İngiltere ve Fransa ile yapmış oldukları antlaşma mevcut şartlarda yapılabilecek en doğru hareketti. Türkiye, antlaşma da SSCB'ye karşı bir tertibin içine girmeyeceğini de belirtmekteydi. Kuşkusuz bu ittifaktan kaynaklanan yükümlülüklerden dolayı savaşın sonraki aşamalarında sıkıntılar da yaşayacaktı. Ancak ileride de belirtileceği gibi İnönü diplomasiyi kullanarak bu sıkıntılardan kurtulmasını bilmiştir. SSCB'ye gelince Türkiye'ye karşı antlaşmadan dolayı olumsuz yaklaşımının haklı bir tarafı yoktu. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu antlaşma birkaç ay önceki deklarasyonun aynısıydı ve Moskova bu deklarasyonu desteklemişti.

2.4.Molotov'un 31 Ekim 1939 Konuşması ve Yankıları

Molotov, 31 Ekim 1939'da SSCB Meclisi'nde yaptığı konuşmanın bir bölümünde de Türk-Sovyet ilişkileri üzerine durmuştur. Konuşma Türk kamuoyunda da yankı bulmuştu. Molotov, konuşmasında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile

yapmış olduğu ittifak antlaşmasını eleştirmektedir. Molotov, “*Türkiye temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek Avrupa savaş yörüngesine girdi. Sovyetler Birliğı ise ellerinin bağılı olmamasını ve tarafsızlık politikasını tercih etti. Türkiye bu kararından dolayı bir gün pişman olacak mı göreceğiz*” (Gürün 1983, 73) , diyerek antlaşmadan duyduğu memnuniyetsizliğı ifade etmekteydi.

Molotov’un bu düşüncesi karşısında Yunus Nadi, “*Türk-İngiliz-Fransız anlaşması bahsinde Muhterem Başvekil Molotov’un bu anlaşmayı, dostumuz Sovyet Rusya’ya aid menfaatleri de ihmal etmemek suretile sırf emniyet ve sulh idealleri uğrunda yapmış olduğumuzu daha iyi takdir etmesini ve hiç olmazsa hâdiseyi daha az sinirli bir lisanla izah etmesini temenni ederdik*” diyerek tepkisini ortaya koymuştu (Y. Nadi 1939b). Bu tepki aynı zamanda Türk Hükümeti’nin görüşlerini de yansıtmaktaydı.

Molotov’un konuşmasına Saraçoğlu 8 Kasım 1939 tarihinde cevap vermiştir. Saraçoğlu Moskova’nın tutumundan zaten rahatsızdı. Üstelik Molotov konuşmasında Türkiye’nin uluslararası politikalarını eleştirmektedir. Saraçoğlu meclisteki konuşmasında İngiltere ve Fransa’yı ve yapılan paktı övmüş adeta Moskova’nın eleştirilerini dikkate almadığını söylemiştir. Saraçoğlu (TBMM Zabıt Ceridesi 1939), “*...Söze başlarken hemen söyleyeyim ki, bu eserin vücut bulması için beraber çalıştığım Fransız ve İngiliz sefirleri, bana eserin büyüklüğü ile mütenasib büyük birer Devlet adamı olduklarını anlamak fırsat mı vermişlerdir.*” Konuşmanın devamında ise SSCB’yi bir başka deyişle Molotov’u isim vermeden hedef almaktaydı: “*Kim ne derse desin bu muahede sulha hadimdir ve tamamen hüsnüniyet eseridir ve bundan sonra üç Devletin sulh için çalışmaları daha müessir ve müsmir olacaktır...*” Meclisteki konuşma İngiltere ve Fransa ile gelecek yıllarda daha yakın ilişkilerin kurulacağını belirterek sonlandırılıyordu. Türkiye, Saraçoğlu’nun konuşmasından da anlaşıldığı gibi Sovyet Hükümeti ile eskisi gibi yakın ilişkiler kurmayacak, İngiltere ve Fransa’ya daha yakın olacaktır.

Türkiye ve SSCB 1939 yılının sonlarına doğru uluslararası alanda farklı hamleler yaparak dış politikalarını şekillendirmişlerdi. Moskova o güne kadar kimsenin düşünemeyeceğı bir antlaşmayı Almanya ile imzalamıştı. Böylece en azından Almanya’yı oyalayacak ve savaşını kendi sınırlarından uzak tutacaktı.

Türkiye ise üçlü ittifak ile Batı ülkeleri ile daha yakın temas olanağı bulmuştur. Ancak kısa bir süre sonra savaş farklı boyutlarda devam edecekti. Bu ise Moskova'nın Almanlar ile yaptığı ittifakı kendileri açısından da tartışmalı hale getirecekti.

2.5.Bakü Planı ve SSCB'nin Tepkisi

Savaşın şiddeti arttıkça Alman saldırılarını durdurabilmek için İngiltere ve Fransa stratejik öneme sahip bölgeler ile ilgili birçok plan yapmıştır. Almanya'ya lojistik destek sağlayan bölgelerin işgali ya da bombalanması gibi askeri seçeneklerin kimisi uygulanmış kimisi de kâğıt üzerinde kalmıştı. Bu planlardan Bakü ile ilgili olanı hem Türkiye'yi hem de SSCB'yi yakından ilgilendirmekteydi.

30 Kasım 1939 günü SSCB, tıpkı Almanların yaptığı gibi basit bir gerekçe ile Finlandiya'ya savaş ilan etmişti. Stalin, Leningrad'ın güvenliğini sağlamak için Finlilerden Krelya'nın bir bölümünü istemiş, Finliler ise bunu reddetmişti (Goloğlu 2012, 54). SSCB'nin Finlandiya'ya saldırması Fransızların Moskova'ya karşı öfkesini arttırmıştı. Fransızlar bir an önce Nazi- Sovyet ortaklığına darbe vurmak gerektiğine inanmaktaydı. Fransızlara göre Bakü'deki petrol yataklarının Müttefik uçaklarınca bombalanması hem SSCB'ye hem de Almanlara büyük zarar verecekti. Bu plana göre Sovyet Orduları büyük bir darbe alacak, Almanlar ise Bakü petrolünden yararlanamayacaktı (Deringil 2012, 102-103). Planlanan bombardıman için Suriye ve Irak'ta üslenmiş olan İngiliz ve Fransız uçaklarının Türkiye veya İran'ın hava sahasından geçmesi gerekiyordu. Ayrıca Türk sınırından 33 km uzaklıkta olan Sovyetlerin petrol taşımacılığındaki önemli limanı Batum da işgal edilebilirdi (Aydın 2013, 428-429).

Müttefikler, Türkiye'nin bu konu ile ilgili görüşlerini öğrenmek istemişlerdi. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli Saraçoğlu ile yapılan bir görüşmede bu planı gündeme getirmiştir. Massigli Irak ve Suriye üslerinden kalkacak uçakların Bakü'yü bombalaması için Türk veya İran hava sahasını kullanması gerektiğini söyleyince Saraçoğlu Massigli'ye sorunun İran'dan mı kaynaklandığını sormuştur. Massigli bu soruyu Türkiye'nin planı desteklediği şeklinde yorumlamıştır (Koçak 1996, 293).

Massigli, Saraçoğlu ile görüşmesinden sonra edindiği izlenimi telgrafla Paris'e bildirmiştir. Massigli'ye göre Batum'u bombalayacak uçaklar Türk hava sahasından geçince Türk Hükümeti'nden özür dilenmeliydi (Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri 2010, 217). Bu senaryoya göre Türk tarafının haberi olmadığı için Türkiye sıkıntı yaşamayacaktı.

Fahir Armaoğlu, (1958 ,149)“*Türkiye bu plana muhalefet etmemekle beraber, geçiş için resmi müsaade vermedi. Yani müttefik uçakları, Türkiye'nin haberi olmadan Türk toprakları üzerinde uçmuş olacaktı.*” demiştir.

Türk tarafının Müttefiklerin Bakü Planı ile ilgili çalışmalarını arka planda desteklediği iddiaları tam anlamı ile çürütülememiştir. O günlerde Fransa ve İngiltere'nin üst düzey komutanlarının Türkiye'yi ziyaretleri dikkat çekmekteydi. Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haber kuşku yaratan yersiz olmadığını göstermektedir. Haber (General Veygand Gitti 1940),“*Fransız Yakınşark orduları kumandanı Orgeneral Weygand'ın Erzuruma gittiğine dair bir ecnebi ajansı tarafından neşrolunan haberin tamamen uydurma olduğunu beyana Anadolu ajansı mezundur. Orgeneral Weygand dün Toros ekspres ile Suriye'ye hareket etmiştir.*” şeklinde bir yalanlama metniydi. Ancak Weygand'ın o günlerde Türkiye'de olması manidardır. Mart ayında ise hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın üst düzey komutanları Türkiye'ye gelmişti. Cumhuriyet gazetesi İngiltere'nin Ortadoğu Orduları Komutanı Sir William G.S. Mitchell ile Fransa'nın Doğu Akdeniz Hava Kuvvetleri Komutanı General Jauneaud'un Türkiye'ye geldiğini yazmaktaydı (Mareşalımız, Misafirler Şerfine Bir Ziyafet Verdi 1940).

Tam da Bakü'ye karşı bir operasyonun yapılmasının planlandığı günlerde bu ziyaretlerin gerçekleştirilmesi, planlanan operasyondan Türk resmi makamlarının da haberi olduğu kuşkusunu yaratmıştır. Eğer böyle bir operasyon gerçekleştirilseydi Türkiye için olumsuz sonuçların doğacağını söylemek yanlış olmazdı. Zira bu girişimlerden birkaç ay sonra Fransa Almanya tarafından işgal edilecek ve Paris düşecekti. Şevket Süreyya Aydemir'in (2011, 160) dediği gibi Türkiye Sovyet Ordusu ile yalnız başına mücadele etmek zorunda kalacaktı.

Almanların Fransa'yı işgali hiçbir zaman uygulanamayan bu planın açığa çıkmasına neden olmuştur. Zira Almanlar ele geçirdikleri Fransız arşiv belgelerini uluslararası kamuoyu ile paylaşmıştı. Bu gizli bilgilerden bir kısmı da Bakü Planı ile ilgiliydi (Sönmezoğlu 2011, 427). Özellikle Fransız Büyükelçi Massigli'nin telgraflarının açıklanması Türkiye'yi sıkıntıya sokmuştu. Yukarıda da bahsedildiği gibi Massigli, Saraçoğlu'ndan bombardıman için Türk hava sahasının kullanılmasına karşı çıkılmayacağı izlenimini edindiğini yazmıştı. Almanlar bu belgeleri açıklayarak Türkiye ile SSCB ilişkilerinin tamamen koparılmasını amaçlamaktaydı (Koçak 1996, 503).

Olay Türk basınında da geniş bir şekilde yer almış ve amacın Türkiye ile SSCB'yi karşı karşıya getirmek olduğu belirtilmiştir. Yeni Sabah gazetesinde yayınlanan makale Türk gazetelerinin hemen hemen ortak görüşüydü (H. C. Yalçın 1940):

“Sovyetlere karşı biz hayırhah, dürüst ve dost mesleğimizi senelerden beri isbat etmiş ve hiç değiştirmemiştir. İngiltere ve Fransa ile de ittifak yaparken bile onları teşrik etmeğe çalıştık ve Alman tesiriyle bu teşebbüs akim kalınca Rusya ile harbe bizi sevk edebilecek bir taahhüde girmeyeceğimizi ittifak muahedenamemize sarahaten koyduk. İtalya'nın harbe girmesi üzerine sırf mücadelenin Balkanlara sirayet etmemesi ve Rusya ile aramızda silâhlı bir ihtilâf ihtimali hasıl olmaması için harb harici vaziyetimizi muhafaza ettik. Rusyaya karşı dostluğuna böyle fiili deliller veren bir memleket Rusyaya yapılmak istenen bir taarruza nasıl yardım eder?...”

Türk basını gibi hükümet yetkilileri de açıklanan belgelere tepkiliydi. Bu belgelerin Ankara- Moskova ilişkilerini olumsuz yönde etkileyeceği konusunda tedirgin oldukları Refik Saydam'ın meclis konuşmasından da anlaşılmaktadır:

“...Biz, hiç bir zaman ne tahrik, ne de komşularımıza taarruz düşünmüyoruz. Komşularımızın da aynı hissiyatta olduklarının bariz delillerini memnuniyetle görmekteyiz... Türkiye Cumhuriyetinin istiklâline ve Türk vatanının bütünlüğüne zarar verecek her hangi bir

harekete karşı Türk milletinin vereceği yegâne cevap, silâha sarılmak ve sonuna kadar vatani müdafaa etmek olacaktır... Bunu, bu şekilde tebarüz ettirdikten sonra, yakın şarkta sulhun bozulmasına ve harb felâketinin buralara kadar yapılmasına hiç bir zaman taraftar olmadığımızı ve bu güne kadar da bu maksadla çalıştığımızı bir kere daha tekrar etmek isterim. (TBMM Z.C. 1940) (Bkz. EK-8).

Almanya'nın açıkladığı belgeler ile ilgili olarak SSCB'nin tepkisi de gecikmemiştir. Gürün, açıklanan belgeler sonrasında SSCB'nin reaksiyonunun çok sert olduğunu yazmıştır (2010, 218). Bu konu ile ilgili olarak bazı araştırmacılar Gürün'den farklı düşünmektedirler. Selim Deringil'e göre tüm bu iddialara rağmen SSCB yönetiminin Türkiye'ye tepkisi ölçülü olmuştur (2012 ,106). Mustafa Aydın'da Sovyetlerin tepkisinin beklendiği kadar sert olmadığını belirtir (2013, 429).

Molotov'un bu konu ile ilgili açıklamasına bakılacak olursa Sovyetlerin bu olay ile ilgili tepkisi daha net anlaşılır. Molotov'un *“Türkiye'ye ait münasebetlerimizde hiçbir değişiklik yoktur. Yalnız Alman beyaz kitabında neşredilen bazı vesikalar, Türkiye'de yapılmakta olan bazı tezahüratı, hoş olmayan bir şekilde aydınlatmaktadır...”* (Aydemir 2011, 160) şeklinde süren açıklaması sert bir tepkiden çok bir hoşnutsuzluğu ifade etmekteydi. Her ne kadar birlikte hareket etseler de Moskova Almanların daha fazla güçlenmesinden çekinmekteydi ve Türkiye ile ilişkileri koparmaya niyetli değildi.

3.TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİNDE 1940-1941 DÖNEMİ

3.1. Müttefiklerin İsteği Karşısında Türkiye'nin Sovyet Çekincesi

Almanlar SSCB ile saldırmazlık paktı imzalayarak doğu sınırlarını güvenceye almış ve en iyi birliklerini batıya kaydırmıştı (R. Parker 2009, 33). Bundan sonra Fransa ve İngiltere'ye karşı geniş kapsamlı bir saldırıyı gerçekleştireceklerdi. İlk olarak Nisan başında Norveç ve Danimarka Almanlar tarafından işgal edildi. Almanlar Mayıs ayında ise Belçika ve Hollanda'ya saldırdılar. Yardıma gelen Müttefik orduları Alman kuvvetleri karşısında tutunamayıp geri çekildiler (Açıkalın 1992, 1047).

Almanların askeri başarılarından cesaret alan İtalya 10 Haziran 1940'ta İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmişti. İtalya'nın savaşa girmesi ile Fransız ve İngiliz Büyükelçileri 11 Haziran'da Türkiye'den İtalya'ya savaş açmasını ve seferberlik ilan etmesini istediler. Aynı zamanda Türkiye'deki hava üslerinin Müttefik güçler tarafından kullanılmasını talep ettiler. (Tekeli ve İlkin 2013, 164). İngiltere ve Fransa, Üçlü İttifak Antlaşması'nın yükümlülüklerinin yerine getirilmesini istiyordu.

İsmet İnönü ve kurmayları karar vermek zorundaydı. İtalya'ya savaş ilan ederse sadece İtalya'yı değil Almanya'yı da karşısına alacaktı. Hatta SSCB'nin de Türkiye'ye savaş ilan etme olasılığı vardı. Bu durumda yenilmek üzere olan Fransa ve savunma pozisyonu almış İngiltere'nin Türkiye'ye yardım edebilmesi mümkün görünmüyordu. İnönü Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile görüşükten sonra Cevat Açıkalın'ı çağırarak görüşlerini sormuştur. Açıkalın (1992, 1053-1054) İnönü'ye şunları söylemiştir:

“...Fransa cephesi yıkılmaktadır. Fransız Hükümeti'nin mütareke isteyeceği kesin gibi görünüyor. İtalya Fransa'ya karşı sembolik bir savaş yapacak... Demek ki İtalyanların Fransa cephesine doğuşmelerine neden kalmadı. İtalya elindeki taze kuvvetlerle ve herhalde gayet kuvvetli bir donanma ile saldırarak yer arayacak. Onun doğal savaş ve hareket sahası Balkanlar, Akdeniz ve dolayısıyla Türkiye. Tahmin edilir ki Almanlar İtalya'nın Balkanlarda tek başına hareketine müsaade etmezler... Bu hengâme başlarsa Rusların seyirci kalacaklarını sanmak saflıktır... Esasen Rusya'nın kuşkulu durumu dolayısıyla bizim iki numaralı Protokol'deki rezervi kullanarak tarafsızlığımızı korumak ve her an taarruza uğrayacak imişiz gibi hazırlıklara devam etmek lâzımdır.”

İnönü'de tıpkı Açıkalın gibi savaşa girmekten yana değildi. Türk Hükümeti İngiliz ve Fransız isteklerini reddetmiştir. Üçlü antlaşmanın iki numaralı ek protokolünde yazan Türkiye'nin SSCB ile savaşa girmesine neden olabilecek

durumlarda antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmeyeceği maddesi Ankara'nın gerekçesi olmuştur (Armaoğlu 1993, 407).

Türkiye, İngiliz ve Fransızların isteğine uyarak İtalya'ya 1940 yılında savaş ilan etseydi büyük bir olasılıkla Almanya ile de mücadele edecekti. Üstelik Almanya ile saldırmazlık Antlaşması yapmış olan Moskova'nın da düşmanca bir tutum izlemesi durumunda Türkiye büyük bir felaket ile karşılaşabilirdi. İsmet İnönü ve kurmaylarının gelişmeleri doğru okuması Türkiye'nin bu krizi atlatabilmesini sağlamıştır.

3.2.Molotov'un Hitler ile Görüşmesinde Boğazlar ile İlgili Talepleri

Fransızlar 22 Haziran 1940'da Alman Orduları karşısında tutunamayarak teslim olmuştu (G. Parker 2014, 361). Fransa'nın çöküşü ile birlikte Avrupa'da güç dengesi Almanlar lehine değişmiştir. Fransa'nın savaş dışı kalmasıyla yalnız kalan İngilizler yeni politikalar geliştirmek zorunda kaldılar. Moskova'nın Berlin ile birlikte hareket etmesini engelleyebilirlerse savaşın seyri değişebilirdi.

İngilizler Moskova'nın Boğazlar ile ilgili isteklerini kabul edebileceğini bu devlete bildirmiştir. Moskova İngilizlerin bu önerilerine kayıtsız kalsa da Hitler yine de tedirgin olmuş ve İngilizlerin bu beklentilerini boşa çıkarmak için Molotov'u Berlin'e davet etmişti. 12-13 Kasım 1940'ta yapılan görüşmelerde Hitler Molotov'a İran ve Hindistan'ı alarak Hint Okyanusu'na çıkmalarını teklif etmiştir. Ayrıca SSCB'nin Almanya, İtalya ve Japonya'dan oluşan üçlü pakta katılabileceğini söylemiştir (Bodur 2013, 370). Molotov bu isteği kabul etmekle birlikte Karadeniz ve Boğazlar ile ilgili bazı isteklerde de bulunmuştur. Molotov, İngilizlerin Boğazları SSCB'ye açılan tarihi taarruz kapısı olarak gördüklerini belirterek, ülkesinin bir Karadeniz devleti olarak güvenliğini sağlamak için Boğazlarda yeni bir düzenlemeyi istemekte haklı olduğunu söylemişti. Molotov, Bulgaristan ile bir ittifak antlaşması yapmayı düşündüklerini de belirtmişti. Taleplerini açıkladıktan sonra Hitler bu konular ile ilgili olarak ne düşündüğünü sormuştur. Hitler Boğazlar konusunda Moskova lehine yapılacak değişiklikleri kısmen desteklemiş ancak Bulgaristan ile SSCB arasındaki pakta sıcak bakmamıştı (Jacobsen 1989, 252-253).

13 Kasım'daki son görüşmede Ribbentrop Molotov'a SSCB'nin üçlü Pakta katılması için bir antlaşma tasarısı verir. Bu tasarıdaki 2 numaralı gizli protokol Türkiye ile ilgilidir. Buna göre Almanya, İtalya ve SSCB Türkiye'yi mevcut politik yükümlülüklerinden koparmak için uğraşacaktır. Almanya, İtalya ve SSCB Türkiye ile onun toprak bütünlüğünü tanıyan bir antlaşmayı imzalayacaktır. Taslağın gizli maddesinde son olarak Montreux Boğazlar Sözleşmesi SSCB lehine yeniden düzenlenecektir, denilmekteydi. Molotov görüş bildirmeden bu taslağı alarak Moskova'ya gitmiştir (Gürün 2010, 234).

Molotov, Moskova'daki Alman Büyükelçisi'ne SSCB'nin üçlü pakta katılmayı taslakta bazı değişiklikler yapılırsa kabul edebileceklerini bildirmiştir. Moskova, Bulgaristan'da askeri üsler kurmak istiyordu. Böylece güneyden gelebilecek bir saldırıya karşı önlem almayı amaçlıyordu. Bununla da yetinmeyerek İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında da askeri üsler kurmak istediğini de Almanya'ya bildirmişti (Erkin 1968, 167-168). Böylece Molotov Berlin'de Hitlerle anlattığı taleplerini tekrarlamıştır.

Almanlar, İtalya ve Japonya ile görüştüktan sonra Moskova'ya cevap vereceklerini bildirdiler. Hitler, Stalin'i bir süre oyalamış ancak bu karşı teklifi onaylamamıştır (Gürün 2010, 234). Görüşmelerin başarısız olmasının en önemli sebebi Moskova'nın isteklerinin Almanya'nın beklentilerinin üstünde olmasıydı. Almanlar Boğazlarda SSCB lehine bazı değişiklikleri onaylasa da bölgenin egemenliğini tamamen Stalin'e vermeyi göze alamadı.

Molotov'un Berlin'e gelmesi ve yapılan görüşmelerin sonuç vermemesi savaşın yeni bir boyut kazanmasına neden olacaktır. Zira Almanlar Sovyetler ile ittifak yapmanın anlamsız olduğunu düşünmeye başlamışlardı. Zaten 23 Ağustos 1939 yılında yapılan saldırmazlık paktı Almanlar için geçici tedbirden başka bir şey değildi. Almanya Batı ile savaşırken SSCB'den gelebilecek bir tehdide karşı bu tedbiri almıştı. Hitler, savaş öncesinde Bolşevik düşünce karşıtı olduğunu sürekli vurgulayan bir liderdi. Bu karşıtlığı geniş çaplı tutuklamalar ve cinayetler ile kanıtlamıştı. Savaşın koşullarının gerektirdiği bu birlikteliğe son vermesi gerektiğine Berlin görüşmeleri ile iyice inanmıştı. Bundan sonra Alman lideri SSCB'ye saldırmak için hazırlanacaktır.

Aynı şekilde Moskova’da Hitler’e güvenmemekteydi. Sovyet yetkililer de bu görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağını düşünüyorlardı. Böylece Molotov Almanların cevabını beklemeden Bulgaristan ile ittifak antlaşması yapmak için harekete geçmiştir.

SSCB’nin Bulgarlara 25 Kasım 1940’da yaptığı ittifak önerisinde Türkiye aleyhine olan maddeler dikkat çekmektedir. Moskova, Türkiye’nin saldırısı durumunda SSCB’nin Bulgaristan’a yardım edeceğini ve Trakya’daki Türk toprakları üzerindeki Bulgar iddialarını destekleyeceklerini bildirmişlerdir (Tuncer 2012, 82).

Türkiye Büyükelçisi Haydar Aktay Molotov’dan bu konu ile ilgili bilgi almak istemiş, Molotov da Bulgaristan sınırına yığınak yapan Türk askerinin taarruza geçmesi ihtimalini göz önüne alarak Sobolev’i Sofya’ya SSCB’nin yardım paktı önerisini iletmek için gönderdiklerini söylemiştir. Bulgaristan Kralı durumun düzeldiğini belirterek bu teklifi reddetmiştir. Bulgaristan tarafından reddedilse de Moskova’nın yapmış olduğu teklifler 17 Aralık 1929’da yapılan Türkiye-SSCB arasındaki antlaşmanın hükümlerine uymuyordu (Erkin 1968, 168). Bu protokole göre her iki devlet, diğerinin kara ve deniz komşuları ile haber vermeden ve onayını almadan politik bir antlaşma imzalamazdı.

SSCB’nin Türkiye aleyhine olabilecek bir girişimin içinde olması Türkiye açısından kabullenilecek bir durum değildi. Türkiye, hem Sovyetlerin Boğazlar ile ilgili girişimini engellemek hem de Bulgaristan’a yerleşme ihtimali olan Alman kuvvetlerine karşı bir önlem olarak Sofya ile bir saldırmazlık antlaşması yapma gereği duymuştur. Bulgarlar ile yapılan görüşmeler 17 Şubat 1941 tarihinde sonuçlanmış ve Türkiye ile Bulgaristan arasında ortak bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Bulgaristan toprakları Türkiye’ye karşı saldırı amaçlı olarak kullanılamayacaktı (Hasanlı 2011, 66).

Ancak bu antlaşmada Bulgarlar ülkelerinden yabancı askerlerin geçmeyeceği şeklinde bir yükümlülük altına girmemişti. Bu nedenle İngiltere bu deklarasyona sert tepki göstermiştir. İngilizler, Türk- Bulgar bildirisinin Üçlü İttifak Antlaşması’na aykırı olduğunu belirmiş, Türkiye ise İngiltere ile olan antlaşmaya sadık olduğunu

açıklamıştır. Türk- Bulgar Antlaşması ile Türkiye kendi açısından sınırlarında bir güvence oluşturmuş olsa da Almanların Bulgaristan'a yerleşmesini ve Yunanistan'ı da işgal etmesini bir bakıma onaylamıştı. (Koçak 1996, 527-528). Nitekim olaylar da bu şekilde gelişecektir. İngilizler Türkiye'nin bu girişiminden hoşlanmamışlarsa da ilişkileri bozacak bir tutum sergilememişlerdi.

3.3.İngilizlerin Türkiye ile SSCB'yi Yakınlaştırma Çabaları

Moskova, Bulgaristan'ı çıkar alanı olarak görmekte ve buradaki Alman faaliyetlerinden rahatsız olmaktaydı. Almanların Bulgaristan'a asker yerleştirmesi olasılığı ise endişelerini daha da arttırmıştı. İngiltere'de Almanlar ile SSCB arasında ilişkilerin kopma noktasında olduğunu bilmekteydi. İngiliz diplomatları SSCB ile yakın ilişkiler kurmak için çaba göstermeye başladılar. Aynı zamanda Ankara-Moskova arasındaki soğukluğu gidermek için de çaba göstermekteydiler. Zira Balkanlarda Alman ve İtalyan saldırganlığına karşı Türkiye'nin kayıtsız kalmasının ve üçlü İttifak Antlaşması'nın yükümlülüklerini yerine getirmemesinin gerekçesi 2 numaralı protokoldeki Sovyet çekincesiydi. Eğer Moskova Ankara'ya güvence verirse Türkiye Almanya ve İtalya'ya karşı İngiltere ile birlikte savaşa girecek ve askeri üslerini de İngilizlere açacaktı. Ancak İngilizler 1940 yılı sonu ve 1941 yılı başlarında Ankara ile Moskova arasındaki soğukluğu gidermek için sarf ettiği çabalarından bir sonuç alamamıştı. Bu durum Türkiye'nin endişelerinde haklı olduğunu ortaya çıkarmaktaydı (Koçak 1996, 531).

1 Mart 1941'de Bulgaristan Mihver devletlerin oluşturduğu Üçlü Pakt'a katılmış ve hemen sonrasında da Alman askerleri Bulgar topraklarına girmişti (Goloğlu 2012, 114). İngiltere'nin Türkiye'nin savaş girmesi için yaptığı çabalardan haberi olan Hitler, Bulgaristan'a girdikten sonra İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta Almanların Türkiye'ye saldırmayacağını yazıyordu (Soysal 1993, 56). İngiltere bu gelişmelerin de etkisiyle Moskova'nın Türkiye'nin endişelerini giderecek adımları atması için daha çok çalışmıştır. SSCB'de Alman gücünün kendisi için artık yakın bir tehdit olduğunu daha iyi anlamıştı. Böylece Türkiye ile SSCB arasında Ortak Deklarasyon 25 Mart 1941 yılında açıklanmıştır. Bu deklarasyonda Türkiye'nin savaşa girmesi halinde SSCB'nin bundan faydalanarak Türkiye'ye saldıracağı şeklindeki yabancı basında çıkan haberlerin gerçek dışı olduğu belirtilmekteydi.

Böyle bir saldırı olması durumunda 1925 yılındaki Saldırmazlık Antlaşmasına dayanarak SSCB'nin tarafsızlığına Türkiye'nin güvenebileceği yazılmaktaydı (Gürün 1983, 81-82)

Görüldüğü üzere kısa bir süre önce Boğazlar ile ilgili farklı planları olan ve bu planları gerçekleştirebilmek için Almanya'dan destek isteyen Moskova artık Türkiye ile yakın ilişkiler kurmakta fayda görüyordu. Uluslararası politikaların sürekli değiştiği bir ortamda Türkiye mevcut konumunu güçlü devletlere karşı korumak için gerçekten de çok zor koşullarda mücadele ediyordu. İngilizler Moskova'nın beyanından sonra Türkiye'nin savaşa gireceğini ummaktaydılar. Oysa Balkanlardaki gelişmeler hiç de iç açıcı değildi. Alman taarruzları karşısında 17 Nisan'da Yugoslavya teslim olmuş, 23 Nisan'da ise Yunan ordusu yenilip ve silah bırakmıştı (Soysal 1993, 56). Türkiye İngilizlerin baskılarına rağmen savaş dışı kalma tutumunu sürdürecekti.

4.ALMAN-SOVYET SAVAŞI VE TÜRKİYE

4.1.Almanların Büyük Taarruzu: Barbarossa

1941 yılında uluslararası gelişmeleri takip eden herkes Almanya-SSCB ilişkilerinin uzun sürmeyeceğinin farkındaydı. İki ülke arasında güvene dayanmayan ancak mevcut koşulların dayattığı bir iş birliği vardı. Hitler, 1940 yılının Kasım ayında Molotov ile Berlin'de yapılan görüşmelerde bir netice alınmayınca Stalin ile hesaplaşma zamanının geldiğine karar vermişti. 1941 yılının başlaması ile saldırı hazırlıklarına başlandı. Aslında Alman saldırısı Moskova tarafından da bekleniyordu. Ancak Stalin (Çuyev 2010, 56) “...*Savaş çıkacağını biliyordum ama bir altı ay daha kazanabilirdim sanıyordum*” ifadesi ile bir bakıma kendileri açısından korkunç bir zamanlama hatasını itiraf ediyordu.

Almanlar 18 Haziran 1941'de Türkiye ile saldırmazlık antlaşması imzalayarak SSCB'ye yapacakları saldırı öncesi Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak istemişti. Bu antlaşmaya göre taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyacak ve her türlü saldırgan hareketten kaçınacaklardı. Bu antlaşmanın önemli bir yönü de her iki ülkenin var olan yükümlülüklerini saklı tutmasıydı.

Türkiye açısından kast edilen yükümlülükler İngilizler ile yapılan ittifak antlaşmasıydı (Tuncer 2012, 97). Bu antlaşmanın Almanların SSCB'ye yapacağı büyük taarruzdan hemen önce yapılması ileride SSCB tarafından Türkiye aleyhine kullanılacaktır.

Bütün hazırlıklarını tamamlayan Alman Silahlı Kuvvetleri 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırdı. Saldırı Karpatlardan Baltık'a kadar 1500km'lik geniş bir cephede gerçekleştirilmiştir (Tekeli ve İlkin 2013, 204). Almanların Barbarossa Harekâtı dediği bu saldırı ile Sovyet toprakları büyük bir yıkım yaşayacaktır.

II. Dünya Savaşı olanca şiddeti ile sürerken 7Aralık 1941 tarihinde Japonlar Pearl Harbor'daki ABD üssüne saldırmış, ABD- Japonya savaşı başlamıştı (Macksey 2012, 181). Kısa bir süre sonra ise Almanya ve İtalya ABD'ye savaş açmışlardı (Davis 2011, 346). Barbarossa Harekâtı ile SSCB'ye savaş ilân eden Hitler, ABD gibi devasa bir gücü de karşısına alarak büyük bir hata yapmıştır. Bu askeri hatalar savaşı kaybetmesine neden olacaktır.

4.2.Mihver ve Müttefik Baskısı Altında Türk Dış Politikası

Almanya'nın SSCB'ye savaş ilan etmesi İsmet İnönü ve kurmaylarını rahatlatmıştı. Zira İnönü Sovyetler Birliği'nden gelebilecek bir saldırıdan çekinmekteydi. Aynı zamanda saldırmazlık antlaşması imzalanmış olsa bile Alman kuvvetlerinin bir bölümü Türkiye sınırına konuşlandırılmıştı. Barbarossa Harekâtı ile Türkiye'ye karşı bir operasyon ihtimali zayıflamıştı. Türkiye vakit geçirmeden Büyükelçi Haydar Aktay aracılığı ile Moskova'ya Alman-Sovyet savaşında tarafsız kalacağını bildirmiştir (Gürün 2010, 239). Türkiye'nin bu kararı gazetelerde manşetten verilmişti(Bkz. EK-9).

İngiltere açısından bakıldığında yeni bir cephenin açılması ile Alman kuvvetlerinin İngiliz Ordusu üzerindeki tazyiki azalacaktı. Bu olumlu bir gelişmeydi. Ancak Barbarossa Harekâtı'nın başarılı olması ve Sovyet cephesinin çökmesi İngilizler için de bir felaket olacaktı. Almanlar SSCB'deki zengin petrol yatakları da dâhil olmak üzere tüm doğal kaynakları ele geçirecek sonrasında da bütün gücüyle İngiltere'ye saldıracaktı. Bu nedenle İngiliz Hükümeti bir süredir temas halinde

oldukları Moskova ile daha yakın ilişkiler kurmaya başlamış ve her iki ülkenin de savaşın bundan sonraki aşamalarında birlikte hareket etmelerini sağlamıştır.

Almanya ise bu ortaklığı zayıflatmak için cephe gerisinde propaganda faaliyetleri ile etkili olmaya çalışıyordu. Özellikle konumu itibarı ile son derece önemli bir bölgede bulunan ve henüz tarafsız olan Türkiye'yi İngiltere ve SSCB'den uzaklaştırmanın hayati önemi olduğunun bilinciyle Türk kamuoyunu etkileyecek faaliyetlere önem vermişlerdir. Almanlar ilk olarak Molotov'un 1940 Kasım ayında Berlin'de Boğazlar ile ilgili taleplerini açıkladı (Koçak 1996, 602). Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Molotov Boğazlarda askeri üsler kurmak istiyor ve Montreux Sözleşmesi'nin kendi lehlerine değiştirilmesi için Almanlar ile müzakere ediyordu. Molotov'un Boğazlar ile ilgili taleplerinin öğrenilmesi Almanların istedikleri gibi büyük bir tepkiye neden olmuştur.

Özellikle Türk basını başta Molotov olmak üzere SSCB'yi sert bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Yeni Sabah gazetesindeki köşesinde Hüseyin Cahit Yalçın (H. C. Yalçın 1941), “... *Fena niyetleri, riyakârlığı, düşmanlığı sabit olan Sovyetler Birliği onun Almanya ile harbe tutuşmuş olduğu şu müşkül dakikasında büyük bir dürüstlük bitarafılık ilan ediyor. Eğer harbe giren Türkiye olsaydı anlaşılıyor ki Sovyetler Birliği hiç tereddüt etmeden fırsattan istifadeye kalkacak ve taahhütlerine rağmen Türk topraklarına tecavüz edecekti...*” demektedir. Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Nadir Nadi'de Moskova'nın Boğazlar ile ilgili beklentilerine sert tepki göstermişti (N. Nadi 1941): “ *İçinde bulunduğumuz harbin bir emperyalistler mücadelesi olduğunu iddia eden Sovyet Rusya, kendi Sosyalist idealine rağmen emperyalist emeller peşinde koştuğu hissini ortalıkta uyandırmasaydı belki bugün onun içine karışmağa mecbur edilmezdi.*” diyerek Sovyetlerin de emperyalist eğilimlerinin bedelini ödediğini belirtmekteydi. SSCB basını ise Alman propagandasının sert bir şekilde yalanlamakta ve Türkiye'ye dostluk mesajları göndermekteydi (Bkz. EK-10).

Alman propagandasının etkisiyle Türk Hükümeti'nin kendilerinden uzaklaşacağından tedirginlik duyan İngiltere ve SSCB Büyükelçileri 10 Ağustos'ta Türk Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vermişlerdi. Notada SSCB Hükümeti'nin Montreux sözleşmesine bağlı kalacağı ve Boğazlar ile ilgili hiçbir talepleri olmadığı

yazılmaktaydı. Yine aynı notada SSCB ve İngiltere'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne titizlikle riayet ettiği ve Türkiye saldırıya uğrarsa her türlü yardımı yapacakları belirtilmekteydi (Erkin 1968, 184). Nota basın tarafından ilk sayfalardan kamuoyu ile paylaşılmıştı (Bkz. EK-11).

SSCB ve İngiltere'nin karşı propagandaları yeterince etkili olmuyordu. Almanlar ise Türk kamuoyunu etkilemede daha başarılıydılar. 1941 yılının Aralık ayında Dışişleri Bakanı Eden Moskova'ya gitmiş ve Ankara Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull- Hugessen'i de Moskova'ya çağırıştır. İngiltere ve SSCB arasında yapılacak görüşmelere İngilizlerin Ankara Büyükelçilerini de davet etmeleri Türkiye ile ilgili bazı konuların görüşüleceği anlamına gelmekteydi. Almanya bu görüşmeleri de propaganda için iyi bir malzeme olarak görmüş ve SSCB ile İngiltere arasında Türkiye aleyhine bir antlaşmanın imzalanmış olduğunu duyurmuşlardı. Ancak Londra ve Moskova bu iddiaları yalanlamıştır (Erkin 1968, 185).

Aslında Moskova'da yapılan bu görüşmelerde Stalin savaşa girmesi halinde Türkiye'ye toprak verilmesini Eden'e önermişti. Buna göre Türkiye'ye On iki Adalar ile birlikte Bulgaristan ve Suriye'den de bir kısım toprak verilecekti (Gürün 1983, 87-88). Sızdırılan bu görüşmeler İsmet İnönü tarafından inandırıcı bulunmamıştır. Şayet Stalin gerçekten sözü geçen bölgeleri Türkiye'ye veriyorsa karşılığında da Boğazlardan ya da Kafkas sınırındaki Türk topraklarından hak iddia etmeyi planlıyor olabilirdi (Aydemir, İkinci Adam 2011, 194) . Türkiye'nin bu kuşkularını öğrenen A.Eden, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Ağustos ayında SSCB ile birlikte Ankara'ya vermiş oldukları güvencenin aynen geçerli olduğunu söylemiştir (Erkin 1968, 185). Cumhuriyet gazetesinin de verdiği haberde Anthony Eden, şunları söylemektedir (M.Eden diyor ki: 1942): “...Sovyetler Birliği ve biz Türkiye'yi kuvvetli ve müreffeh görmek isteriz. Rusya ile Türkiye arasında sıkı bir anlaşma lüzumu Atatürk tarafından yeni Türkiye için konulmuş bir prensiptir.”

1942 yılı ile birlikte savaş SSCB toprakları içinde şiddetle sürmekte ve özellikle Sovyet toplumu büyük bedeller ödemekteydi. Stalin, Almanların durmak bilmeyen taarruzlarını hafifletmek için yeni bir cephenin açılmasını Müttefiklerden ısrarla istemekteydi. İsmet İnönü gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Savaşın bu safhasında gerek Müttefikler gerekse Mihver devletleri Türkiye'nin kendi yanlarında

savaşa girmesini sağlamak için çabalamaktaydılar. İnönü, 1942 yılında her iki tarafın baskılarına rağmen hem savaş dışında kalmayı, hem de iki taraftan da silah almayı başarmıştır (Tuncer 2012, 107).

1942 yılının başında yaşanan bazı olaylar Ankara ile Moskova'nın arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen eşi ile birlikte Atatürk Bulvarı'nda yürüyüş yaparken şiddetli bir patlama olmuştu. Büyükelçi ve eşi bu olaydan küçük sıyrıklar ile kurtulmuşlardı. Yapılan incelemeler sonucunda iki şüphelinin Sovyet temsilciliğinde oldukları öğrenildi. Bina çevresinin kuşatılması üzerine Büyükelçilik durumu protesto etti. Her iki şüpheli de polise teslim oldu. Teslim olan Rus kökenli iki sanık yirmişer yıl hapse mahkûm oldular. Bunun üzerine Moskova bu olayı şiddetle protesto etmiştir (Erkin 1968, 185).

9 Temmuz 1942'de Alman savaş gemisi Seefalke'nin Boğazlardan geçerek Karadeniz'e açıldığını iddia eden SSCB, 12 Temmuz'da Türkiye'yi protesto eder. Aynı iddialar daha sonra da tekrarlanacaktır. SSCB'ye göre, Alman savaş gemileri ile birlikte İtalyan savaş gemileri de ticari sınıf gemiler gibi kamufle edilerek ve silahları gizlenerek Karadeniz'e geçmekteydiler. Ancak Türkiye gemilerin ticari sınıf gemiler olduğunu belirtmiş ve tüm bu iddiaları yalanlamıştır (Koçak 1996, 606).

21 Ağustos tarihinde Moskova Büyükelçiliği'ne yeni tayin edilmiş olan Büyükelçi Cevat Açıkalın Molotov ile görüşür. Açıkalın, ülkesinin Hopa ve Trabzon çevresine yığınak yapmasının Moskova'yı kuşkulandığı duyumu aldığını, Türk tarafının SSCB aleyhine bir faaliyet içinde olmadığını açıklamıştır (Gürün 2010, 243).

4.3.Kırılma Noktası: Stalingrad Savaşı

Almanların 1942 de kuşattıkları ve büyük bir kısmını da ele geçirdikleri Stalingrad Kızılordu'nun inatçı direnişi ve kış koşullarının etkisi ile Almanlar için felaketle sonuçlanmıştır. Ocak 1943'te Alman 6. Ordusu Stalingrad'da teslim olmuş ve Almanlar Doğu Cephesindeki üstünlüğünü de kaybetmeye başlamıştır (Tekeli ve İlkin 2013, 253).

SSCB'nin bu başarısı doğal olarak Müttefik kuvvetler için büyük bir moral kaynağı olmuştu. Mihver devletlerde ise karamsarlık artmış ve özgüven yitirmeye başlanmıştı. Türkiye açısından bakılacak olursa SSCB'nin bu başarısı bazı endişeleri de yanında getirmiştir. Henüz Almanlar Stalingrad'da ilerlemelerini sürdürdükleri günlerde bile İnönü ABD Büyükelçisi A.Steinhardt'a Rusların Almanya'yı yenmesi durumunda Sovyet emperyalizminin Avrupa ve Ortadoğu'da egemen olacağını ve Boğazları ele geçirmeye çalışacağını söyleyerek endişelerini ifade etmişti (Weisband 2002, 32).

Almanların Sovyet topraklarında başarıdan başarıya koştuğu 1941 ile 1942 yıllarında Alman propagandasının etkisi ile Turancı fikirler gerek Türkiye'de gerekse SSCB'deki Türk toplumunda hızla yayılmıştı. Almanlar, SSCB içlerinde ilerleyerek Kırım ve Kafkaslara egemen olunca buradaki Türkleri Ankara ile ilişkilerde kullanmak için bir araç olarak görmüştür (Deringil 2012, 165). Alman propagandasının hem o bölgede yaşayan Türkler hem de Türk kamuoyunda etkisi büyük olmuştu. Berlin, Ankara'ya burada yaşayan Türk kökenli halkların sorunlarının çözümü için iş birliği önermiş, daha da ileri giderek Türkiye'nin bu bölgelerde genişlemesini onayladıklarını da bildirmiştir. Bolşevik Devrimi'nden sonra Türkiye'ye yerleşen Kırım ve Kafkas kökenli aydınlar da halklarının bağımsızlığı için Türkiye'de kamuoyu oluşturmaya başlayınca Turancılık fikri hızla yayılmaya başlamıştı (Sönmezoğlu 2011, 450). Turancılığa Türk Hükümeti içinde sempati ile bakanlar da olmuştu. Bu fikirleri değerlendirmek gerektiğini düşünenler İsmet İnönü'den gerekli desteği görmemişlerdi (Deringil 2012, 165).

Stalingrad'daki Kızılordu zaferi bu düşüncedeki insanlar için kötü bir sürpriz olmuştu. Üstelik Sovyet Hükümeti ve basını da Türkiye'yi hedef almaya başlamıştı. Sovyet basını Türkiye'yi ırkçı propaganda yapmakla suçlamıştır. Savaşın sonlarına doğru Turancılık faaliyetlerine karşı Moskova'nın baskısıyla daha sert tedbirler alınır ve birçok Turancı tutuklanır. Ancak bu tutuklamalara rağmen Moskova'dan olumlu bir tepki alınamamıştır (Önder 2010, 185).

5. 1943 YILI OLAYLARI VE MÜTTEFİK KONFERANSLARI

SSCB'nin Stalingrad'da Alman Ordusu'nu kuşatması, Kuzey Afrika'da Rommel'in İngilizlere yenilmesi Müttefik kuvvetler için önemli bir moral olmuştur. Ancak geniş bir coğrafyayı elinde tutan Alman kuvvetleri etkinliğini sürdürmekte ve savaş olanca şiddetiyle devam etmektedir. Müttefikler savaşın bundan sonraki aşamalarında nasıl bir strateji izleyeceklerine karar vermek için toplantılar yapmaya başlamıştır. Bu toplantıların ilki Casablanca'da yapılmıştır.

5.1. Casablanca: Ortak Düşman Birleştiriyor

14 Ocak 1943'te Casablanca'da başlayan Roosevelt ve Churchill arasındaki görüşmeler on gün sürmüştü. Toplantılarda iki ülke genelkurmay başkanlıklarının hazırlamış olduğu savaş ile ilgili ortak planlar 23 Ocak'ta kabul edilmişti. Bu planlarda Türkiye'yi savaşa sokma çabaları da mevcuttu (Öymen 2011, 83). Böylece SSCB ile çarpışan Alman kuvvetlerinin bir kısmı Balkanlara kaydırılacak ve Kızıldordu üzerindeki yoğun baskı azalacaktı. Zaten bu toplantıdan önce 28 Kasım 1942'de Stalin, Churchill'e yazdığı mektupta Türkiye'nin ilkbahara kadar savaşa sokulmasını ısrarla istiyordu. Stalin, bu durumda Hitler ve ortaklarının mağlubiyetinin çabuklaşacağını yazmıştır (Gürün 1983, 89).

Toplantıda görüşülen diğer bir konu ise Roosevelt'in önerdiği kayıtsız şartsız teslim ilkesiydi ve bu ilke kabul edilmişti. Kuşkusuz böyle bir şart karşısında Almanya tükeninceye kadar savaşmak zorunda kalacaktı (Tekeli ve İlkin 2013, 261). Tamamen ezilen bir Almanya'nın kaderini Moskova belirleyecekti. Hüner Tuncer (2012,120), *“Türklerle göre, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim ilkesi, Müttefiklerin yaptığı en büyük yanlıştı. Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimiyle, Sovyet Rusya avantajlı bir duruma geçiyor ve Güneydoğu Avrupa'da Sovyet gücünü frenleyebilecek hiçbir güç kalmıyordu.”* değerlendirmesini yapmıştır. Kissinger'de Roosevelt'in kayıtsız şartsız teslim ilkesinin Stalin'e yaradığını söylemiştir. Kissinger'e göre Stalin SSCB'nin geniş toprakları etrafında en geniş güvenlik kuşağını oluşturmak istiyordu. Bir bakıma Roosevelt Stalin'in amacına hizmet edecek bir düşüncüyü ortaya atmıştı (Kissinger 2014, 379).

Ancak olayın farklı bir boyutu daha vardır. Casablanca görüşmelerinin yapıldığı günlerde toprakları işgal altında olan ülke SSCB'ydi ve milyonlarca insanını savaşta kaybetmişti ve daha da kaybedecekti. Kızılordu tüm zor koşullara rağmen direnmekteydi ve bu direniş Almanları durdurmuş ve püskürtmeye başlamıştı. İşgalci Alman Ordusu'nun kitlesel katliamları da düşünüldüğünde SSCB'nin Almanya ile müzakere yapmasını beklemek de gerçekçi değildir. SSCB için savaş Berlin'de bitecekti ve öyle de olacaktır.

5.2.Adana Görüşmeleri

Churchill Casablanca görüşmelerinin ardından İnönü ile görüşmek üzere 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'ya gelir. Türkiye'nin savaşa katılmak için yeterince hazırlıklı olmadığını kabul eden Churchill, Müttefiklerin gerekli olan yardımı yapacağını belirtmiştir. Churchill, bu yardımlar neticesinde Türkiye'nin Müttefiklere üslerini açacağını ve savaşa katılacağını düşünüyordu (Sönmezoğlu, İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 2011, 457).

İnönü, Adana görüşmelerinde savaş sonrasında tehdit unsuru olmasından kaygılandığı SSCB'yi gündeme getirmişti. Büyük bir yıkıma uğramış olan SSCB'nin savaş sonrasında tehdit unsuru olmasının mümkün olmadığını söyleyen Churchill, Türk tarafının kaygılarını gidermeye çalışmıştır. Ancak Saraçoğlu 1939 yılında Moskova'da yaşadığı deneyimlerin de etkisi ile savaş sonrasına Sovyetlerin emperyalist politikalar izleyeceğine inanmaktaydı (Erkin 1968, 194).

Adana görüşmeleri SSCB'ye karşı Türkiye'de her geçen gün güvensizliğin artmakta olduğunu ortaya çıkarmıştır. Osman Yalçın (2011,720) *“İngiliz Başbakanına Almanya'nın yıkılması durumunda, Sovyetler Birliği'nin ne kadar büyük bir Avrupa sorunu olacağı özellikle vurgulamaya çalışılmış, bununla birlikte Churchill'in bu tehdidi tam olarak algıladığını söylemek mümkün değildir.”* şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Uluslararası ilişkilerde en deneyimli ülkelerden biri olan ve çok zor koşullarda bile diplomasiyi ustalıkla kullanabilen İngiltere'nin Türkiye'nin endişelerini anlamamış olması mümkün görünmemektedir. Stalin'den sadece İnönü'nün kuşkulandığını söylemek de eksik bir değerlendirme olur. Ancak II. Dünya Savaşı'nın koşulları göz önüne alındığında Churchill'in Türkiye'nin

kaygılarından hareketle dış politikasını belirlemesi mümkün değildi. Adana görüşmelerinde Churchill'in yatıştırmaya yönelik politikasına bakılacak olursa İngilizler için önceliğin Türkiye'yi bir an önce savaşa sokmak olduğu görülür. Oysa ne İnönü'nün ne de Saraçoğlu'nun Churchill'in istekleri doğrultusunda bir politika izlemeye niyetleri yoktu. Askeri malzemelerin gönderilmesi karşılığında Türk Hükümeti'nin savaşa dâhil olacağını düşünmek de yanlış bir beklentiydi. Deringil'in ifadesiyle *“İngiliz başbakanı Türkiye'yi savaşa çekmek için yem olarak kullanılması öngörülen bu malzemenin, tam tersine onu savaşın dışında tutmak için kullanılacak bir taktiğe zemin hazırlayacağını bilmezdi.”* (2012,198).

Churchill, Adana görüşmeleri sonrasında Stalin'e gönderdiği mektupta Türkiye'nin tutumu hakkında edindiği izlenimi yazmıştır. Churchill Türkiye'nin kısa bir süre sonra savaşa girmesini beklediğini belirttiği mektubunda Stalin'den Ankara'ya bir dostluk jesti yapmasını da istemiştir. Ancak Stalin mektuba verdiği cevapta Ankara'nın dış politikasını eleştirmektedir. Stalin'e göre Türkiye'nin tutumu çelişkilidir. SSCB ile dostluk ve yardım antlaşması ve İngilizlerle de karşılıklı yardım antlaşması imzalayan Ankara'nın Barbarossa Harekâtı'ndan üç gün önce Almanlar ile dostluk antlaşması imzalamasını bu çelişkiye kanıt olarak göstermiştir. Stalin mektubunda eğer Ankara ilişkilerin düzelmesini istiyorsa bunu kendisinin söylemesi gerektiğini ve bu takdirde SSCB'nin Türkiye'yi yarı yolda karşılamaya hazır olduğunu da belirtmişti (Gürün 1983, 92).

II. Dünya Savaşı döneminde uluslararası politikaları en çok etkileyen faktör cephede yaşananlardı. Ancak 1943 yılı ile birlikte Müttefikler sadece Almanları saf dışı bırakmanın hesaplarını yapmıyorlardı. Savaşın sona kurulan uluslararası sistemin planlaması da bu tarihlerde başlamıştır. Türkiye bunun farkındaydı. Savaşa girmesi durumunda askeri açıdan yıpranacak bir Türkiye'nin SSCB'nin muhtemel işgaline karşı savunmasız kalacağına inanılmaktaydı. Zira son birkaç yıldır SSCB'nin tutumu Türkiye açısından kaygı verici nitelikteydi. İnönü, Stalin'in savaş sonrasında Türkiye'den taleplerde bulunabileceğini düşünerek ordunun gücünü koruyabilmek için mümkün olduğu kadar tarafsız kalınması gerektiğine inanıyordu.

Türkiye'nin bu şüpheleri son derece gerçekçiydi. SSCB tarafından bakıldığında da Türk tarafının bazı eylemleri kabul edilemezdi. Daha önce

değinildiği gibi Fransızların Bakü ve Batum'un bombalanması planlarında Türkiye'nin adının geçmesi ve Barbarossa Harekâtı'ndan sonra da Turancılık faaliyetleri Sovyetlerin Türkiye ile ilgili yaklaşımını etkilemiştir. Özetlemek gerekirse, II. Dünya Savaşı yıllarında iki ülke arasında sıkıntılar yaşanmasına neden olan olaylar 1945 sonrası yaşanacak daha büyük gerginliklerin gerekçelerini oluşturacaktır.

5.3. Molotov- Açıkalin Görüşmesi

1943 yılının bahar aylarında sonuç alınamasa da iki ülke arasında iş birliğini geliştirecek bazı adımların atıldığını da belirtmek gerekir. 4 Mart 1943'te SSCB Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile karşılıklı yardım antlaşması taslağı hazırlaması bu adımlara örnek olarak gösterilebilir. Bu antlaşma iki ülkenin stratejik iş birliği yapmasını sağlıyor ve üçüncü bir devletin saldırısı durumunda birbirlerine her türlü yardımı kapsıyordu. Bu çalışmalar taslaktan ileriye gidememişti (Hasanlı 2011, 93). Yine aynı tarihlerde Bulgarlar tarafından ortaya atılan SSCB'nin Türkiye ile ilgili işgal planları olduğu iddiasına Sovyet basını sert tepki göstermişti. İzvestiya'da Türk- Rus dostluğunu öven yazılar Türk basınında memnuniyetle karşılanmıştı. Son Posta gazetesinde *“İzvestiya uşak Bulgarla, serlavhalı makalesile Bulgar nazırına cevab veriyor, Türk- Rus dostluğunun sağlamlığını belirtiyor”* (Rusya Türk Dostluğunu Asla Unutmıyacaktır! 1943) haberini birinci sayfada yayınlanmıştı. O tarihlerde SSCB'nin Türkiye ile ilgili her türlü eylem ve tavrının ne kadar dikkatle izlendiğini Türk gazetelerinden anlamak mümkündür.

Ancak zaman zaman dostluğu ön plana çıkaran beyanatlar yapılsa da bunlar eyleme dönüşmeyecekti. Açıkalin ile Molotov arasında 1943 yılının yaz aylarında yapılan görüşmelerde Molotov'un tutumu daha çok Türkiye'nin dış politikasına karşı duyduğu tepkiyi açığa çıkarmaktaydı. Molotov, Türk-Alman ilişkilerini Açıkalin ile yaptığı görüşmelerde eleştirmiştir. 28 Haziran 1943'te *“bütün nahoş meselelere rağmen münasebetler normaldir”* diyerek Türk –Alman ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığı belirtmişti. 4 Ağustos'ta da SSCB'nin var olma mücadelesi sürerken Ankara'nın Almanlar ile iyi ilişkiler sürdürmesine tepki göstermiş ve bunun Türkiye'nin yararına olmadığını belirtmişti (Gürün 1983, 106). Molotov,

“Türkiye’nin yararına olmadığı ifadesi” ile gelecekte kurulacak yeni uluslararası sistemde Ankara’nın yerini alabilmesi için dış politikasını bir an önce değiştirmesi gerektiğini söylemekteydi. Bu ifade bir tehdit mi yoksa temenni mi tartışılır ancak kesin olan Moskova’nın tutumunun Ankara üzerinde büyük bir baskı oluşturduğudur.

5.4. Quebec ve Moskova Konferansları

SSCB, Türkiye’nin savaşa girmesi konusundaki ısrarını Müttefikleri ile yaptığı görüşmelerde sürdürmeye devam etmiştir. 25 Temmuz 1943’te Mussolini’nin sürpriz bir şekilde iktidardan indirilmesi sonucu Müttefikler yeni durumu ve ikinci cepheyi konuşmak için Ağustos 1943’te Quebec’de toplanmaya karar vermişlerdi (Armaoğlu 1993, 391).

Roosevelt ve Churchill arasında başlayan görüşmelerde Türkiye’ye savaş dışı kalma politikası nedeni ile baskı yapılmaması kararı alınmıştı. Bununla birlikte Türk hava üslerinin kullanılması talebinin Ankara’ya iletilmesi de kararlaştırılmıştı. Ancak Moskova Müttefiklerin bu kararını desteklememekteydi. Türkiye’nin savaşa girmesi Kızıldordu’nun yükünü hafifletecek ve Avrupa’da ilerlemesini kolaylaştıracaktı (Hasanlı 2011, 95).

Türkiye’nin durumu 19-30 Ekim 1943 tarihinde yapılan Moskova Konferansı’nda da gündeme gelmiştir. ABD, İngiltere ve SSCB Dışişleri Bakanlarının katıldığı konferansta ABD, Türkiye’nin savaşa girmesini istememekteydi. ABD’li diplomatlar Türk tarafının savaşa girmesi durumunda SSCB’ye karşı korunma şartı öne süreceğini belirtiyorlardı. Bu durumda bir kısım askeri birliklerini Türk topraklarına kaydırmak zorunda kalacak olan ABD’nin Almanya’ya karşı yürüttüğü harekât olumsuz etkilenecekti (Goloğlu 2012, 220). İngiltere ise toplantının ilk günlerinde Türkiye’nin savaşa katılması ile ilgili ısrarcı olunmaması gerektiğine inanmaktaydı. Churchill Dışişleri Bakanı Eden’e yazdığı mektupta Türkiye’nin kendi arzusu ile ve hazır olduğunda savaşa girmesinin doğru olacağını belirtmekteydi. Konferans ilerledikçe Molotov’un Türkiye’nin savaşa girmesi konusundaki ısrarı artarak devam etmiştir. Moskova eğer Türkiye savaşa girmeyecekse Türk Ordusu’nun ihtiyaçlarının karşılanmasının anlamsız olduğunu vurgulamaktaydı. Uzun süren tartışmalar sonucunda İngiltere ve SSCB gizli bir

protokol imzalayarak 1943 yılının sonuna kadar Türkiye'nin savaşa girmesinin sağlanmasına karar verirler. Ayrıca Türk havaalanlarının da Müttefik kuvvetlerin emrine verilmesinin Türkiye'den talep edilmesine karar verilmiştir. ABD Dışişleri Bakanı ise bu mutabakata destek vermemiştir (Gürün 1983, 99-100). Ancak ABD'nin bu tavrı uzun sürmemiş, İngiltere ve SSCB arasındaki anlaşmayı kabul etmiştir (Goloğlu 2012, 222).

Moskova'da yapılan görüşmelerde Molotov'un tutumundan da anlaşılacağı gibi Sovyet Hükümeti'nin Ankara'ya karşı olumsuz yaklaşımı dikkat çekmektedir. SSCB'nin bu tavrı Ankara'da endişe yaratmaktaydı. Daha önce Adana'da İnönü ile Churchill arasında yapılan görüşmelerde konuşulan Türkiye'nin Sovyetler ile ilgili çekinceleri 1943 yılı sonuna doğru Türk yetkililer tarafından daha çok dile getirilmekte ve Müttefiklerden somut güvenceler istenmekteydi. Ankara'ya göre savaşa girecek bir Türkiye ister istemez müttefik olacağı SSCB'nin isteklerini yerine getirmek zoruna kalacaktı ve süreç Kızıldordu'nun Boğazlar gibi stratejik noktalara üs kurması ile sonuçlanabilecekti. Gürün (1983,100) bu konu ile ilgili olarak şunları yazmıştır:

“Ruslar bakımından mühim olan belki, Türkiye'nin savaşa girip Alman işgaline uğraması ve Rusya tarafından işgalden kurtarılması yahut eğer savaşa girmeyecekse Türkiye'ye silâh yardımı yapılmaması olabilir. 1943 Ekimi sonunda Rusya artık savaştan galip çıkacağından emindir. Bu bakımdan Türkiye'nin harbe girmesi onu 1941ve 1942 deki gibi ilgilendirmez. Ama savaş sonunda işgal edilmiş veya silâh bakımından kuvvetli değil, kuvvetsiz bir Türkiye'nin bulunması muhakkak ki daha çok işine gelir.”

5.5.Menemencioğlu- Eden Görüşmesi

Moskova görüşmeleri bittikten sonra Eden ile Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Kahire'de buluşmuşlardır. 5-8 Kasım 1943 yılları arasında yapılan buluşmada Eden, Menemencioğlu'nu Türkiye'nin yılbaşından önce savaşa girmesi konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Menemencioğlu savaşa girilmesi durumunda Alman saldırılarını engelleyecek güçte olmadıklarını belirtmiştir.

Menemencioğlu aynı zamanda SSCB'nin Balkanlar ile ilgili politikalarından kuşku duyduklarını da dile getirmiştir. Menemencioğlu kısa bir süre önce Moskova'da yapılan görüşmelerde İngiltere'nin Balkanlar ile ilgili olarak SSCB'ye ödün vermiş olabileceği kaygısını da taşımaktaydı. Yine 8 Kasım'da yapılan görüşmelerde Menemencioğlu, Sovyet Hükümeti'nin telkinleri ile İngiltere'nin Türkiye'ye askeri malzeme yardımı yapmadığını düşündüğünü söylemiştir. (Tekeli ve İlkin 2013, 294). Menemencioğlu'nun bu düşüncesinde haklılık payı da vardır. Zira Moskova'daki görüşmelerde SSCB yetkilileri savaşa girmemesi halinde Londra'nın Ankara'ya askeri yardım yapmaması gerektiğini gündeme getirmişti.

Eden ile Menemencioğlu'nun Kahire'de yapılan görüşmeleri olumsuz sonuçlanmıştır. Her geçen gün Doğu Avrupa'da varlığını daha güçlü bir şekilde gösteren Kızılordu, İsmet İnönü ve hükümetinin Müttefiklerin isteği doğrultusunda bir karar almasına engel olmaktaydı. Bu düşüncenin etkisi ile dış politikada bir çıkmazın yaşandığı söylenebilir. Buna rağmen Türk yetkililer Moskova'nın niyetinden emin olmak istemiştir. Bu amaçla Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'u Bakanlığa çağırarak, Bulgaristan'da SSCB, İngiltere ve ABD'nin Türkiye ile birlikte savaşması durumunda savaşa gireceklerini söylemiştir. Sovyet Büyükelçisi Açıkalın'ın bu teklifini olumlu bulmuş ve Moskova'ya iletmiştir. Ancak Moskova'dan gelen cevap Türkiye'nin kuşklarını daha da arttırmıştır. Vinogradov'un Açıkalın'a iletildiği cevapta Bulgaristan ile kendilerinin savaşabileceğini, Türkiye'nin ise Yunanistan ile çarpışmasının daha faydalı olacağı belirtilmekteydi. Açıkalın'ın Almanların karşı darbe olarak Türkiye'nin başkentini işgal etmeleri durumunda Moskova'nın tutumunun ne olacağını sorması üzerine de Vinogradov'un biz gelir yardım ederiz demesi Açıkalın'ın kuşklarını arttırmıştı (Goloğlu 2012, 225). Türk Hükümeti'nin bu cevaptan anladığı SSCB'nin Almanları bahane ederek Türk topraklarına asker yerleştirmesiydi. Türk topraklarına yerleşmiş Sovyet Orduları'nın çıkarılması mümkün olmayabilirdi. Ankara, Kızılordu'nun işgaline zemin hazırlayacak bir hata yapmaktan çekiniyordu.

5.6. Tahran Konferansı

Türkiye'nin savaşa girmesi 28 Kasım- 1Aralık 1943 tarihlerinde yapılan Tahran Konferansında da gündeme gelmiştir. Tahran Konferansı'na Roosevelt, Churchill ve Stalin katılmıştır. Konferansta Churchill'in, savaşa katılması için Türkiye'ye baskı yapılması gerektiğini vurgulaması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin Boğazların rejimi ile ilgili olarak tehdit edilebileceğini de dile getirmiştir (Bilge 1992, 223). SSCB ise Tahran Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazla ısrarcı olmamıştır. Zira Moskova, Fransa'da açılacak ikinci cepheyi daha fazla önemsemeye başlamıştı (Tuncer 2012, 136). Ancak Churchill Ankara'yı ikna etmenin gerekli olduğunu ısrarla vurgulamıştır.

Sonuç olarak Tahran Konferansı'nda Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesi için uğraşılmasına karar verilmişti. İnönü ikna edilir ve Türkiye Almanya'ya savaş ilan ederse muhtemel bir Bulgar saldırısına karşı SSCB'de Bulgaristan'a karşı savaşıacaktı. Ancak İsmet İnönü'nün olaylara bakışı Müttefiklerden çok farklıydı. İnönü deneyimli bir devlet adamı olarak uluslararası ortamda atılacak her adımın sonuçlarının iyi hesaplanması gerektiğine inanmaktaydı. Bu nedenledir ki Kahire'de kendisinin de katıldığı toplantıda kuşkularını ve eleştirilerini açıkça dile getirmiştir

5.7. İnönü Kahire'de

4- 6 Aralık 1943 tarihinde İnönü, Roosevelt ve Churchill Kahire'de buluşmuşlardır (Öymen 2011, 86). Görüşmelerde Roosevelt ve Churchill İnönü'yü savaşa girmesi konusunda ikna etmeye çalışmıştı. Roosevelt 35'i bulan BM üyesi arasına Türkiye'nin de girmesini arzu ettiklerini söylemiş ve bunun için bir an önce Müttefiklerin yanında savaşa girmesinin gerekli olduğunu eklemiştir. Churchill'de İnönü'nün SSCB ile ilgili çekincelerini bilerek adeta üstü örtülü bir tehditte bulunmuştur. Churchill İnönü'ye Türk- Sovyet ilişkilerinin en iyi şekilde olabilmesi için savaşa girmesi gerektiğini, aksi takdirde Türkiye'nin savaştan sonra yalnız kalacağını söylemiştir (Bilge 1992, 228).

Müttefiklerin açıkça niyetlerini belli etmesi karşısında İnönü'nün cevabı aynı zamanda usta bir diplomat olduğunu da göstermekteydi. İsmet İnönü, Müttefiklerin

vaat ettikleri silah yardımının hemen hemen hiç yapılmadığını belirtmiştir. İnönü, “...*Ne İngiltere, ne Amerika bize diyebilir ki ‘Siz savaşa girmedenizden dolayı tehlikeyi hak ettiniz’...Şimdi haber gelse ve Almanya yıkıldı dense, herkes sevinecek biz korkacağız. Çünkü savaşa girmemiş bulunacağız. Böyle bir şeyi kabul edemem.*” (Bilge 1992, 229).

Konferansın sonucunda ordunun donanım eksikliklerinden ve Müttefiklerin vermiş olduğu sözleri tutmamalarından dolayı savaşa girmelerinin mümkün olamayacağını ısrarla dile getiren İnönü Müttefikler tarafından da haklı bulunmuştu. Müttefikler Türkiye’nin eksikliklerini giderileceğini belirtmiş ve savaşa girmesi için Türkiye’ye 15 Şubat tarihine kadar süre tanınmıştır. İnönü Genelkurmayın görüşünü alması gerektiğini belirtmiş ve Kahire’den ayrılmıştır (Hasanlı 2011, 98).

İnönü, Türkiye’nin savaşa hazır olmadığını somut veriler ile anlatmış ve bu konuda başarılı da olmuştur. Zira askeri yetersizlikler doğru bir gerekçeydi. 1944 yılının başlarında savaşa girmesi yetersiz donanımı olan Türkiye için felaketle sonuçlanabilirdi. Aydemir’in (2011,274), “*Kahire’de İnönü yalnız, Türkiye’nin savaşa sokulması yolundaki Tahran kararlarını önlemekle kalmamıştı. Balkanlardan çıkarma işi de arka plana itilerek, savaş Türkiye sularından ve sınırlarından uzaklaştırılmıştı*” ifadesi son derece doğru bir tespittir. Ancak tek neden bu değildir. Önceki görüşmelerde bazen açıkça dile getirilen SSCB’nin kaygılandırıan tutumu da İnönü’nün savaşa mümkün olduğunca geç katılmak istemesine neden olmaktaydı. Bir başka deyişle Kahire’de gündeme getirmemiş olsa da Stalin’in tutumu yine belirleyici olmakta ve İnönü’nün kararını ertelemesinde rol oynamaktaydı.

6. 1944 YILINDA MÜTTEFİK BASKILARI

6.1.Müttefikler ile İlişkiler Bozuluyor

İnönü Kahire’de Churchill’in ısrarlarına rağmen savaşa girme konusunda oyalayıcı bir taktik kullanmış ve bunda da başarılı olmuştur. Ancak Müttefikler ile askeri ve siyasi ilişkilerin zarar görmemesi için bazı adımlar atması gerekmektedir. İlk olarak Fevzi Çakmak’ın Genelkurmay Başkanlığı’ndaki görev süresi

uzatılmayarak emekli edilmiştir. Müttefiklerin gözünde Mareşal Fevzi Çakmak, ordunun modernizasyonu konusunda isteksiz, tutucu ve Alman yanlısı bir asker olarak görülmektedir. Yerine atanan General Kâzım Orbay ise Türk- İngiliz ilişkilerini düzeltmek için atanmıştı ve Türk dış politikasında yeni eğilimi temsil etmekteydi (Önder 2010, 288). Ancak bu değişime rağmen Müttefik ülkeler ile Türkiye arasındaki ilişkiler bozulacaktır.

SSCB, 1944 yılına Almanlar karşısında belirgin bir üstünlük sağlayarak girmişti. Ocak ayının sonuna doğru Leningrad kuşatması kırılmıştı (Tekeli ve İlkin 2013, 312). Kızılordu kuzeyden güneye tüm cephe hattında Almanları çekilmeye zorluyor ve bunda da başarılı oluyorlardı. Artık SSCB'nin savaş sonunda yeniden kurulacak uluslararası sistemin en önemli aktörlerinden biri olacağı kesinleşmişti. 1943 yılı boyunca Müttefikler ile yapılan görüşmelerde Türkiye'nin en çekindiği konu olan Kızılordu'nun kesin zaferi ile SSCB'nin Avrupa ve Balkanlara yeniden şekil verme isteği artık daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. İsmet İnönü, İngiliz yetkililer ile bir araya geldiğinde SSCB'nin mutlak zaferinin Avrupa'da yaratacağı olumsuzluklardan bahsetmişti. Savaşın en şiddetli dönemlerinde bile Doğu Avrupa'ya Sovyetlerin egemen olacağını tahmin ederek savaş dışı kalmanın işgalden korunmanın tek yolu olduğuna inanmış ve bu öngörüsünde ne kadar haklı olduğu da kısa bir süre sonra anlaşılmıştı.

Bir başka ifade ile Stalin'in elde ettikleri ile yetinmeyeceği olasılığı İnönü'de tedirginlik yaratmaktaydı. Bir konuğunun savaşın bitmek üzere olduğunu ve Türkiye'nin yakında düzlüğe çıkacağını sevinerek söylemesi üzerine İnönü “ *Sen ne diyorsun? Durum hiç de öyle değil, tamamiyle karanlığa gidiyoruz*” (E. İnönü 1996, 192) demiştir. Bu cümleden de anlaşılmaktadır ki İnönü savaş sonrası Moskova ile Ankara arasında büyük bir gerginliğin yaşanacağını öngörmektedir. Üstelik savaş koşullarından ötürü Avrupa'da Sovyet gücünü dengeleyebilecek diğer devletler Stalin ile birlikte hareket etmekteydi. Cumhuriyet gazetesindeki bir makalede (N. Nadi 1944) “...Yenilme tehlikesi ile Almanya karşı karşıya bulunduğu için, yarın, Avrupanın en kudretli askeri devleti olarak bir Rusya kalıyor. Muvazeneden bahsedebilmek için kıt'a üzerinde hiç değilse iki devlete ihtiyaç bulunduğu göre,

İngilizler, bundan sonra başka esaslara dayanan yeni bir siyasi mekanizma kurmak zorundadırlar...” ifadesi ile İsmet İnönü’nün paralelinde bir düşünce sergileniyordu.

1944 yılının başlaması ile birlikte Müttefikler ile Türkiye arasındaki ilişkilerde soğuma yaşanmaya başlamıştır. Kahire’deki görüşmelerde alınan kararlar gereğince İngiliz Genelkurmayından yetkililer Türkiye’ye gelmişti. Türkiye’nin savaşa girmesini sağlamak ve askeri üslerden yararlanmak amacı ile yapılan temaslardan bir sonuç alınamamıştı. 1944 yılının Şubat ayına gelindiğinde Türkiye’nin savaşa girmekteki isteksizliğini gerekçe gösteren Müttefikler Türkiye’yi yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir ülke olarak suçlamaya başlamışlardı (E. İnönü 1996, 182-183).

Müttefikler ile yaşanan gerilimin savaş sonrasında iyi sonuçlar doğurmayacağından kaygılanan Türk Hükümeti ilişkilerin daha fazla yara almaması için çabalamıştır. 19 Nisan’da Türkiye’den Almanya’ya krom satışının durdurulmasının istendiği ABD ve İngiliz notaları sonuç vermiş ve sevkiyat durdurulmuştu. Menemencioğlu mecliste (T.B.M.M Zabıt Ceridesi 1944) şunları söylemiştir:

“...Krom müttefiklerce doğrudan doğruya malzemei harbiye imaline yarıyan ve binaenaleyh kendi aleyhlerine müteveccih olarak yapılmış bütün topların ve tüfeklerin daha kuvvetli çeliklerden imaline salih olan bir maddedir ki bunun bir müttefik tarafından kendi düşmanlarına verilmemesini rica etmekle istedikleri teşriki mesai sırf bitaraflık hukuku bakımından tetkik edilecek mahiyette değildir. Arkadaşlar; bu itibarla Hükümetimiz krom meselesi hakkında bu sabahki son karariyle yarın akşam saat yediden itibaren Türkiye’den Almanya’ya veya Mihver Devletlerine krom ihracatının menedilmesine karar vermiştir.”

SSCB’nin rahatsız olduğu diğer bir konuda önceki bölümlerde de bahsettiğimiz Turancılık meselesiydi. İsmet İnönü 19 Mayıs 1944’te Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla yapmış olduğu konuşmada Sovyet aleyhtarı ve Nazi sempatzanı olan Turancıları sert bir şekilde kınamıştır(Bkz. EK-12). Daha sonra Turancı olarak

bilinen 29 kişi tutuklanmıştır (Kurat 1975, 277).Yine Menemencioğlu 22 Mayıs 1944'te SSCB Büyükelçisi Vinogradov'a Balkanlar'da iki ülkenin iş birliği yapmasını önermiştir. Büyükelçi bu öneriyi Molotov'a iletmiş, Molotov ise bu isteğin gerçekleşmesi için bir ön koşul sunmuştur. Molotov'a göre Türkiye'nin Müttefikler ile birlikte savaşa girmesinden sonra bunlar konuşulabilirdi (Tekeli ve İlkin 2013, 336). Molotov Türkiye'nin hiç gecikmeden savaşa katılması durumunda karşılıklı yardımlaşma paktının bile imzalanabileceğini eklemiştir (Weisband 2002, 217). Bu durumda Molotov'un yanıtı iki olasılığı içinde barındırmaktadır. İlk olasılık SSCB gerçekten Türkiye ile eskisi gibi yakın ve stratejik ilişkiler kurmaktan yanaydı ve bunun ön koşulu olarak Türkiye'nin savaşa girmesini istiyordu. İkinci olasılık da ise savaşa girmesi halinde Türkiye'nin Alman Ordusu karşısında tutunamayacağına inanıyordu. Böylece zor durumda kalan Türkiye'ye yardım gerekçesi ile gelecek olan Kızıldordu bu bahane ile stratejik yerleri işgal edecekti. Ankara ikinci olasılığa inanmaktaydı ve Molotov'un yanıtından sonra Stalin yönetimine olan güvensizliği daha da artmıştı. Weisband (2002,217) *“Ruslar, Türklerin savaşa girmesini istiyordu ama Rusya ile ‘karşılıklı yardımlaşmaya’ dayanarak girmesinden yanaydı. Böylece Menemencioğlu kuşkularının hiç de yersiz olmadığını kavramış oldu”* demektedir.

6.2.Menemencioğlu'nun İstifası

Türkiye'nin SSCB ve İngiltere ile yaşadığı diğer bir gerilime Boğazlardan geçen Alman gemileri neden olmuştur. Montreux Antlaşması'nın 4. Maddesi'nde Türkiye savaşta tarafsız ise ticaret gemileri hangi ülkenin bayrağını taşırlarsa taşısırlar Boğazlardan serbestçe geçebilecekti. Türkler, Boğazların giriş ve çıkışında kuracakları sağlık denetleme istasyonlarında bu gemileri durdurup denetleme yetkisine de sahipti. Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaşta tarafların savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanmıştı. Antlaşmada savaşan devletlerin yasaklanan gemilerin tonajları, mürettebatı ve görevleri de belirtilmiş ancak 100 tonun altındaki küçük gemiler bu tanımlamaya alınmamıştır (Weisband 2002, 248). Kısaca belirtmek gerekirse Türkiye'nin 100 tonun altındaki gemileri kontrol etme yetkisi yoktu. Türkiye, antlaşmada olmayan bu ayrıntı yüzünden SSCB ve diğer Müttefik devletlerin baskısıyla karşılaşacaktır.

İngilizler, Almanların bu türden gemileri yardımcı savaş gemisi olarak kullandıklarını ve bu gemilerin Boğazlardan geçirilmesinin önlenmesi gerektiğini Türkiye’den istemiştir. Ocak ayından itibaren Türk yetkililer İngilizler tarafından sürekli uyarılmış her defasında da yapılan kontrollerde bu gemilerin ticaret gemisi olduğu açıklanmıştır. Sovyet Büyükelçisi de Mayıs sonunda Alman savaş gemilerinin ticaret gemisi kılığında geçişine izin verdiği için Türkiye’ye bir nota vermişti (Erkin 1968, 238).

Müttefiklerin kuşkularında haklı olduğu kısa bir süre sonra anlaşılmıştır. Yine İngilizlerin müracaatı ile incelenen 30 tonluk bir geminin 9 mm.lik bir zırhla kaplı olduğu ve silahlı olduğu tespit edilince bütün Alman gemilerinin kontrol edilmesine karar verildi (Gürün 2010, 262).

SSCB ve İngiltere’nin Türkiye’ye baskı yapması kendi açılarından haklı gerekçelere dayandırılabilir. Almanlar ile şiddetli çatışmaların sürdüğü bir dönemde Boğazlardan ticaret gemisi kılığında savaş gemilerinin geçirilmesi kabul edilemezdi. Ancak Türk Hükümeti ise Montreux Antlaşması’nda belirtilen hükümler doğrultusunda hareket etmekteydi. Gürün (2010, 263), *“Krom konusundan sonra, Boğazlardan geçen bu gemiler konusu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu’nun Haziran başında istifası ile sonuçlanacaktır.”* demektedir. SSCB ve diğer müttefikler tarafından Alman yanlısı olarak görülen Menemencioğlu’nun istifası değişen uluslararası koşullara Türkiye’nin uyum sağlama çabası olarak değerlendirilebilir. Hükümet, Müttefikler ile ilişkilerin zarar görmemesi için Menemencioğlu’nu uzaklaştırmış ve birkaç saat sonra da Saraçoğlu yabancı gazetecilerin olduğu bir toplantı düzenlemiştir. Saraçoğlu bu toplantıda yabancı gazetecilere şunları söylemiştir: *“... Türkiyenin malik olduğu kuvvetler ve haklar Müttefikimiz İngiltere ve dostlarımız Sovyet Rusya ile Birleşik Amerika aleyhine yalnız kullanılma değil, hiçbir vakit kullanılamaz da ...”* (Başvekil B.Şükrü Saracoğlu’nun Beyanatı 1944). Saraçoğlu, basın aracılığı ile Sovyet, İngiliz ve ABD hükümetlerine sıcak mesajlar vermektedir (Bkz. EK-13). Bu değişiklik kısmen de olsa İngiliz ve ABD’yi memnun etmiştir. Ancak SSCB için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

6.3.Almanlar ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi

Menemencioğlu'nun istifasından sonra daha da cesaretlenen Müttefikler Türkiye'den Almanlar ile tüm ilişkilerini kesmelerini isteyecektir. Churchill Molotov'a göndermiş olduğu mektupta bu konudan söz eder ve Türkiye'den Almanlar ile ilişkilerini kesmesini isteyeceğini yazar. Ancak SSCB Dışişleri Bakanı'nın cevabında Türkiye'nin savaşa girip girmemesini önemsemediği anlaşılmaktadır. Molotov Türkiye'yi kendi haline bırakmak gerektiğini yazmıştır (Tekeli ve İlkin 2013, 528). Artık Almanların hiçbir ümidinin kalmadığı bir dönemde Moskova Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymamaktadır. Bundan da önemlisi Stalin, Türkiye'yi savaşı kazanan ülkeler arasında görmek istememektedir. Öyleyse “SSCB, Ankara'yı cezalandırmak istiyordu” denilebilir. Sovyetlerin, Türkiye'yi uluslararası camiadan izole ederek ikili ilişkiler yolu ile bazı kazanımlar elde etmeyi planladığı kısa bir süre sonra anlaşılacaktır. Türk yetkilileri ise SSCB'nin tepkilerini azaltmak ve ilişkileri düzeltmek için çabalamaya devam etmekteydi. Böylece Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'i öldürme teşebbüsünde bulundukları gerekçesiyle tutuklanan Sovyet ajanları Pavlov ve Kornilov'u ülkelere iade etmiştir (Kurat 1992, 277). Bu karar ulusal çıkarlar bakımından gerekli olsa da siyasal gelişmelerin yargı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

6 Haziran 1944, II. Dünya Savaşı'nın bir dönüm noktası oluşturur. Müttefikler Normandiya kıyılarına çıkarma yaparak Batı Avrupa'daki Alman hâkimiyetine son vereceklerdir (Yergin 1995, 442). Almanlar doğuda Kızılordu karşısında tutunamazken şimdi de Batıda diğer Müttefik kuvvetlerinin taarruzları ile karşı karşıyaydı. Hemen hemen her tarafı Müttefik Orduları ile çevrilen Almanya'nın savaşı kazanması artık mümkün değildi.

Türkiye için artık Almanlar ile ilişkileri devam ettirmenin bir anlamı kalmamıştı. ABD ve İngiltere, Türkiye'nin ilişkileri kesmesi durumunda yapılacak barış konferansında müttefikler ile aynı masada olacağının güvencesini de vermişti. Böylece 2 Ağustos 1944'te Almanlar ile diplomatik ilişkiler kesilmiştir (Yalçın, et al. 2011, 459).

Cevat Açıkalın, Büyükelçi Vinogradov ile 2 Ağustos'tan sonra yaptığı görüşmelerde Almanlar ile ilişkilerin kesilmesinden dolayı SSCB ile soğukluğun giderilebileceğine inanmaktaydı. Ancak Açıkalın'ın bu beklentilerinden bir sonuç çıkmamıştır. Vinogradov Türkiye'nin yeni iş birliği önerilerine kayıtsız kalmıştır. Son olarak 16 ve 22 Ağustos'ta yapılan görüşmelerde Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin bozulduğu söylentilerine karşı iki ülkenin dostluğu pekiştiren ortak bir beyan yapılması önerisi Sovyet tarafı kabul etmemiştir (Bilge 1992, 256).

Özetlemek gerekirse, Türkiye 22 Mayıs'1944'te Menemencioğlu ile başlayan ve Cevat Açıkalın'ın çabaları ile 22 Ağustos 1944 tarihine kadar süren SSCB ile ilişkileri düzeltme ve siyasi iş birliği kurma önerilerinden bir sonuç alamamıştı. Bunun en önemli sebebi Moskova'nın antlaşmalar ile kendini bağlamak istememesiydi. Doğu Avrupa ve Balkanlarda muazzam avantajlar elde eden bir ülkenin kısa bir süre sonra Türkiye'den bazı taleplerde bulunacağı göz önüne alınırsa bu yaklaşımın reel politik açıdan tutarlı bir tarafı vardır.

7. DOĞU AVRUPA'DA SSCB HÂKİMİYETİNE DOĞRU

7.1.Bulgaristan'daki Gelişmeler

1944 sonbaharında yaşanan hızlı gelişmeler Doğu Avrupa'nın nasıl bir yapıya bürüneceğinin habercisiydi. Özellikle savaş sonunda Bulgaristan'ın Sovyet güdümünde bir devlet olması İnönü ve diğer Türk yetkililer için istenmeyen bir durumdu. Stalin'in Bulgaristan için düşündükleri Balkanların olduğu kadar Türkiye'nin istikrarını da yakından ilgilendirmekteydi. Olaylar İnönü'nün öngörülleri doğrultusunda gelişecek Stalin'in savaş sonrası kendi sınırları ile yetinmeyeceği gibi çevresinde güvenli bölge oluşturmak için rejim ihraç edeceği de yavaş yavaş ortaya çıkacaktır.

Alman Orduları karşısında üst üste zaferler kazanan ve geniş bir coğrafyaya hâkim olan SSCB için sıra Bulgaristan'a gelmişti. Böylece SSCB 6 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan'a savaş ilan etmiş, Bulgaristan ise mütareke istemek zorunda kalmıştır. Ardından da Kızılordu Sofya'ya girmiştir (Erkin 1968, 246).

7.2.Yalta Konferansı

Kızıldoru'nun Romanya'dan sonra Batılı Müttefiklerine danışmadan Bulgaristan'a girmesi, ardından Komünist Yurtsever Cephe'nin kontrolü ele geçirmesi üzerine SSCB'nin Doğu Avrupa'yı egemenliği altına almaya çalıştığı Batılılarca konuşulmaya başlanmıştı. Churchill bu tehlikenin farkına varmış Moskova'ya giderek nüfuz alanlarının belirlenmesi için Ekim1944'te Stalin ile bir araya gelmiştir. Görüşmelerde iki ülkenin egemenlik alanlarının belirlenmesi için müzakereler yapılmıştır. Bu müzakereler sonucunda Doğu Avrupa'daki ülkeler üzerinde kuracakları nüfuz alanlarını yüzde olarak belirlediklerinden yapılan antlaşma tarihe "Yüzdeler Antlaşması" olarak geçmiştir (Akalin 2003, 59-60).

Moskova'da Stalin ve Churchill arasında yapılan görüşmelerde konuşulan bir diğer konu da Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ile ilgiliydi. Stalin'in teklifi üzerine sözleşmede SSCB lehine değişiklikler yapılması benimsenmiştir. Oysa Türk Hükümeti ve basını Moskova'da perde arkasında konuşulandan haberdar değildi. Moskova'da nelerin konuşulduğunu bilmeyen Saraçoğlu, İngiltere'nin yeni Ankara Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede Moskova'nın Balkanlarda egemenlik kurması sonucunda doğacak olumsuzlukları anlatmış bir bakıma İngiltere'yi uyarmıştır (Önder 2010, 299).

Moskova'daki görüşmelerden sonra 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Stalin, Roosevelt ve Churchill Yalta'da bir araya gelmiştir (Tuncer 2012, 156). Her üç lider de uluslararası sistemin teşkili ile ilgili düşüncelerini bu konferansta tartışmıştır. Bu toplantıda Roosevelt tıpkı Wilson gibi BM Teşkilatının kurulmasını ve SSCB'nin Japonya'ya savaş ilan etmesini istiyordu. İngilizler ise Avrupa'daki kendi çıkar alanlarının statüsüne önem vermekteydi. Yine İngilizler Yüzdeler Antlaşması'nda çözüme kavuşmayan Polonya'nın durumu, Almanya'nın geleceği, Balkanlar ve İran'daki İngiliz nüfuz alanları ile ilgili sorunların öncelikli olarak çözülmesinden yanaydı. Stalin'in önceliği ise savaş sonrasında ABD'nin vereceği kredi, Almanya'dan alacağı tazminat, Çarlık zamanında Uzakdoğu'da kaybedilen toprakları geri almak ve Doğu Avrupa'da bir güvenlik kuşağı oluşturmaktı (Armaoğlu 1993, 400).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili Sovyetlerin değişiklik talepleri de Yalta'da konuşulmuştur. Stalin, Boğazların statüsü ile ilgili olarak Türkiye'nin elini Rusya'nın gırtlığına dayadığı bir durumu kabul etmeyeceklerini dile getirmişti (Önder 2010, 305). Boğazlar sözleşmesinde yapılacak değişiklik ile ilgili olarak SSCB'nin yapacağı önerilerin üç ülkenin dışişleri bakanının Londra'da yapacağı toplantıda ele alınmasına ve Türk Hükümeti'ne de bilgi verilmesine karar verilmiştir (E. İnönü 1996, 196).

Boğazlar ile ilgili görüşmeler ertelense de alınan kararlar daha çok SSCB'nin beklentileri doğrultusunda sonuçlanmıştır. Kissinger, ABD Başkanı'nın Stalin ile ilgili olumlu düşüncelerinin Yalta Konferansı'nda alınan kararlarda etkisi olduğunu iddia etmekteydi. Roosevelt, Stalin'in samimiyetine inanmakta ve onu iyi bir devlet adamı olarak görmekteydi (Kissinger 2014, 398). Kissinger gibi düşününler Roosevelt'in Stalin'e karşı gereğinden fazla olumlu düşüncelere sahip olduğunu ve Yalta'da taviz verdiğini iddia ederler. Ancak Yalta Konferansı'nın yapıldığı günlerde Kızılordu'nun Doğu Avrupa'nın hemen hemen tamamına hâkim olduğu unutulmamalıdır.

Yalta Konferansı'nda Türkiye'yi ilgilendiren diğer bir konu da BM üyeliği ile ilgiliydi. 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin San Francisco Konferansı'na katılması ve BM örgütüne dâhil edilmesi de kararlaştırılmıştı (Sönmezoğlu 2011, 478). 20 Şubat 1945 tarihinde İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Yalta Konferansı kararları gereğince Türkiye'nin BM'ye üye olabilmesi için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmiş Türkiye'de 23 Şubat 1945 tarihinde bu iki ülkeye savaş ilan ederek San Francisco'ya çağırılmıştır (Gürün 2010, 276).

TBMM'de yapılan olağanüstü toplantıda yapılan oylama ile Türkiye'nin savaşa girmesi kabul edilmiş ve üyeler tarafından da memnuniyetle karşılanmıştı. Toplantıda konuşmacı milletvekilleri bu stratejik hamlenin Türkiye'nin uluslararası ilişkilerine yapacağı katkıyı anlatırken SSCB ile ilişkilerin önemini dile getirmeleri ve Moskova'ya sıcak mesajlar vermeleri dikkati çekmektedir. Bu konuşmalarda Türkiye'nin SSCB'ye savaş boyunca destek verdiği de belirtilmiştir. Ankara

Milletvekili Mümtaz Öke'nin konuşması SSCB ile ilişkilere TBMM'nin ne kadar önem verdiğini göstermektedir:

“ ...Arkadaşlar; hepimiz biliriz ki, bu devletin kuruluşunda dış politikasına temel olan ana fikirlerden birisi de Türk- Sovyet dostluğudur. Cumhuriyet Türkiye'si bu beş sene içerisinde büyük komşumuz Sovyet Devletinin en çetin günlerinde, en kara imtihanları verdiği günler içerisinde, bu ana fikre sadık kalmıştır... Büyük komşumuz Stalingrat'ta yapılmış bir halde düşmana karşı mukavemet etti ise bu büyük kahramanlıktan Boğazları ve cenup ve Kafkas sınırlarını bir kaya gibi tutan milletimizin de bunda bir iftihar hissesi vardır. Biz bu büyük Devletin genç ordusunun kahramanlığını daima iyi ve dikkatle takip ettik...” (TBMM Zabıt Ceridesi 1945).

Yine savaş kararının alındığı 23 Şubat 1945 tarihli aynı oturumda A.R.Tarhan, Yalta'da toplanan üç devletin saldırganları yok etmekle kalmayıp barış ve güvenlik içinde yaşamayı sağlayacak tedbirler için çalıştıklarını söylemiştir. Tarhan, Kızılordu'nun kuruluş yıldönümünü kutlayarak takdirle andığını da söylemekteydi.

Bu konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla Türk parlamenterlerin Stalin'in düşüncelerinden haberi yoktu. Ancak Erdal İnönü Türk Hükümeti'nin Yalta'da Boğazlar ile ilgili konuların konuşulduğuna dair izlenimler elde ettiğini ve bu izlenim sonucunda hükümetin kaygılarının arttığını söylemiştir (E. İnönü 1996, 196).

8. SOVYET TEHDİDİ VE TÜRKİYE'NİN MÜTTEFİK ARAYIŞLARI

8.1. SSCB Türkiye ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı Yenilemek İstemiyor

Savaş ilanını ve San Francisco Konferansı'na katılma hakkı elde etmenin memnuniyeti kısa sürmüştür. Zira SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, 17 Mart'ta Büyükelçi Selim Sarper'e bir nota vererek, 1925 yılında Paris'te imzalanmış ve protokoller ile 7 Kasım 1945 yılına kadar uzatılmış olan Türk- Sovyet Tarafsızlık ve

Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini bildirmişti (Goloğlu 2012, 328). Bu haber Türkiye'de şaşkınlık ile karşılanmışsa da yeni bir antlaşmanın yapılacağı umuluyordu(Bkz. EK-14).

4 Nisan 1945'te Dışişleri Bakanı Hasan Saka Vinogradov'a 1925 Saldırmazlık Antlaşması'nın öneminden ve faydalarından bahsetmiştir. Saka, fesih kararının not edildiğini ve Antlaşmanın feshedilmesi üzerine günün şartlarına uygun yeni bir antlaşmanın yapılmasını isteyen Sovyet görüşünün dikkatle inceleneceğini söylemiştir (Soysal 1997, 5). Bu beyanattan da anlaşılacağı üzere Türk tarafı yeni bir iş birliği anlaşması imzalanabileceğini umuyordu. Moskova, Türk Hükümeti'ne Haziran ayına kadar cevap vermemiştir (Sander 1996, 227).

O günlerde Türkiye'deki gazetelerin çoğu fesih kararına rağmen ilişkileri daha da gelecek aleyhte yazılardan kaçınmaya çalışıyorlardı. Cumhuriyet gazetesindeki (N. Nadi 1945a) makaleyi buna örnek verebiliriz: *“Büyük kuzey komşumuz tarafından devletimize karşı güdülen politikanın temel çizgileri içinde kötü bir niyet aramaya yer yoktur. Altı yıldır, dünyanın gözü önünde gelişen Türk politikası ise, Sovyet dostluğunu, şaşmaz prensiplerinden biri olarak ilk gününden beri açıkça ilan etmiştir...”*. Yine Ulus gazetesindeki bir makalede Sovyetler ile önemli bir sorunun yaşanmayacağını iddia edilmekteydi. Makalede (Fenik 1945), *“... Şüphesiz 1925 şartları ile bugünkü şartlar tamamiyle değişmiştir. Bu arada değişmeyen tek şey varsa, o da Türk- Sovyet dostluğunun devamıdır. Şurasını tasrih etmek isteriz ki, bizce feshi istenen sadece antlaşmadır, takviyesi ve teyidi istenen de iki komşu devlet arasındaki dostluktur...”* yazılmaktaydı.

Türkiye'nin beklediği yanıt 7 Haziran 1945 tarihinde Molotov tarafından Sarper'e iletilmiştir. (Bilge 1992, 269). Bu görüşmede Molotov, yeni bir iş birliği yapılabilmesi için üç talepte bulunmuştur. Molotov'un taleplerinden ilki Boğazların ortaklaşa kontrol edilmesi idi. İkinci talepleri ise SSCB'ye Boğazlarda üs açma hakkı verilmesi idi. Molotov son olarak da Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesi gerektiğini söylemiştir (Sotniçenko 2011, 327). Gazeteler Sovyet istekleri ile ilgili bilgileri dolaylı yollardan almış ve kamuoyu ile paylaşmıştı(Bkz. EK-15).

Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren Türk- Sovyet ilişkileri iş birliği içinde karşılıklı çıkarlar esas alınarak uzun müddet sürmüştü. Türkiye'nin Batı ile yakınlaşma teşebbüsleri ile ilişkilerde durgunluk yaşanmışsa da 1937 yılına kadar iki ülke arasında önemli bir sorun yaşanmamıştı. Montreux Antlaşması'ndan sonra Moskova'nın Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavır geliştirmeye başladığı da görülmekteydi. Bu nedenle 1937 yılı bir dönüm noktasıydı. Ancak Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshinden sonra yeniden yapılacak bir antlaşma için Moskova'nın önerdiği şartlar iki ülke ilişkileri açısından daha sancılı bir döneme girildiğini göstermektedir.

8.2. Potsdam Konferansı

SSCB'nin istekleri Türkiye için kabul edilemez koşullar içeriyordu. Türk Hükümeti Moskova'nın baskısından korunmak için Batı ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kuramaya çalışmaktaydı. II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ve Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmını da işgal eden Stalin'e karşı Türkiye'nin tek başına mücadele etmesi ve bu baskılara dayanması çok zor görünüyordu.

İngiltere'de Sovyetlerin askeri başarılarına paralel olarak artan istekleri karşısında kaygı duymaktaydı. 18 Haziran 1945'te Washington'daki İngiliz Büyükelçiliği Müşaviri John Balfour, ABD'li yetkililere, Türkiye ile ilgili Sovyet taleplerinin Potsdam Konferansı'nda tartışılmadan önce SSCB'ye karşı ortak bir cephe oluşturulmasını önermiştir. Ancak ABD İngilizlerin bu isteği karşısında çekimser kalmıştır. Bunun üzerine İngilizler, Moskova ile temasa geçerek Boğazlar meselesi ve toprak taleplerinin Türkiye ile SSCB arasında iki taraflı bir sorun olarak görülemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Yalta Konferansı'nda alınan karar gereğince Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tehdit edilemeyeceği de hatırlatılmıştır (Sever 1997, 26).

Potsdam Konferansı Türkiye için olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir dönemde toplanacaktı. Bu nedenle Türk Hükümeti konferansı yakından takip etmekteydi. Zaten gerek Türk Hükümeti'nin uyarıları gerekse geleneksel çıkarları gereğince İngilizlerin Sovyet taleplerine destek vermesi beklenemezdi(Bkz. EK-16). Diğer yandan Türkiye ABD'yi de kendi tarafına çekmek için uğraşmıştır. Suat Bilge

(1992, 279), “... *Türkiye de Ankara’deki Amerikan Büyükelçisi Wilson’u bilgilerle doldurarak Truman’ın Potsdam’da milletlerarası bir görüşle bir yüklenim altına girmesi tehlikesini önlemeye çalışmıştır.*” demektedir.

Konferans 17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihlerinde Berlin yakınlarındaki Potsdam’da yapılmıştır (Armaoğlu 1993, 404). Roosevelt 12 Nisan 1945’te ölmüştü (Yergin 1995, 468). Potsdam’da ABD’yi yeni başkan Truman temsil etmekteydi.

Potsdam Konferansı’nda Boğazlar ile ilgili konular 22 Temmuz’da görüşülmeye başlanmıştır. Churchill söz alarak Montreux Sözleşmesi’nin değiştirilmesinden yana olduğunu ancak SSCB’nin Türkiye’yi bazı taleplerde bulunarak endişelendirmesini doğru bulmadığını söylemiştir. Churchill daha sonra sözü Molotov’a bırakmış ve Moskova’nın ne düşündüğünü öğrenmek istemiştir. Molotov ise Churchill ve Truman’a Sovyetlerin görüşlerini bildiren bir mektup vermiştir. Bu mektupta Montreux Sözleşmesi’nin günün şartlarına uymadığı ve feshedilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Mektubun devamında Boğazlar rejiminin tayini başlıca ilgili devletler olan SSCB ile Türkiye’ye ait olmalısı talep edilmekteydi. Son olarak da Karadeniz ülkelerine karşı düşmanca bir eylemi önlemek için Sovyetlerin de Boğazlarda üs kurmasının gerektiği ifade edilmişti (Bilge 1992, 280-281).

Ertesi gün yapılan görüşmelerde Churchill Boğazlarda bir Sovyet üssü kurulmasını kabul edemeyeceklerini söylemiştir. Stalin ise Churchill’in Sovyetlerin Türkiye’yi endişelendirmemesi gerektiği sözlerini hatırlattıktan sonra Türkiye eğer ittifak istiyorsa Ermenistan’a ait olan Kars’ı ve Gürcistan’a ait olan Ardahan’ı vermesi gerekmektedir, demiştir. Stalin, bu talepler kabul edilmezse ittifak yapılmayacağından Ankara’nın korkmasına gerek olmadığını da eklemiştir. Stalin, Molotov’un Boğazlar ile ilgili Sovyet taleplerini de tekrarlamıştır (Gürün 2010, 294-295).

İngiltere ve ABD Boğazlar ile ilgili olarak Sovyetlerin tam geçiş hakkı talebini desteklemiş ancak Sovyetlerin üs kurma isteğini ise reddetmişlerdir. Boğazlar meselesi ile ilgili ortak bir karar alınamayınca her devletin kendi görüşünü Türkiye’ye bildirmesi kabul edilmiştir (Armaoğlu 1993, 405). ABD Başkanı

Truman, Doğu Anadolu'dan Kars ve Ardahan'ı isteyen Stalin'e destek vermemiş, sorunun Türkiye ve SSCB arasında çözülmesi gerektiğini belirtmiştir (Önder 2010, 306).

Potsdam sonrası Boğazlar ile ilgili olarak üç ülkenin Türkiye ile ayrı ayrı görüşmesi kararlaştırılmıştı. ABD kendi görüşlerini 2 Kasım'da bir nota ile Türkiye'ye bildirmiştir. Notanın ilk maddesinde Boğazların tüm ulusların ticaret gemilerine açık bulunması, ikinci madde de Boğazların Karadeniz'e sahili olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine açık olması gerektiği yazılmaktaydı. Üçüncü madde de ise barış zamanında tespit edilecek sınırlı bir tonaj dışında Boğazların, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine Karadeniz devletlerinin muvafakatleri veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında kapalı tutulması belirtilmekteydi (Soysal 1997, 13-14). 21 Kasım 1945'te İngiltere de içerik olarak ABD'nin 2 Kasım'da gönderdiğine benzer bir notayı Türkiye'ye göndermiştir (Merih 2006, 92).

ABD'nin notası Türkiye'yi memnun etmemiştir. Bu notaya göre yapılacak bir düzenlemede SSCB ve diğer Karadeniz ülkeleri Boğazlar ile ilgili kazanımlar elde ederken Türkiye'ye ise kısıtlamalar getirmektedir. Ancak, Ankara, ABD'nin kendilerini uzlaştırmamakla suçlaması kaygısı ile bu önerileri müzakere edilmesi şartıyla kabul etmiştir. SSCB ise yapılan değişiklik önerilerini yeterli bulmamış ve ABD'nin tekliflerini reddetmiştir (Sever 1997, 30). Kısaca belirtmek gerekirse SSCB kendisinin yararına olacak bir antlaşmayı beğenmemiş, daha fazlasını istemiştir.

İsmet İnönü yaşanan gelişmelerden son derece rahatsızdı. II. Dünya Savaşı'nın onca zorluğuna rağmen savaş dışı kalmayı başarmış bir devlet, savaşın bittiği bir zamanda kuzey komşusu tarafından tehdit edilmekteydi. Üstelik II. Dünya Savaşı'nda uygulanan dış politika Müttefik ülkeler tarafından eleştirilmekteydi. İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin açılışında yaptığı konuşma tüm bu olumsuz gelişmelere bir cevap niteliğindedir. İnönü:

“...Memleket, Mihverin bütün kuvvetlerine karşı yalnız başına dururken, Amerika harpte yokken, İngiltere bütün kuvvetlerini adaların Alman istilâsına karşı ayakta tutarken ve Sovyetler Almanlarla bir

Saldırmazlık Adlaşması ile bağlı iken, Almanların bize saldırmıyacaklarını kâğıt üzerine koymayı reddetmemiz, bizden ne hakla beklenebilirdi? ...Boğazlardan Rusya'ya gönderilecek yardım gemilerinin tarafımızdan geçirilmemesi isnadına gelince, bu tamamiyle boş bir iddiadır. Bütün İkinci cihan harbi boyunca Türkiyenin bu bahiste bir kusuru yoktur. Eğer müttefikler boğazlar yoluyla birbirlerine yardım edemedilerse, bu, bizim herhangi bir tesirimizden değil, mihverin Akdeniz yollarını denizden ve havadan 1945 senesine kadar kapalı tutabilmiş olmasındandır Açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz...”, (TBMM Tutanak Dergisi 1945) (Bkz. EK-17).

8.3. Türk Kamuoyunda Artan Sovyet Aleyhtarlığı

Türkiye ile SSCB arasında II. Dünya Savaşı'nın bitimi ile birlikte şiddetini arttıran gerginlik Türk basınına ve dolayısıyla kamuoyuna da yansımıştır. Gazetelerde sosyalist dünya görüşüne sahip insanları eleştiren yazılarda belirgin artış gözlenmekteydi. Bununla birlikte komünist fikirleri savunan insanların düşüncelerini ifade etmeleri gittikçe güçleşmekteydi.

Özellikle Sabiha ve Zekeriya Sertel'in sahibi olduğu Tan gazetesi komünizm ve Sovyet propagandası yapmakla suçlanmaya başlanmıştı. Gazetelerde yapılan provokasyonlar etkisini göstermiş ve sayıları on bini bulan göstericiler 4 Aralık 1945 tarihinde Tan gazetesini yağmalamıştır (Mumcu 2014, 74). Akşam gazetesi bu olayı şu şekilde duyurmuştu (Gençliğin Dünkü Tezahürleri 1945): “...Gençler Tan matbaası önüne gelince ‘kahrolsun Serteller, kahrolsun komünistler’ diye bağırılmışlar ve polis kordonunu yararak matbaaya girmişlerdir. Bu sırada camlar kırılmış, binanın içinde ve matbaa kısmında tahribat yapılmıştır... Yapılan tahribat, bu müesseseyi uzun müddet işliyemeyecek bir duruma sokmuştur.”

Nadir Nadi ise yapılan saldırıyı savunur nitelikte bir yazı yazmıştı. Nadi, “...İki gazetenin ve iki kitapçı dükkânın Üniversiteli gençler tarafından şiddetli bir taarruza uğraması ile biten son hâdise, şu gerçeği bir daha ortaya koyuyor: Türk

milleti kendi varlığını hedef tutan yıkıcı ve hırpalayıcı neşriyata karşı çok hassastır...” (N. Nadi 1945b).

1946 yılında Sovyet notaları ile birlikte kamuoyunun sol görüşlü insanlara karşı olan olumsuz yaklaşımı daha da artacaktır. Muhalif akademisyenler, gazeteciler ve yazarlar ülkeye zarar vermek için çabalayan SSCB sempatizanları olarak görülecektir.

9. 1946 YILI OLAYLARI VE SOVYET NOTALARI

9.1. SSCB Gerilimi Daha Fazla Tırmandırıyor

Yukarıda anlatıldığı gibi Türkiye, 1945 yılının ilk aylarında Almanya’ya savaş ilan etmiş ve bunun sonucunda BM’nin kurucu üyeliği hakkını kazanmıştı. Böylece Türkiye’de gelecek ile ilgili iyimser düşünceler artmıştı. Ancak daha San Francisco’ya gitmeden Moskova’nın Türk- Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması’nı feshetmesi ve ardından Boğazlar ve Doğu Anadolu ile ilgili talepleri sonucunda iyimserlik yerini endişe ve öfkeye bırakmıştır. Yine 1945 yılında Sovyet basının Moskova’nın talepleri doğrultusundaki yayınları Türkiye’de tepkiyle karşılanmış ve Türk basınının büyük bir bölümünde SSCB aleyhtarı yayınlar artmıştır.

Sovyet radyo ve gazetelerinin sürekli gündemde tuttuğu toprak talepleri bir kısım yerlerin Ermeni ve Gürcü toprağı olduğu tezine dayanmaktaydı. Gürcistan’daki kimi tarih profesörleri Gürcistan’a ait olduğunu iddia ettikleri yerler ile ilgili makaleler yazmaktaydı. Yoğun propagandalar karşısında Başbakan Şükrü Saraçoğlu basın mensupları ile yapmış olduğu bir toplantıda bu iddialara cevap vermek zorunda kalmıştır. Saraçoğlu Türkiye’de yaşayan Gürcüler ile ilgili istatistikî bilgiler verdikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir (Başbakanın Mühim Demeci 1946); “... Görülüyor ki bu tarih profesörleri ne dünkü, ne de bugünkü tarihi biliyorlar. Olsa olsa bu profesörler Hitlerin hayat sahasını ‘Espace Vitali’ tercüme etmeğe çalışmışlardır yahut da bu tarih profesörleri okuttukları dersin icabı sanarak masum kanların bir kere daha döküldüğünü görmek ve yazmak hastalığına tutulmuş

olsalar gerekir...” demektedir. Yine Saraçoğlu, Kars ve Ardahan ile ilgili Sovyet taleplerine de sert çıkmıştır(Bkz. EK-18).

Aynı zamanda Türk diplomatlar ABD ve İngiltere’ye SSCB Hükümeti ve gazetelerinin yapmış olduğu propagandaları şikâyet etmekte ve onların desteğini almaya çalışmaktaydı. Feridun Cemal Erkin’in bu amaçla yaptığı iki ziyaret de olumlu neticeler vermiştir. ABD ve İngiltere Büyükelçileri ile görüşen Erkin, Gürcü profesörlerin yayınlarından ve SSCB’nin haksız toprak taleplerinden bahsetmiş ve Moskova’nın bu tutumunun BM’de alınan kararlara uymadığını söylemiştir. Görüşmeden birkaç gün sonra ABD Büyükelçisi kendi Dışişleri Bakanlığı’ndan aldığı cevabı Erkin’e okumuştur. ABD’nin cevabında Türk- Sovyet ilişkilerinde yaşanan gerginliğe dikkat çekilmiştir. ABD, son olarak toprak talepleri konusuna değinmiş ve bu konunun Türk-Sovyet ilişkilerini aşarak BM’nin alanına girdiği belirtmiştir (Erkin 1968, 278-279).

Türk Hükümeti, ABD ve İngiltere’yi sürekli SSCB tehlikesine karşı uyarmakta ve kendi güvenliği için bu ülkeler ile iş birliği yapmayı yaşamsal bir gereksinim olarak görmekteydi. Yukarıda anlatılan Feridun Cemal Erkin’in girişi de bu stratejinin bir örneği olarak gösterilebilir. Kuşkusuz Erkin ve diğer diplomatların girişimlerinin ABD üzerinde etkisi olmuştur. Ama ABD’nin Türkiye’ye yaklaşmasının sebebi uluslararası arenada her geçen gün daha da güçlenen komünizmin yarattığı kaygılardır.

9.2. SSCB’ye Bir Mesaj: Missouri Zırhlısı

ABD, İngiltere ve SSCB II. Dünya Savaşı’nda ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket etmişlerdi. Ancak savaşın ardından Avrupa’nın geleceği olmak üzere birçok konuda Stalin ile Batılı Müttefikleri arasında görüş ayrılığı yaşanmaya başlanmıştı. 1946 yılı ile birlikte bu anlaşmazlıklar daha da belirginleşmişti.

Yunanistan’da komünist gerillalar ülkenin büyük bir kısmını ele geçirmişti. Bu ülke de diğer Doğu Avrupa devletleri gibi Sovyet bloğuna geçmek üzereydi (McGhee 1992, 49). Üstelik Stalin’in Boğazlar ile ilgili talepleri de göz önüne alınırsa Türkiye’nin de Sovyet etki alanına girmesi durumunda Batı’nın Doğu

Akdeniz'deki çıkarları büyük bir tehlike altına girecekti. Bu nedenle ABD 1946 yılından itibaren Türkiye ve Yunanistan ile ilişkileri geliştirmeye karar vermiştir.

ABD bu yeni tehdit karşısında Türkiye'nin yanında olduğunu göstermek, aynı zamanda da SSCB'ye dolaylı mesaj vermek amacı ile beklenmedik bir hamle yapmıştır. Hayatını kaybeden Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini Türkiye'ye Missouri zırhlısı ile göndermiş, zırhlı 6 Nisan 1946 tarihinde İstanbul'a varmıştır (Akalin 2003, 106). Missouri'nin Türkiye'ye gelmesi ABD'nin SSCB'ye karşı daha etkili bir politika izleyeceğinin ve yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurmak istediğinin bir göstergesiydi. ABD'nin bu davranışı ile Türk Hükümeti rahatlamıştı. Türkiye'nin SSCB ile ilgili kaygılarının her geçen gün arttığı bir dönemde zırhlının gelmesi üzerine İsmet İnönü, *"Münir Bey bütün hayatında Türkiye'ye hizmet etti. Şimdi öldükten sonra da hizmete devam ediyor"* (E. İnönü 1996, 211) demiştir. Bu ifade ile ABD'nin Türkiye'yi desteklemesinden duyduğu memnuniyet açıkça anlaşılmaktadır.

Dönemin en prestijli savaş gemilerinden olan Missouri zırhlısının ziyareti Türkiye'de büyük bir heyecan yaratmıştı. ABD adeta bir kurtarıcı olarak görülmeye başlanmıştı. Suat Bilge'nin ifadesiyle *"...Her tarafa Missouri adı veriliyor. Ziyaret başka bir bakımdan yorgun İngiltere'nin yerini genç Amerika'nın alacağını gösteriyordu."* (Bilge 1992, 299).

O gün için koşullar Türkiye'nin ABD'yi kurtarıcı olarak görmesine neden olmuştu ki bu da gayet doğaldır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki sonraki yıllarda ABD Türkiye'nin güvenlik gereksiniminden yararlanarak siyasal ve toplumsal alanlarda etkinliğini arttırmış hatta Türk Hükümetleri üzerinde baskı kurmuştur. Komünizm karşıtı düşünce ve eylemler savaş sonrasında Moskova'nın taleplerine karşı duyulan tepki ile güçlenmişti. Ancak daha planlı ve sistemli Sovyet aleyhtarlığı ABD ile gelişen ilişkilere paralel olarak artmıştır.

9.3. Sovyet Notaları

SSCB'nin Türkiye açısından kabul edilemez talepleri Ankara- Washington arasındaki sıcak ilişkilerin gün geçtikçe daha da güçlenmesine neden olmaktaydı. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi Missouri Zırhlısı ile Sovyetlerin egemenlik alanını

daha fazla geliştirmesine izin verilmeyeceği mesajı verilmek istenmişti. İsmet İnönü 10 Mayıs 1946 tarihinde partisinin olağanüstü kongresinde yaptığı konuşmada ABD ile gelişen ilişkilerden duyduğu memnuniyeti dile getirirken süreç içinde yaşanılanların kendisinde yarattığı karamsarlığı da itiraf etmektedir. İnönü, “...*Cihan harbi sonunda, bize karşı beliren haksız istekler ve propagandalar karşısında bir aralık, insanlık âleminin kadirbilir ve adalet tanır zihniyetinden şüphe eder bir halde idik... Bugün Birleşmiş Milletlerin şerefli bir üyesi, Büyük Britanyanın hiçbir şüpheye mahal bırakmıyan müttefiki, Birleşik Amerikanın yakın dostu bulunuyoruz.*” (Milli şefin Tarihi Nutku 1946).

İnönü’nün bu konuşmasında SSCB’ye diplomatik bir dille mesaj verdiği sonucu da çıkarılabilir. Zira haksız istekler ve propagandalar sözü ile kastettiği devlet SSCB’ydi. Devamında ABD ve İngiltere ile yakın dostluk kurmalarından bahsetmesi, Stalin’e Türkiye’nin yalnız olmadığını kanıtlamaya yönelik bir ifade olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Türkiye’nin uluslararası politikasının ana hedefinin Batı ile bütünleşmek olduğu da bu açıklamadan anlaşılmaktadır. Zaten Türkiye’nin önde gelen yazarları da bu şekilde düşünmekte ve Türkiye’nin bundan sonra Moskova ile ortak bir anlayış geliştirmesinin ve beraber hareket etmesinin mümkün olmadığını söylemekteydiler. Moskova Radyosu’nun Türkiye aleyhtarı yazılarına tepki gösteren Hüseyin Cahit Yalçın 16 Mayıs’taki yazısında “*Türkiye gideceği yolu tayin etmiştir, Gayesinde doğru yürümektedir. Bu gaye medeni insanlığın gayesidir. Binaenaleyh yolumuz Moskovaya uğramaz*” (H. C. Yalçın 1946a) demektedir.

Türkiye, Stalin’in ilişkileri gerginleştiren politikalarına ABD’nin artan desteğinin etkisiyle daha güçlü tepki vermeye başlamıştı. Ancak Ağustos ayı içinde yaşanacaklar gerginliğin daha büyük bir krize dönüşmesine neden olacaktır. SSCB, 8 ağustos 1946 tarihinde Türkiye’ye bir nota vermiş dört gün sonra ise Montreux Sözleşmesi’nin değiştirilmesi için resmen başvurmuştur (E. İnönü 1996, 211) (Bkz-EK19).

SSCB gönderdiği notada Türkiye’nin II. Dünya Savaşı süresince Boğazlar ile ilgili yetkilerini Almanların lehine olacak şekilde kötüye kullandığını belirtmiş ve Boğazların denetimi ile ilgili değişiklik talebinde bulunmuştur. Buna göre, ticaret

gemilerinin geçişleri savaş ve barış dönemlerinde serbest olacak, Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin savaş gemileri için Boğazlarda geçiş her zaman serbest olacak, diğerk devletlerin (Karadeniz’e kıyısı olmayan devletler) savaş gemilerinin istisnai durumlar dışında geçişine barış zamanında bile müsaade edilmeyecekti. Notada Boğazların rejiminin Karadeniz’e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesi istenmekteydi. Son madde de ise Boğazların güvenliğinin SSCB ve Türkiye tarafından ortak sağlanması talep edilmekteydi (Armaoğlu 1993, 428).

Sovyetler, stratejik önemi sebebi ile Boğazların yönetimine ortak olmak böylece Akdeniz’de etkinliğini arttırmak amacındaydı. Aynı zamanda kendisine yönelik bir kuşatmaya geniş bir savunma çemberi ile cevap vermek istiyordu. Ancak bu isteklerin Türkiye tarafından kabul edilmesi mümkün değildi. Boğazların denetimine Sovyetleri ortak etmek demek Türkiye’nin egemenlik haklarının bir kısmından vazgeçmesi anlamına gelmekteydi. Böyle bir talebi hiçbir Türk yetkilisi kabul edemezdi. Özellikle İnönü gibi daha savaş yıllarından itibaren Sovyetlerin taleplerini bekleyen bir politikacının notayı reddetmesi Sovyet yetkilileri şaşırtmamış olması gerekir.

9.4.Türk Basınının Tepkisi ve Ankara’nın Cevabı

Savaşın sonuna doğru başlayan Sovyet istekleri propaganda yolu ile sürekli gündeme getirilmişti ve bunun sonucunda Türkiye’de komünizme ve Sovyetlere karşı olumsuz düşünceler gelişmişti. Sovyet notası bu olumsuz düşünceleri daha da körükleyecektir(Bkz. EK-20). Son Telgraf Gazetesi’nde yazılan makalede “... *Her türlü gelişme imkân ve istidatları ile geçmiş günlere nazaran daha çoğalan ve artmış bulunan bir Moskof tehlikesi ile karşı karşıyayız ve her zamankinden çok daha sıkı bir beraberliğe muhtacız.*” (Benice 1946, 1) cümleleri basında artan tepkilere bir örnektir.

Türk basınında en çok tepki gören madde ise Boğazların güvenliğinin ortak savunulması ile ilgili olan maddeydi. Bu madde ile ilgili olarak Hüseyin Cahit Yalçın Tanin gazetesinde (H. C. Yalçın 1946b): “... *Hele Akdenizden gelecek bir hücumu karşı Boğazların Ruslarla Türkler tarafından müştereken müdafaa edilmesi talebi hiç iltifata değmiyecek kadar manasız ve yersizdir... Bizden böyle bir şey istenmesi*

epeyce cüretkârlıktır ve hataların en büyüğüdür.”demektedir. Yalçın makalesinin sonunda Bolşevik mantığının Avrupa kültür ve medeniyetine düşman olduğunu da ifade etmiştir.

O günlerde bu iki makaleye benzer birçok yazı gazetelerde yazılmaktaydı ve Ankara’nın notaya vereceği cevabın içeriği bilinmesine rağmen heyecan ile Türk kamuoyu tarafından beklenmekteydi. Sovyet notası aynı zamanda Türkiye’nin iç politikasında da etkili olmuştur. Yeni kurulmuş olan Demokrat Parti CHP ile gerginlik yaşamaktaydı. DP nota ile birlikte hükümete destek vermiş ve uluslararası camiaya birlik mesajı verilmiştir (E. İnönü 1996, 212). Böylece kısa bir süreliğine de olsa iç politikada yaşanan tartışmalar azalmıştır.

SSCB’nin notası sadece Türkiye’yi ilgilendirir bir nitelikte değildi. II. Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra yaşanan olaylar Batılı Devletler ile SSCB arasında ilişkilerin soğumasına neden olmuştu. ABD ve İngiltere SSCB’yi artık bir tehdit olarak görmekteydiler ve egemenlik alanlarını komünistlere kaptırmak niyetinde değillerdi. Boğazların Sovyet egemenliğine bırakılması İngiliz ve ABD çıkarları için kabul edilemeyecek bir durumdu. Böylece İngiltere ve ABD Türkiye’den önce SSCB’ye cevap vermiştir (Bkz. EK-21). ABD 19 Ağustos’ta, İngiltere ise 21 Ağustos’ta Moskova’ya birer nota vermişlerdir. ABD ve İngiltere, Boğazlar rejiminin Karadeniz ülkeleri tarafından belirlenmesi ve Boğazların Türkiye ve SSCB tarafından ortak savunulması ile ilgili olan Sovyet taleplerini kabul etmediklerini bildirmişlerdir (Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri 2010, 306).

ABD ve İngiltere’nin cevabı Türkiye’yi rahatlatmıştır. Nihayet Türkiye’de Sovyet notasına 22 Ağustos 1946 tarihinde cevap vermiştir (Bkz. EK-22). Ankara cevabında SSCB’nin II. Dünya Savaşı’nda Montreux Sözleşmesi’nin uygulanması ile ilgili olarak Türkiye’yi suçlamasını kabul etmemiştir. Yine Türkiye’nin cevabında Karadeniz ülkelerinin Boğazlar rejimini belirlemesi ve Sovyetlerin Boğazların güvenliğine ortak olması talepleri de reddedilmiştir. Bunun dışında Türk tarafı, Montreux Sözleşmesi’nde değişen ihtiyaçlara uymayan teknik kısmın günün koşullarına uyarlanabileceğini kabul etmekteydi (Erkin 1968, 299).

Türkiye'nin SSCB'nin notasına karşılık olarak verdiği nota Türk basınında olumlu bir tepki almıştır. Gazeteler hükümetin tutumunu desteklemiştir. Türkiye'de yerleşen genel anlayışa göre SSCB, Çarlık Rusyasının geleneksel emperyalist politikalarını sürdürmekteydi. Sovyet notası da bu kanaatin yerleşmesinde etkili olmuştur. Üstelik Sovyet akademisyenler ısrarla Sovyet taleplerinin haklılığını kanıtlamaya çalışmaktaydı. Son Telgraf gazetesi yine bu akademisyenlerden birinin iddialarını *“Bir budala, tarihi vakaların Rusların Boğazlarda hakkı olduğunu gösterdiğini iddia ediyor”* (Satılmış Bir Bolşevik Profesörün Hezeyanları 1946) diyerek sert şekilde eleştirmektedir.

Yaşanılanlar Türkiye açısından son derece olumsuz gelişmelerdi. Gerginlik o kadar etkili olmuştur ki Türk Silahlı Kuvvetleri SSCB'den gelebilecek bir saldırıya karşı tetikte beklemiş, yedekler silah altına alınmış ve özellikle doğuda ordu yığınak yapmıştır (Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri 2010, 306).

24 Eylül 1946 tarihinde SSCB Türkiye'ye ikinci notasını vermiştir. Moskova, ilk notalarında belirttikleri taleplerin Türkiye tarafından kabul edilmemesi üzerine aynı istekleri tekrarlamış ve gerekçelerini de açıklamaya çalışmıştır(Bkz. EK23). Sovyet Hükümeti ikinci notada Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğunu belirtmiş ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin çıkarlarını savunmuştur. Notada, Türk- Sovyet ortak savunmasının Boğazlarda kurulması gerektiği tekrarlanmıştır. Sovyet Hükümeti, Montreux Sözleşmesi'nin yenilenmesi ile ilgili yapılacak uluslararası konferanstan önce Türkiye ile üç müttefik devlet arasında ikili görüşmeler yapılması gerektiğini ısrarla belirtmekteydi (Erkin 1968, 304). Diğer bir ifade ile SSCB yapılacak uluslararası toplantıdan önce Türkiye ile bu meseleyi çözebileceğini umut etmekteydi. Sovyet radyosu da Potsdam'da alınan kararlar gereği Montreux Sözleşmesi'nin geçerliliğini yitirdiğini duyurmaktaydı. Ancak İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu iddiayı kabul etmemiş ve sözleşmede yapılacak değişikliklerin Japonya hariç imzası bulunan ülkeler ve ABD'nin dâhil olacağı yeni konferansta kararlaştırılacağını belirtmiştir (İngiltere Rusyanın İddiasına İştirak Etmiyor 1946).

Türk Hükümeti Sovyetlerin ikinci notasına 18 Ekim'de yanıt vermiştir(Bkz. EK-24). Ancak Türk yetkililer arasında yaşanan görüş ayrılıkları nedeni ile nota sıkıntılı bir süreçten sonra tamamlanmıştır. Başbakan Recep Peker Türkiye ile SSCB

arasında müzakere yapılmasının anlamsız olduğunu söylemekteydi. Peker, Moskova'ya verilecek yanıtta taleplerinin kesinlikle kabul edilmeyeceğinin belirtilmesini istemekteydi. Ancak bazı yetkililer ise Sovyetler ile müzakere yapılmasının faydalı olacağına inanmaktaydı (Gürün 2010, 307). Bu sıkıntılı durumu notayı hazırlamakla görevli olan Feridun Cemal Erkin (1968,305) şu şekilde anlatmaktadır : “... Ertesi gün, adet vechile, Cumhurbaşkanına uluslararası durum ve dış politika gelişmeleri hakkında mâlumat arz etmek üzere Çankaya'ya gittim. Görüşme esnasında bir gün evvel Başbakanla aramızda geçen kısa konuşmayı anlatarak, bir yandan uzlaşma, diğer yandan da dayatma taraftarları arasındaki güç durumumu Devlet Başkanına izah ettim...”. Erkin, Türkiye'nin uzlaşmaz bir tavır takınmasının Sovyetlerin uluslararası arenada güçlü bir konuma getireceğini, öte yandan ikili müzakereleri kabul etmenin de kesinlikle mümkün olmadığını belirtmekteydi. Nota bu iki tezat yaklaşımdan farklı olarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin cevabından önce birinci Sovyet notasında olduğu gibi ABD ve İngiltere'nin Türkiye'den yana aldığı tavırdan bahsetmek gerekmektedir. Her iki ülkede 9 Ekim'de SSCB'ye birer nota vererek Sovyet taleplerinin kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. ABD'nin yanıtında Boğazların güvenliğinin Türkiye'nin sorumluluğunda olması gerektiği belirtilmiştir. Sovyet notasında yer alan Karadeniz ülkeleri ve Türkiye'nin Boğazların rejimini belirlemesi gerektiği tezini de kabul etmeyen ABD Boğazlar ile ilgili olarak uluslararası bir toplantı yapılmasından yana olduğunu söylemiştir. İngilizler de Sovyet iddialarının aksine uluslararası bir toplantıdan yana olduklarını belirtmiş ve Potsdam'da alınan kararlar gereği doğrudan yazışmalara artık gerek olmadığını ifade edilmiştir (Hasanlı 2011, 332). Bir başka ifade ile İngilizler ikili görüşmeler ile Sovyetlerin elinin güçlenmesini istememekteydi.

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'nin cevabını Feridun Cemal Erkin hazırlamıştı. Erkin, notanın içeriği ile ilgili olarak bakanlar ve diplomatlar arasında yaşanan görüş ayrılığından dolayı sıkıntı yaşamışsa da Türk tezlerini savunan, etkili bir o kadar da muhatabını önemseyen bir cevap yazmıştır. Erkin, “*Nota, Sovyetler Birliğince, isteklerine destek olarak ileri sürülen sebepleri birer birer incelemek ve çürütmek için özel bir itina göstermişti. Notanın hiç şaşmayan nazık ve saygılı*

üslubundaki sarsılmaz ve kesin eda bu suretle izah edilebilirdi.” demektedir. (1968,311).

Nota Erkin'in belirttiği gibi detaylı bir şekilde hazırlanmış ve Sovyet iddialarını birer birer çürütmeyi amaçlamıştı. Alman ve İtalyanlara ait olan savaş gemilerinin II. Dünya Savaşı sırasında Boğazlarda serbestçe geçebildikleri yönündeki Sovyet suçlaması deliller ile çürütülmek istenmiştir. Türk notası, savaş boyunca Montreux Sözleşmesine sadık kalan Türkiye'nin Boğazlar yolu ile SSCB'ye yapılabilecek bir saldırıyı da engellediğini belirtmekteydi. Sovyetlerin Karadeniz ülkelerine sağlanmasını istediği Boğazların rejimi ile ilgili ayrıcalıklar ve Boğazların ortak savunulması isteği de ikinci Türk notasında reddedilmiştir (Hasanlı 2011, 333).

9.5. Molotov'un Özeleştirisi

SSCB'nin Türkiye'den beklentilerini geleneksel Rus dış politikasının doğal bir sonucu olarak görmek dönemin uluslararası koşulları değerlendirildiğinde yeterince tatmin edici bir açıklama olmayacaktır. Sovyetlerin etkili bir uluslararası güç olma ve sosyalist bir blok yaratma çabaları gerçek olmakla birlikte Türkiye ile ilgili politikalarını etkileyen başka etmenlerin olduğu da görülmektedir. Bu ısrarcı isteklerin arkasında güvenlik kaygısının da olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle II. Dünya Savaşı boyunca Sovyet toplumunda yaşanan felaketler Sovyet dış politikasında güvenlik ile ilgili hassasiyetlerin daha fazla etkili olmasına ve bu paralelde politikalar üretilmesine neden olmuştur. Kuşkusuz güvenlik endişelerinin etkili olması Sovyet dış politikasının akılcı bir strateji izlediği anlamına gelmez. Zira Sovyet notaları sonrasında Türkiye ABD'nin ve diğer Batı devletlerinin yanında yer almış ve Türk- Sovyet ilişkilerinin hemen hemen kopmasına neden olmuştur.

Özetlemek gerekirse Türkiye ile SSCB arasında yaşanan nota süreci Sovyetlerin aleyhine olacak şekilde sona ermiştir. Zaten Molotov da Türkiye'ye nota vermeleri ile ilgili olarak yıllar sonra anılarında bu hamlenin yanlışlığından bahsetmektedir. Molotov, *“Boğazların denetimini Türkiye'yle ortaklaşa yapmamız gerektiğini ileri sürmüştüm. Bu fikir aslında çok iyi bir fikir değildi ama görevi yerine getirmem gerekiyordu... Bu zamansız ve gerçekleştirilmesi imkânsız bir öneriydi. Stalin'in büyük bir politikacı olduğuna inanıyorum, fakat o da bazı hatalar*

yaptı.” (Çuyev 2010, 117) diyerek yanlış bir strateji izlediklerini açıkça ifade etmiştir.

9.6. Notalar ve Türk Diplomasisi

SSCB taleplerinde bir sonuç almamıştır. Bunda Türkiye’nin kararlılığının da etkisi vardır. Türkiye’nin notalara vermiş olduğu cevaplarda Sovyet istekleri reddedilmiş olmakla birlikte yukarıda da bahsedildiği gibi üslup olarak değerlendirildiğinde nezaket çerçevesinde yazılmış metinlerdi. Aynı şekilde İsmet İnönü, TBMM’de yapmış olduğu konuşmada Türkiye’nin çıkarlarından taviz verilmeyeceğini belirtmekle birlikte SSCB ile komşuluk ilişkilerini önemsediklerini ve samimi ilişkilerin kurulmasını arzuladıklarını da ekliyordu. İnönü konuşmasında Boğazlar ile ilgili yapılacak uluslararası bir konferansı reddetmediklerini söylüyordu. İnönü, *Türkiye’nin toprak bütünlüğünü, egemenlik haklarını sağlayan esaslar içinde, bütün ilgililerin meşru menfaatlerini göz önünde tutan değişimleri, geniş yürekle karşılayacağız*” demektedir. (T.B.M.M. Tutanak Dergisi 1946) İnönü’nün bu değerlendirmesi diplomatik bir taktik olarak düşünülebilir. Zira gerginliği arttıracak bir konuşma Sovyetlerin isteklerinde daha fazla ısrarcı olmasına neden olabilirdi. Bu nedenle İsmet İnönü TBMM’deki konuşmasında Sovyetlere taviz vermeden dostluk elini uzatarak başarılı bir strateji izlemiştir. Ancak İnönü’nün önceki yıllarda olduğu gibi Sovyet Hükümeti ile birlikte hareket etmesi artık mümkün görünmüyordu. İnönü, Batı ülkelerinin bir müttefiki olmayı tercih edecektir. Sovyet politikaları bu süreci hızlandırmıştır.

10. ANKARA- WASHINGTON ARASINDA ARTAN STRATEJİK İŞBİRLİĞİ

Almanya’nın 1941 yılında Barbarossa Harekâtı ile Sovyet topraklarına taarruzu ABD ve İngiltere’nin SSCB ile askeri ve ekonomik ilişkileri geliştirmesine ve ortak düşmanları Nazilere karşı birlikte hareket etmelerine neden olmuştur. Her üç ülke savaş stratejilerini birlikte belirliyor ve savaş sonrasındaki yenedünyayı şekillendirmeye de çalışıyorlardı. Zaruretlere kaynaklanan bu ortaklık savaşın bitimine kadar sürmüştür.

Ancak savaşın bitmesi ile birlikte ABD ve SSCB arasında Avrupa'nın yeniden yapılanması başta olmak üzere perde arkasına saklanan derin görüş ayrılıkları gün yüzüne çıkmıştır. SSCB savaş yıllarında vermiş olduğu olağanüstü kayıpların sorumlusu olarak gördüğü ülkelerin sosyalist hükümetlerce yönetilmesi için uğraşmaya başladı. Bu durum karşısında ABD ve İngiltere Hükümetleri Sovyet dış politikasının rejim ihraç eder bir niteliğe bürünmesinden kaygılanarak karşı hamleler yapmaya karar verdiler. Özellikle Balkanlarda ve Türkiye'de Sovyet Hükümeti'nin talepleri ve eylemleri İngiliz ve Amerikalı yöneticiler tarafından kabul edilmesi mümkün değildi. Başta Akdeniz olmak üzere stratejik önemi olan birçok bölgenin Sovyet etki alanına girmesi engellenmeliydi. İngiliz ve Amerikalılar için yapılması gereken Sovyet tehdidi altında olduğunu düşündükleri ülkelere askeri ve ekonomik yardım yaparak kendileri ile birlikte hareket etmelerini sağlamak ve muhtemel Sovyet saldırılarını engellemektir. Yine Batılılara göre Yunanistan ve Türkiye'de Sovyetler hedeflerine ulaşırsa Akdeniz'in güvenliğinden bahsetmek söz konusu olamazdı.

Aynı şekilde başta ABD olmak üzere Batılı kapitalist devletler ekonomik kaygılarda taşımaktaydı. Gerger'in ifadesiyle *“Durmaksızın artma eğilimi gösteren üretim kapasitesi ve elindeki hızla büyümekte olan sermaye fazlası, ona yeryüzündeki bütün kapıların açılmasını gerektiriyordu. Yoksa bu büyük avantajlar, bir anda, iç gelişmeler sonunda, bir durgunluğa, oradan da sorunların en tehlikelisine, kâr oranlarının azalmasına neden olabilirdi* (Gerger 1998, 27).

Öyleyse aşağıda bahsedilecek olan Truman'ın politikalarını sadece Sovyetlerin Doğu Avrupa ve Akdeniz'de yarattığı güvenlik kaygılarına karşı verilen bir reaksiyon olarak görmek eksik olur. Batılı ülkelerin uluslararası pazarları kaybetmemek ve bir bakıma emperyalist politikalarını sürdürebilmek için henüz Moskova'nın güdümüne girmemiş ülkeleri kaybetmemeleri gerekiyordu. Bunun için de kısa süre içinde faaliyete geçmeliydiler.

10.1.Truman Doktrini

İngiltere'nin Washington'daki elçisi ABD'ye verdiği bir nota ile Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım yapılması gerektiğini bunu İngiltere'nin

yapmasının mümkün olmadığını belirtiyordu. İngilizler mevcut koşullarda Doğu Akdeniz'e tek başına hâkim olamayacaklarının farkındaydı (Akalın 2003, 116). Savaş İngiltere ekonomisini derinden sarsmıştı. İngilizler kendi yaralarını sarmakla meşgul olacaklardı. Doğu Akdeniz'in ABD ve İngiltere'nin menfaatleri doğrultusunda Sovyet tehdidine karşı korunması gerekmektedir. Londra bunu ABD'nin yapması gerektiğini söylemekteydi.

Ancak ABD yönetiminin Sovyet tehdidi altındaki ülkelere askeri ve ekonomik yardım yapması için Kongreyi ve kamuoyunu ikna etme etmesi gerekmektedir. 27 Şubat 1947'de Oval Ofis'te Başkan Truman, Dışişleri Bakanı Marshall, yardımcısı Acheson ve kongreden bir grubun da katıldığı bir toplantı yapıldı. Truman toplantıda kongre heyetine Türkiye ve Yunanistan'a neden yardım yapılması gerektiğini anlatmaya çalışmaktaydı. Kongre heyetini ikna etmek için konuşan Acheson, SSCB'nin saldırgan politikaları karşısında zor durumda kalan ülkelere yardım etmenin ABD'nin güvenliği için gerekli olduğunu söylemekteydi. Acheson'un bu konuşması toplantıya gelen az sayıdaki kongre üyesi üzerinde etkili olmuştur. Bunun üzerine Truman 12 Mart 1947'de kendi adı ile anılan doktrininin açıklanmıştır (Kissinger 2014, 433).

Truman Kongre'de yapmış olduğu ve kendi adıyla anılacak konuşmasında Türkiye ile Yunanistan'ın öneminden bahsetmekteydi. Truman, bölgenin istikrarı için her iki ülkeye de ABD'nin yardım yapması gerektiğini aksi takdirde bu ülkelerde yaşanacak istikrarsızlığın hem doğu hem de batı için kötü sonuçlar doğuracağını söylemiştir. Kongreden Türkiye ve Yunanistan'a yapılmasını istediği 400 milyon dolar yardımın onaylanmasını istemiştir (Şamiloğlu 1991, 247). Kongre bu isteği kabul etmiş ve 22 Mayıs 1947 tarihinde onaylamıştır (Sever 1997, 50).

Sovyetlerin Doğu Avrupa, Akdeniz ve Ortadoğu'daki aktif dış politikalarına karşı bir cevap niteliği taşıyan bu doktrin ile ABD yönetimi bir bakıma SSCB'yi kendi uluslararası çıkarları için bir tehdit olarak ilan etmiş oluyordu (Bkz. EK- 23). Truman'ın konuşması Oral Sander'in ifadesiyle “...Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki bölünmeyi de çok daha kesin çizgileriyle ortaya koymuştur.” (1996, 232).

Kuşkusuz bu yardım Türk Hükümeti ve kamuoyunun büyük bir bölümü tarafından memnuniyetle karşılsa da Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Öte yandan eleştiriler sadece komünistlerden değil ABD kamuoyundan da gelmiştir. Amerikan kamuoyunun yaptığı eleştirilerin başında Truman'ın BM Teşkilâtını hiçe sayması vardır. Oysa yapılacak yardım BM Teşkilâtı tarafından ya da onun gözetiminde yapılmalıydı. Truman'ın bunu dikkate almaması BM'nin uluslararası kamuoyunda prestij kaybetmesine neden olmuştur. Doktrin, ABD ve SSCB arasında bir çatışmanın çıkmasına neden olabilecek bir nitelikteydi. Buna ek olarak Truman Doktrini İngiltere'nin Ortadoğu'da daha önce uyguladığı emperyalist politikaların ABD tarafından sürdürüleceği anlamını taşıyordu (Ülman 1961, 102-103).

10.2. Marshall Yardımı

Savaş başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın birçok devletinde ekonominin ağır hasar görmesine neden olmuş, dolayısıyla da gıda, yakıt ve konut sıkıntısı ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. ABD, ekonomik sıkıntıların etkisi ile propaganda faaliyetlerini arttıran komünistlerin Avrupa'ya egemen olmasını engellemek için söz konusu ülkelere yardım yapılmasının gerektiğine karar vermişti. ABD Dışişleri Bakanı Marshall 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde Avrupa'nın ekonomik durumunun düzeltilmesi ile ilgili önerilerini kamuoyuna açıklamıştır. Marshall, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için Avrupa devletlerinin bir araya gelerek bir plan yapmasını istemiştir. Marshall hazırlanacak ortak plan sonrasında ABD'nin desteğini esirgemeyeceğini de söylemiştir (Ülman 1961, 117).

Marshall, Avrupa'ya yapılacak ekonomik yardıma Sovyet nüfuzu altında olan devletleri de dâhil etmişti. Yapılacak yardımlar Paris'te Dışişleri Bakanları Molotov, Bidault ve Bevin tarafından tartışılmıştır. Molotov, yardım ile Batılıların küçük devletler üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçladıklarını söyleyerek kendi önerilerini ileri sürmesi üzerine bu toplantıdan bir sonuca varılamamıştı. Molotov Avrupa'ya yapılacak planlı ve geniş kapsamlı bir ekonomik yardımın SSCB'nin Avrupa'daki nüfuz alanlarını kaybetmesine neden olacağından endişelenmişti. Nitekim Sovyetlerin olumsuz yaklaşımı karşısında Doğu Avrupa ülkeleri Marshall'ın

önerilerini kabul etmemişlerdir. 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye'nin de dâhil olduğu 16 Avrupa ülkesi bu plan üzerinde çalışmaya başlamıştır (Soysal 1997, 43).

10.3. Truman Doktrini ve Marshall Planının Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

1947 yılı ABD'nin komünist ideolojiye karşı fiili olarak mücadeleyi başlattığı bir yıl olarak değerlendirilebilir. Truman Doktrini ve Marshall Planı ile SSCB'nin çevrenin istendiği ve komünist ideolojinin gücünün kırılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Türkiye ise öteden beri Batı uygarlığının bir parçası olmak istiyordu. Savaş sonrasında ise bu uygarlığın en güçlü temsilcisi olan ABD ile birlikte hareket etmeyi ulusal çıkarları için gerekli görmüştür. Truman'ın Orta ve Yakın Doğu ile ilgili düşüncelerinin Türkiye'nin beklentileri ile paralel olması da ABD ile yakınlığı kolaylaştırmıştı. Öte yandan ABD ile gelişen ilişkilerin aksine Sovyetler ile ilişkiler her geçen gün daha da kötüleşmiştir.

Truman Doktrini ve ardından Marshall Planı SSCB'nin Doğu Avrupa'da daha hızlı hareket etmesine neden olmuş ve söz konusu ülkelerde komünistler Moskova'nın yardımı ile iktidarlarını pekiştirmişlerdir. Sovyet Hükümetinin bir diğer hamlesi de 5 Ekim 1947'de Varşova'da bir araya gelen SSCB, Fransa, Polonya, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan ve Romanya komünist partileri ile Cominform teşkilatını kurmalarıdır. Bu teşkilat ABD ve diğer Batılı kapitalist ülkelere karşı propagandanı da faydalanan ideolojik bir mücadeleyi başlatmaya karar vermiştir (Soysal 1997, 46). Cominform, ABD tarafından temsil edilen emperyalizme karşı savaşı ve işçilerin anavatanı olarak Sovyetler Birliği'nin savunulmasını kararlaştırmıştı (Bodur 2013, 495). Cumhuriyet gazetesi konu ile ilgili olarak, *“Komintern, Sovyetlerin bütün dünyaya fesad saçmak ve komünistliğe dayanmayan rejimleri yıkmak üzere kurmuş oldukları bir şeytanet şebekesidir...”* yorumunu yapmaktaydı (Komüninternin Hortlaması 1947).

Artık soğuk savaş uluslararası ilişkilerde kendini fazlasıyla hissettirmektedir. Truman'ın SSCB'yi çevreleme politikası ve güvenliği açısından stratejik önemi olan

Türkiye'nin her geçen gün ABD'yle yakınlaşması Moskova'nın Türkiye ile ilgili iddialarını BM'ye taşımasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda söz alan Sovyet delegesi Vişinski'nin 18 Eylül ve 23 Ekim'deki Türkiye aleyhine yapmış olduğu konuşmalar (Soysal 1997) ilişkilerin geldiği boyutun kavranması açısından önemlidir. Vişinski 18 Eylül'deki konuşmasında ABD ve İngiltere'nin dış siyasetini eleştirmiştir. Vişinski, ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yapmış olduğu yardıma da karşı çıkmıştır. Sovyet delegesi, ABD'nin dünyaya korku saçtığını söylemiş, Truman yardımı ve Marshall Planını ile ABD'yi BM'ye danışmadan hareket etmekle suçlamıştır (Birleşmiş Milletler Kurulu 1947). Vişinski 23 Ekim ayındaki konuşmasında da Truman ve Marshall Planı ile Türkiye, Yunanistan ve diğer Avrupa devletlerine yapılan yardımları ABD doları hesabına satın alınmış bir barış olarak nitelemiştir (Hasanlı 2011, 414). Türkiye'nin baş delegesi Selim Sarper, Vişinski'nin 18 Eylül ve 23 Ekim'de yaptığı konuşmalardaki iddiaları kesin bir dille reddetmişti. Sarper, Vişinski'nin Türk basınına Sovyet aleyhtarı yayınlar ve savaş propagandası yapmakla suçlamasına da yanıt vermişti. Sarper (Siyasi Komitede Ruslara Sert Cevabımız 1947), *“Baylar, Türkiye’de harp tahrikçiliği yoktur... Türkiyede yeni bir harpten fayda umacak tek bir ferd yoktur... O Türk basını ki, 1939 senesi sonbaharındaki hayal kırıklığını unutarak 19 Mart 1945ten sonra bile Sovyetler Birliği ile yeniden dostluk ve iyi komşuluk münasebetleri tesis edileceği ümidlerine kendisini kaptırmıştır...”* diyerek Vişinski'nin Türk basını ile ilgili sözlerine karşı çıkmıştır. Aynı konuşmanın devamında da asıl savaş kışkırtıcısının Sovyet basını olduğunu söylemiş ve BM'ye şikâyet etmiştir. Vişinski Sarper'e verdiği yanıtta, II. Dünya Savaşı'nın başlarında Türkiye'nin Almanlar ile iş birliği yaparak Sovyetleri parçalamayı ve yeni Türk devletleri kurmayı planladığını çeşitli belgeler ile iddia etmişti (Hasanlı 2011, 414). Sarper'in BM'de Vişinski'nin bu son suçlamasına verdiği yanıt Türk basınında geniş yer almıştır. Son Posta gazetesi *“Selim Sarper bu iddiaları da reddetmiş, bahsi geçen vesikaların tahrif edilmiş olduğunu ve Rusların 1940 da Almanyaya giderek Kars ve Ardahanın Rusyaya ilhakını Hitlerden istemiş olduğunu belirtmiş, buna dair vesikaların mevcut olduğunu ve ikinci bir toplantıda ibraz edeceğini ilâve etmiştir...”* haberini yazmıştır (Rusya Türkiye Aleyhindeki İddialarını Geri Aldı 1947). Görüldüğü gibi Türkiye ile

SSCB arasındaki anlaşmazlık BM'ye kadar yansımış ve iki ülke delegeleri arasında sert tartışmaların yaşanmasına da neden olmuştur.

1947 yılında ABD'nin Avrupa, Akdeniz ve Ortadoğu'yu içine alan yeni dış politika anlayışı karşısında Türk basının ağırlıklı olarak ABD yanlısı yayınlar yaptığını söylemekte yarar vardır. Gazetelerin büyük çoğunluğu ABD'nin dış politikasını öven haber ve makaleler yayınlamaktaydı.12 Mart'taki Truman'ın beyanatını “emperyalizm ve müdahalecilik” olarak değerlendiren Moskova gazetelerini sert bir şekilde eleştiren Etem İzzet Benice, bu yazılara boş laf demiştir. Benice, asıl emperyalizmin Moskova'nın politikaları olduğunu, Truman'ın ise barışı koruyan ve SSCB'nin genişleme emellerini engelleyen bir rol üstlendiğini yazmıştır (Benice 1947).

Bazı yazılar ise uluslararası ilişkilerin mantığına uymayacak kadar iyimser yorumları içermekteydi. Truman'ın yardım kararı sonrasında Hüseyin Cahit Yalçın'ın ABD ile ilgili düşüncelerini buna örnek verebiliriz. Yazar makalesinde şunları kaleme almıştır (H. C. Yalçın 1947) :

“Birleşik Amerikanın memleketimize böyle geniş nisbette yardımı, Türk milletine, Türk politikasına, Türk karakterine karşı Amerikan milletinin itimat ve emniyetini ifade eden bir jesttir... Memleketimizde bulunan selâhiyetli Amerikan makamları namuskâr, mert ve çalışkan Türk milletinin hislerine, hareketlerine ve sözlerine itimat edilebileceğine emniyet getirdikleri gibi yediseneden beri beynelminel hak ve adalet dâvası uğrunda katlandıkları muazzam fedakârlıkları da takdir etmişler ve Türk Cumhuriyet ve Hükûmetinin sarsılmaz bir sulh ve beynelminel bir iş birliği siyasetine sadakatlerini görmüşlerdir. Bu anlayışın göz önündeki parlak neticeye varması hususunda dostlarımız tarafından gösterilen gayret ve yardımı büyük teşekkürlerle karşılırsınız... Bütün medeniyet dünyası kendisini ancak şimdi hakikaten emniyet altında görebilir. Sulh garantisi artık bir realitedir.”

Türkiye'nin sürekli gergin ilişkilerin yaşandığı bir bölgede üstelik büyük bir savaşın ertesinde kendisini tehditlerden koruyacak ABD ve politikalarını

desteklemesi anlaşılabilir. Ancak kamuoyuna yön veren ve dış politika ile ilgili konuları takip eden gazetecilerin adeta ABD'nin güdümüne girmesi dikkat çeken bir noktadır. Buna paralel olarak Sovyet yetkililerde gelişmelerden ders çıkarmamakta ve gerginliğin artmasına katkı sunmaya devam etmektedir. Almanya ve Avusturya ile barış koşullarını belirlemek amacıyla dört büyük devletin dışişleri bakanları Molotov, Marshall, Bevin ve Bidault'un katıldığı konferans 25 Kasım- 15 Aralık tarihlerinde Londra'da yapılmıştı. Konferansın 3 Aralık'taki gündemini Almanlar ile yapılacak barış antlaşması oluşturmaktaydı. Bu görüşmelerde Molotov, yapılacak barış antlaşmasına Türkiye'nin katılmaması gerektiğini söylemekteydi. Molotov, Türkiye'nin savaşta Almanlara yardım ettiğini ve savaş ilanının ise son dakikada yapıldığını belirtmekteydi. (Soysal 1997, 48).

11. 1948-1950 YILLARI ARASINDA SSCB İLE İLİŞKİLER

11.1. Bölünen Avrupa ve Türk Dış Politikası

1947 yılında ABD Marshall Planı'nı açıklamış, 5 Ekim 1947'de SSCB liderliğinde Cominform kurulmuş ve 30 Ekim 1947 tarihinde de ABD'nin öncülüğünde 23 ülke Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nı (GATT) imzalamıştı (Bodur 2013, 491- 496). Böylece Avrupa, Moskova ve Washington'un etki alanında olacak şekilde iki bloğa ayrılmıştı.

1948 yılı ile birlikte bu kamplaşma Avrupa'da etkisini daha da hissettirecektir. 10 Mart 1948'de SSCB'nin desteği ile komünistler Çekoslovakya'da iktidarı tamamen ele geçirdiler. Darbenin nedeni olarak Kissinger (2014,438), *“Çekoslovakya'da, komünistler hür seçimlerden en kuvvetli parti olarak çıkmışlardı ve hükümeti kontrol ediyorlardı. Stalin için bu bile yeterli değildi... Prag'da bir komünist diktatörlük kurulmuştu...”* demektedir. Çekoslovakya darbesi Kissinger'in dediği gibi Stalin'in acımasız, sert ve kuşkucu politikalarının bir örneği olarak değerlendirilebilir. Ya da ABD'nin çevreleme politikasına karşı Sovyetlerin almak zorunda olduğu bir önlem operasyonu olarak da görülebilir. Bu tezlerden hangisi doğru olursa olsun kesin olan Avrupa uluslarının Moskova ya da Washington'un otoritesini kabul ettikleri gerçeğidir.

Çekoslovakya'daki gelişmeler, Batılı ülkelerin deyimi ile Stalin'in darbesi, Batı Avrupa'da kaygıları arttırmıştır. İngiltere, Fransa ve Benelux devletleri SSCB'den gelecek bir saldırı olasılığına karşı 17 Mart 1948 Brüksel'de Batı Avrupa Birliği'ni (BAB) kuran bir antlaşmayı imzalamıştır. Bu antlaşma ile taraflardan birisi saldırıya uğrarsa diğer ülkeler saldırıya uğrayan ülkeye yardım edecekti (Armaoğlu 1993, 445). Bu gelişmeler Türkiye'den de yakından takip edilmekteydi. Aynı günlerde on altı devletin bakanları Paris'te Marshall Planı ile ilgili süreci görüşmek için ikinci kez toplanmışlardı. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak Paris'te BAP ile ilgili olarak *“Avrupa birliğinin bu çekirdeğinin teşekkülünü son derece büyük bir alâka ve dikkatle takip etmekteyiz. Türkiye'nin bu pakt karşısındaki durumu hayırlı bir bekleme mahiyetindedir...”* demektedir (Marshall Plânı ve Türkiye 1948). Yine 20 Mart 1948'de Paris'te Cumhuriyet gazetesinin beşli pakt ile ilgili olarak sorusuna paktın etkili olabilmesi için genişlemesi gerektiğini söylemekteydi (Sadağın Paris ve Londra Görüşmeleri 1948). Bu beyanattan da anlaşılabileceği gibi Türkiye Avrupa'nın Sovyetlere karşı kuracağı askeri ittifakları destekliyor ve üyesi olmak istiyordu. Bu durumu sadece SSCB'nin yaratmış olduğu tehdit algısıyla açıklamak yeterli değildir. Türkiye'nin komünizm tehlikesi ile ilgili yaklaşımı dış politikasının temelini oluşturmaya başlamıştı. Doğal olarak bu yaklaşım iç politikaya da yansıtılacak ve partilerin propaganda malzemelerinin başında komünizm tehlikesi olacaktır (Bkz. EK- 26).

11.2. Sovyet Büyükelçisi

SSCB, 3 Nisan 1948'de Vinogradov'un yerine Büyükelçi olarak Türkiye'ye Aleksandr Lavrişev'i göndermiş ve 16 Nisan'da da Lavrişev güven mektubunu İnönü'ye sunmuştur. Yapılan görüşmede İsmet İnönü ilişkilerin normalleşmesi için yeni Büyükelçinin elinden geleni yapacağına inandığını belirtmişti. Lavrişev ise ilişkilerde iyileşmenin her iki tarafında karşılıklı çabaları ile mümkün olabileceğini söylemiştir. Lavrişev 19 Nisan'da da Başbakan Hasan Saka ile görüşmüştür. Saka, mevcut siyasi durumun müzakeresine hazır olduğunu Lavrişev'e söylemiştir. (Hasanlı 2011, 429).

Vinogradov zamanında ilişkilerin son derece bozuk olması ve Türkiye'nin ABD'yle yakınlaşması nedeni ile Sovyet yetkililerin Lavrişev'i gerginliği azaltması

için görevlendirmiş olması muhtemeldir. Akalın (2003,241), “...Türkiye’ye yeni atanan Sovyet elçisi olası bir Türkiye- Sovyet yakınlaşması için zemin yoklamış ancak havayı elverişli görmediği için resmi bir talepte bulunmamıştır.” demektedir.

Lavrişev gerçekten yeni bir sayfa açmak için mi gönderildi sorusuna kesin yanıt verilemez. Ancak gelişmeler iki ülke arasındaki gerginliğin azalmadığını ve uzun bir sürede azalmayacağını göstermekteydi. Mayıs ayının ilk haftalarında Türk- ve Sovyet gazeteleri arasında karşılıklı suçlamalar yine gündemi oluşturmaktaydı. Bir Sovyet gazetesinin Türkiye’nin hâkimiyetini ve bağımsızlığını 100 milyon dolar için ABD emperyalizmine sattığı şeklindeki haberine, Cumhuriyet gazetesi, “Sovyet muharrirlerinin hakikati tersine çevirmelerinden öğrendiğimiz tek şey, Türk Ordusunun en yeni vasıta ve silahlarla teçhizi karşısında Sovyet istilâ emellerinin kırılmış bulunduğuudur.” (Sovyet basını bize gene ateş... 1948) yanıtını vermiştir.

11.3. Türkiye’nin Kaygıları

Türkiye ile ABD arasındaki sıcak ilişkiler Ankara’da memnuniyetle karşılanıyordu. Ancak Washington’un bazı girişimleri Türk yetkililerin canını sıkmaktaydı. Zira 4 Mayıs 1948 tarihinde ABD, Sovyetlere gerginliği sona erdirmek için müzakerelerin tekrar başlatılmasını bir nota ile teklif etmiştir (Soysal 1997, 58). Ankara, ABD ile SSCB arasında ilişkilerin yumuşaması durumunda ABD’nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu politikasını Türkiye aleyhine değiştirebileceği endişesini taşımaya başladı. ABD’nin Türkiye’nin kaygılanmaması için teminat verdiğini Necmeddin Sadak’ın 23 Mayıs’taki konuşmasından açıkça ortaya çıkmaktadır. Sadak “... Aziz arkadaşlar, şunu da sizlere bildirmek isterim ki Amerika hükûmeti, Moskova’da yaptığı teşebbüsün, Amerikanın doğu Akdeniz ve orta doğu memleketlerine aid siyasetinde herhangi bir değişmeyi tazammun etmediği hakkında bize teminat vermiştir.” (Dış İşleri Bakanının Mühim Nutku 1948) demektedir. Washington’un notası doğrultusunda her iki ülkenin çıkarlarına uygun bir siyasi antlaşma yapılsaydı ABD’nin Ortadoğu ve Akdeniz politikalarının en azından bir kısmını değiştirmesi mümkündü. Bu olasılıktan dolayı Türk diplomatlarının kaygılanması elbette ki doğal bir tepkiydi.

Batı Avrupa ülkeleri arasında yapılan askeri iş birliğinin genişletilerek ABD'nin de katılacağı daha geniş bir ittifaka dönüşeceği söylentisi Türkiye'yi kaygılandıran diğer bir sorundu. Zira Türkiye, Avrupa'da ABD'nin de katılacağı askeri bir örgütün dışında kalması durumunda SSCB ile yalnız başına mücadele etmek zorunda kalabilirdi. Bu kaygılar neticesinde Türkiye'nin Washington'daki Büyükelçisi H. Ragıp Baydur 11 Mayıs 1948'de Marshall ile bir araya gelmiş ve ABD'nin Batı Avrupa'ya verdiği gibi Türkiye'ye de güvence vermesi gerektiğini söylemiştir. Marshall, Büyükelçiye Truman Doktrini'ni kastederek Türkiye'ye karşı gösterdikleri ilgiden bahsetmiştir (Akalin 2003, 241). Ancak Türkiye ABD ile mevcut ilişkilerinin güvenliği için yeterli olduğunu düşünmüyordu. İnönü ve hükümeti başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batı ülkeleri ile temasları sıklaştıracak ve bahsedilen bu ülkeler ile ittifak kurmak için çabalayacaktı.

11.4. NATO'nun Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Girişimleri ve Sovyetlerin Tepkisi

İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg SSCB'den gelebilecek askeri tehditleri önlemek için BAB'ı kurmuşlardı. Ancak bu örgütün Kızılordu'ya karşı tutunması çok zordu. Hasan Bodur (Bodur 2013, 515), *“Sovyetlerin askeri kuvveti karşısında kuvvet dengesinin Batılı devletler lehine dönmesi ancak ABD'nin Batılıların yanında yer almasıyla mümkündü”* demektedir. Böylece 6 Temmuz 1948 tarihinde Kanada'nın da katılımıyla ABD ve BAB üyesi ülkeler arasında Kuzey Atlantik Paketi'nin kurulması amacıyla görüşmelere başlandı (Soysal 1997, 64).

Türkiye, Batı Avrupa devletleri ile ABD arasındaki güvenlik amaçlı örgütlenme çabalarını yakından izlemekteydi. Ankara, kurulacak askeri ittifakın dışında kalmak istememekteydi. Bu nedenle muhataplarına Sovyet tehdidini sürekli vurgulamaktaydı. Uluslararası güvenlik açısından Türkiye'nin önemi Türk diplomatları tarafından sürekli anlatılmaktaydı. 1948 yılının Ağustos ayında ABD Büyükelçiliğine atanan Feridun Cemal Erkin 17 Eylül'de ABD'li gazeteciler ile görüşmesinde Batı ülkelerindeki güvenlik amaçlı örgütlenme çabalarına değinmiştir. Feridun Cemal Erkin, Avrupa'nın güvenliğinin savunma amaçlı üç örgütlenme ile sağlanabileceğini belirtmişti. Yeni kurulan BAB örgütlenmesine ek olarak birisi

Akdeniz ülkelerini diğeri de Kuzey Avrupa devletlerini içine alan iki savunma bloğuna daha ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi. Erkin, Türkiye'nin Akdeniz ülkelerini içine alan blokta olabileceğini belirtmekteydi. Erkin, Boğazlar ile ilgili olarak da SSCB'nin taleplerine karşı direneceklerini de sözlerine eklemişti (Washington Elçimizin demeci 1948).

Türkiye'nin Akdeniz devletlerini de içine alan bir Sovyet karşıtı örgütlenmenin içinde olma isteği Moskova'nın gözünden kaçmamıştı. Bununla birlikte ABD'den gelen yardımlar da Sovyet yetkililerini rahatsız etmekteydi. Sovyet Büyükelçisi Lavrişev 1948 yılının Kasım ayında Başbakan Saka ile görüşmesinde ABD'den gelen birkaç yüz tank ve uçak ile bir kısım Türk yetkililerin savaş fobisine kapıldığını ve bu kişilerin günümüzdeki savaşların neden olabileceği felaketleri anlayamadıklarını belirtmişti. Lavrişev, Almanların Sovyet Orduları karşısında gün içinde kaybetmiş olduğu uçak ve tanklardan da bahsetmişti. (Hasanlı 2011, 432).

SSCB elçisinin girişimleri hatta dolaylı tehditleri bir işe yaramayacak Türkiye Batı ile ilişkilerinde geri adım atmayacaktı. Marshall Planı gereğince Türkiye, ABD'den hibe, borç, dolaylı yardım ve teknik yardım başlıkları altında 1952 yılına kadar toplam 350 milyon dolara yakın bir kaynak sağlayacaktı (Sönmezoğlu 2006, 42).

ABD yardımları Türk basınının büyük bir kısmı tarafından sevinçle karşılanmıştı. Ancak ABD'ye karşı duyulan yakınlıktan rahatsız olanlar da vardı. Koşullar bu kişilerin güçlü bir muhalefet yapmalarına uygun değildi. Aleksandr Sotniçenko'nun deyimi ile *"... 1940'lı yılların sonunda bağımsız politikadan yana olanların sayısı hiç de az değildi. Ancak ABD ile iş birliği, Sovyet baskısından kurtulmak isteyen hükümetin, hem de ABD iş birliğinden yana olan büyük sermaye sahiplerine yakın muhalif milletvekillerinin işine yaramıştır"* (2011, 334). Sotniçenko'nun dedi gibi gerek SSCB'nin savaş sonrası baskısı gerekse ABD propagandasının etkisi ile ABD politikaları karşıtı görüşler etkili olamıyordu. Öyle ki ABD yanlısı olmayan akademisyenler, gazeteciler hatta üniversite öğrencileri sol dünya görüşüne sahipse büyük bir baskıyla karşı karşıya bulunmuşlardı (Bkz. Ek-27).

Avrupa’da uluslararası kamplaşma yeni yıl ile birlikte hızını arttırmıştı. ABD’nin Marshall Planı’na alternatif olarak SSCB ve diğer sosyalist devletler Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi’ni (COMECON) kurdular (Berend 2011, 220). Aynı şekilde Kuzey Atlantik Paktı’nın kurulması için yapılan çalışmalar hız kazanmıştı. Avrupa’da yaşanan bu gelişmeler Türkiye’nin bir önceki yıl gündeme getirdiği Akdeniz Paktı ile ilgili çabalarına hız vermesine neden olmuştur. Bu paktın oluşabilmesi için komünist yayılcılığın yaratacağı tehlikeleri sürekli, gündeme getirmektedirler. Paris’te Avrupa Ekonomik İşbirliği Konseyi toplantısına katılacak olan Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak Türkiye’den ayrılmadan önce gazetecilerin sorularını yanıtlamış ve Kuzey Atlantik Paktı’nın yanında Akdeniz ülkelerinin güvenliğini sağlayacak bir örgütlenmenin gerekliliğini dile getirmişti (Türkiye ve Akdeniz Atlantik Paktları 1949). Sadak, Paris’e gitmeden önce Londra’ya gitmiş ve kurulmasını istediği bölgesel paktın önemi hakkında İngiltere Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. Paris’te de Akdeniz ülkelerinin güvenliğini sağlayacak bir paktın yapılması gerekliliğini muhataplarına anlatmıştır. Türk Dışişleri Bakanı, Sovyet tehdidini ileri sürerek Batılı muhataplarına Akdeniz ülkelerinin içinde olduğu bir örgütlenmenin gerekliliğini anlatıp onları ikna etmeye uğraşırken bir taraftan da Sovyetlerin kuşkularını yatıştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Sadak, Paris’ten sonra gittiği Brüksel’de Ankara’daki Sovyet elçisinin endişelerinin yersiz olduğunu söylemekteydi (Akdeniz Paktı ve Sovyet Endişeleri 1949) Oysa Türk diplomatlar kamuoyu önünde dile getirmese de gazeteler Akdeniz Paktı’nın önemini ve amaçlarını açık bir şekilde dile getirmektedir. Cumhuriyet gazetesinde bir makalede “... Kızıl sel karşısında Akdenizin ve Orta Doğunun tek kuvvetli seddi Türkiye’dir. Ondan ötesi lâfî güzaftan ibarettir...” denmekteydi (Daver 1949). Türk Dışişleri de farklı düşünmemekte Avrupalı diplomatlara Sovyet tehdidinin boyutunu sürekli anlatmaktaydı.

Sadak Türkiye’ye geldikten sonra Avrupa’da bulunduğu sırada yapmış olduğu temaslar hakkında TBMM’yi bilgilendirmişti. Sadak, Akdeniz Paktı’nın Türkiye için gerekliliğinin nedenlerini de TBMM’de anlatmıştır. Fuat Köprülü Akdeniz Paktı ile ilgili görüşlerini anlatırken Sovyet tehdidini dile getirerek Akdeniz Paktı’nın bu amaçla kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Akdeniz Paktı ile ilgili hükümetin girişimlerini destekleyen Köprülü, “Arkadaşlar, bugün dünyanın iki

cepheye ayrılmış bulunduğu ve bunlardan birisinin sulh ve demokrasi cephesi ötekinin de emperyalist tecavüz cephesi olduğu bir hakikattir... Bu itibarla gerek Atlantik Paktının, gerek, gerek hâdiselerin tabii seyri icabı onu tamamlayacağı tabii bulunan diğer paktların mahiyeti, aslâ, Moskova ve peyklerinin iddia ettikleri gibi bir harp tahrikçiliği, bir tecavüz hazırlığı şeklinde telâki olunamaz...” (TBMM Tutanak Dergisi 1949) demektedir. Köprülü’nün bu görüşü kısa bir süre sonra iktidara gelecek olan DP’nin SSCB’ye karşı izleyecekleri politikaların ipucunu vermiştir.

Nihayet Avrupa’da beklenen gün gelmişti. 4 Nisan 1949 tarihinde Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) Washington’da 12 devletin dışişleri bakanının katılımı ile imzalanmıştı (Soysal 1997, 74). Ancak Türkiye bu paktın dışında tutulmuştu. Ankara’nın Akdeniz ülkelerini kapsayan bir paktın kurulması ile ilgili beklentileri de sonuçsuz kalmıştı. Türkiye, Kuzey Atlantik paktına İtalya’nın bir Akdeniz ülkesi olarak alınmasına rağmen kendisinin dâhil edilmemesinden hoşnutsuz olduğunu çeşitli demeçler ile dile getirmekteydi. O günlerde ABD’de bulunan Sadak, ABD’li gazeteciler ile yapmış olduğu görüşmede Sovyetlere karşı Türkiye’nin stratejik öneminden bahsetmiştir. Sadak:

“... Bütün dünya bilir ki Türkiye, bugünün totaliter genişleme sistemine karşı gelen ilk devlettir. Çünkü toprakları üzerinde üs vermeyi reddetmiştir... Biz, kanımızın son damlasına kadar ve kaynaklarımızın son verimine kadar her tecavüze mukavemet edeceğiz. Fakat diğer müstakil milletlerle yapılan mütekabil müdafaa anlaşmaları sayesinde mefruz mütecavizler Türkiyenin yalnız olmadığını anlayacak olurlarsa biz maddeten ve manen takviye edilmiş oluruz” (Biz pakt delisi değiliz, yalnız şu var ki... 1949)

İsmet İnönü ve kurmayları iktidarlarının son zamanlarında komünizm tehdidini sürekli gündeme getirerek NATO’ya girmek için çabalayacak ancak bir sonuç alamayacaklardır. NATO’ya üyelik DP’nin iktidarı zamanında gerçekleşecektir.

11.5. CHP İktidarının Sonuna Doğru Sovyetler ile İlişkiler

SSCB'nin 1946 yılında Türkiye'ye verdiği notalar ilişkilerin donma noktasına gelmesine neden olmuştu. Ancak Moskova yönetimi bu taleplerini sürdürmesinin bir faydası olmayacağını anlamış ve taleplerinde ısrarcı olmamıştır. Türkiye'nin ABD'ye daha fazla yakınlaşmaması için bazı girişimlerde bulunmuş ve önceki bölümlerde belirtildiği gibi Ankara'ya yeni Büyükelçi göndermiştir. Buna rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerde olumlu sayılabilecek bir gelişme yaşanmamıştır

Türkiye'nin Batı bloğunun bir parçası olmakta ısrarcı olması ve ABD'nin uluslararası politikalarını destekleyen açıklamaları Sovyet tarafından ağır bir şekilde eleştirilmekteydi. Üstelik 1949 yılında yaşanan bazı olaylar Ankara- Moskova arasında yeni gerginliklerin yaşanmasına neden olacaktır.

30 Mayıs 1949'da Türkiye'nin diplomatik kuryesi Moskova'dan Türkiye'ye dönüşünde trende, şakağından vurulmuş bir şekilde bulunmuş ve kaldırıldığı hastanede ölmüştü. SSCB yetkilileri Yüzbaşı Fuat Güzaltan'ın intihar ettiğini açıklamıştı. Yabancı basın, Türk kuryenin Sovyetlere ait gizli bir dokümanı Ankara'da ki ABD'li yetkililere teslim etmek üzere dönerken Sovyet ajanlar tarafından öldürüldüğünü iddia etmişti. Türk kamuoyu da Güzaltan'ın intihar ettiğine inanmamıştı. Yeni Sabah gazetesi (Kuryemizin İntiharı 1949) kuryenin ölümü ile ilgili olarak *"Hâdisenin intihar olduğu iddiası zayıflamaktadır Dışişleri Bakanının Mecliste aydınlatıcı izahat vermesi beklenmektedir."*haberini ilk sayfada yayınlamaktaydı. Zafer gazetesindeki köşesinde olayı değerlendiren Mümtaz Faik Fenik (1949 ,1) *"...Rusların insanları nasıl intihar ettirdikleri bütün dünyada malûm olduğundan bu hâdiseden hakkiyle şüphe etmemiz yerindedir... Yanında taşıdığı diplomatik çantayı meçhul bir âkıbete, hain bir emele, yani Rusların eline bırakarak ölümü tercih etmesi sade kendi canına değil, vatanına da kastı olduğunu gösterir."* yorumunu yapmaktaydı. Fenik, yazısının devamında kuryelik yapan kurmay yüzbaşının mert ve vatansever bir şahsiyet olduğunu belirterek kuryenin ölümünden Sovyet istihbaratının sorumlu olabileceğini yazmıştır. Yabancı gazetelerin iddia ettiği gibi kuryenin taşıdığı dokümanları ABD'ye teslim edeceği kanıtlanmamıştır. Ancak eğitimli bir subayın görevini tamamlamadan intihar etmesi zayıf bir ihtimaldir. Bu nedenledir ki Türk basınının kuşkuları yersiz değildi. Yüzbaşı

Güzaltan'ın ölümü Türkiye'de zaten kötü bir imajı olan SSCB'ye karşı öfkenin daha fazla artmasına neden olmuştur.

Tüm bu olumsuz gelişmelere ek olarak Balkan ülkelerinden kaçan mültecilerin Sovyet temsilcilikleri önünde protesto gösterileri yapması da iki ülke arasındaki bir başka sorundu. Lavrişev, Sadak'tan bu gösterilerin engellenmesini istemişti. Sadak gösterilerin tekrarlanmayacağını söylemişse de zaman zaman komünizm aleyhtarı protestolar Sovyet Başkonsolosluğu önünde devam etmiştir (Hasanlı 2011, 441).

1 Kasım 1949'da TBMM'nin açılış konuşmasını yapan İsmet İnönü ABD ile kurulan samimi ilişkilerden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. İnönü, *“Sovyetler Birliği ile iyi olmasını samimiyetle arzu ettiğimiz münasebetlerimizde, bu sene dahi yeni bir gelişme ifade edecek durumda değiliz”* diyerek ilişkilerde yaşanan gerginliğin sürdüğünü diplomatik bir dille ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi 1949).

Cumhurbaşkanının söylediği gibi ilişkilerde olumlu bir gelişme söz konusu değildi. Ancak Türkiye'nin bu durumda çok da rahatsız olduğunu söylenemez. Sovyet tehdidi Ankara'nın Batı'ya yaklaşması için sağlam bir gerekçe olmuştur. İnönü ve CHP yönetimi iktidarı devredeceği 14 Mayıs 1950'ye kadar NATO'ya üye olmanın yollarını arayacak ve Sovyet tehdidini sürekli gündeme getirecektir. Bununla birlikte Sovyetler ile yaşanan gergin ortamın etkisi ile Türk kamuoyunda artan komünizm karşıtlığı CHP ve DP'nin seçim propagandalarında kullandıkları bir araç olmuştur.

SONUÇ

Dünya 20. yüzyıl ile birlikte önceki yüzyıllar ile karşılaştırılmayacak kadar büyük değişimlere tanıklık etmiştir. Toplumsal yaşamın her aşamasında eski normların yerini yenileri almış, birçok ülkede hayatın her alanında devrim sayılabilecek yeni bir yaşam tarzı benimsenmiştir. Bununla birlikte I.Dünya Savaşı'ndan sonra sayısı giderek artan ulus devletler, sanayileşmiş kapitalist devletler ve SSCB liderliğindeki sosyalist dünya küresel arenanın aktörleri olmuşlardır.

Ancak toplumsal ve siyasal alanlarda yaşanan büyük değişimlere ve fikir hareketlerine rağmen dünyanın hâkimleri yine sanayileşmiş Batı devletleri olmuştur. I.Dünya Savaşı sonrasında Türkler ile Bolşevikleri birleştiren de bu ortak tehdide karşı mücadele etme gerekliliğidir. Bu iş birliği küçük krizler dışında hemen hemen Atatürk'ün ölümüne kadar sürmüştür. Atatürk dönemine bakılacak olursa iki devletin birlikte hareket ettikleri birçok uluslararası meselede küresel aktörlere karşı dik durabildikleri görülmektedir. Yine Atatürk döneminde iki ülke ilişkilerinin doruk noktalarına ulaşması sonucu Türkiye ekonomik alanda büyük bir atılım yapmıştır.

Ancak Türk- Sovyet ilişkileri İsmet İnönü döneminde bozulmuş hatta 1946 yılında tamamen krize dönüşmüştür. Her iki taraf da diğerini ilişkileri bozmakla suçlamıştır. Türkiye, 1940 yılında SSCB- Almanya Saldırmazlık Paktı'nın ve 1940 yılında Molotov'un Berlin'de Hitler'e anlattığı Boğazlar ile ilgili planlarının dostlukla bağdaşmadığını savaş sonrasında sık sık gündeme getirirken; SSCB ise 1941 yılında yapılan Türk- Alman Saldırmazlık Paktına, Boğazlardan geçen Alman savaş gemilerine ve Turancılık faaliyetlerine tepki göstermiştir. Ancak burada tarihsel açıdan bir hataya düşmemek gerekmektedir. Türk- Sovyet ilişkilerinin bozulduğu yıllar II. Dünya Savaşı yıllarıydı. O güne kadar insanlık tarihinin öngörmediği bir felaket yaşanmaktaydı. Almanya tabiri yerindeyse bir savaş makinesiydi. Bu muazzam güç kısa sürede Avrupa'nın hemen hemen tamamını ele geçirmişti. Türkiye ve SSCB bu gücün tehdidi altındaydı. Bu kaos ortamı mevcudiyetini sürdürmek isteyen iki ülkenin dış politikalarını da etkilemiştir. Savaş sırasında gittikçe artan güven bunalımı ve savaştan sonra Sovyet notaları değerlendirilirken bahsedilen bütün bu unsurların birlikte ele alınması gerekmektedir.

Tüm bu gerekçeleri bir yana bırakırsak 1945 sonrasında bir Sovyet tehdidinin olduğu da açıktır. Bu tehdit küçümsenecek bir tehdit değildir. Adeta bir ölüm kalım savaşı veren Kızılordu büyük bir zafer kazanarak savaşı Almanların başkentinde bitirmiştir. Bu muazzam başarının verdiği güven duygusunun yanına Stalin'in yaklaşımını da ekleyince Türkiye'nin kaygı duymaması imkânsızdı. Zira Stalin ülkesinde meydana gelen felaketlere karşı ülkesine yeterince destek vermediği için Türkiye'yi de suçlamıştı. Stalin'in Boğazlar konusunda Türkiye'nin Alman savaş gemilerinin geçişine izin verdiğini öne sürmesi ve Boğazların ortaklaşa kontrolünün istemesi Türkiye açısından kabul edilebilecek bir şey değildir.

Türkiye Stalin'in günün birinde harekete geçeceğini düşünerek ABD'nin desteğini almaya çalışmış ve bunu da başarmıştır. Uluslararası dengeleri kullanarak Sovyet tehdidini etkisizleştirmiştir. Kuşkusuz bu İsmet İnönü'nün büyük bir başarısıdır. Diğer taraftan bu tehdidin gerekçe gösterilmesi ile SSCB yanlısı veya casusu suçlamaları ile birçok akademisyen ve öğrenci baskılara maruz kalmıştır. Özellikle akademisyenlerin, politikacıların ve gazetecilerin uğradığı baskı sonucunda ülkenin birikimlerinin zarar gördüğünü kabul edilmelidir. İç politikada yaşanan sol karşıtlığının ABD propagandasının da etkisi ile daha da güçlendiğini belirtmek gerekir.

Ancak bütün bu yaşananlardan bir cepheleşmenin bir karşıtlığın savunulmasını beklemek duygusal ve yanlış bir tutum olur. Zira toplumsal ve siyasal yaşamın her alanında hatta uluslararası sistemin mekanizmalarında yaşanan değişimlere rağmen değişmeyen bir gerçekten bahsetmek gereklidir. O da küresel ilişkilerde ulusal çıkarın her şeyden önce geldiği gerçeğidir. Realizmin anayasası denilebilecek güç kavramı ve buna paralel politikalar 20.yüzyılda birçok yeni disiplinin ortaya çıkmasına rağmen uluslararası ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Hatta Realizmin 21. Yüzyıla da damgasını vuracağı yakın zamanda yaşanan olaylara baktığımız zaman anlaşılmaktadır. Uluslararası ilişkilerde belirleyici disiplin olan Realist görüşten hareket ederek egemen devletlerin politikalarının merkezden çevreye tüm dünyayı etkilediği de kabul edilmelidir.

Türkiye ile SSCB ilişkilerine bu açıdan bakmak en akılcı yaklaşım olacaktır. Bazı araştırmacıların sürekli ifade ettikleri gibi Rusların sıcak denizlere inmek için

Türklere karşı sürekli düşmanlık beslediği tezi tarihsel gelişmelere aykırı ve gerçekçi bir söylem değildir. Gerçek olan yukarıda da belirtildiği gibi reel politikadır. Reel politikanın gereği olarak gücü elinde bulunduran devletler için zayıflayan her devlet hedeftir. Bu kaçınılmaz durum Türk-Rus ilişkileri için de geçerli bir çıkarımdır. O halde iki ülkenin bulundukları coğrafyadan kaynaklanan ihtiyaçlarından dolayı ebedi ve ezeli düşman olarak görmek akılcı değildir. Zayıf bir devletin güçlü devletler tarafından tehdit edilmesi ve hatta ortadan kaldırılması uluslararası ilişkilerin doğasında var olan bir gerçek olduğuna göre süreci duygusal değerlendirmenin bir anlamı olmayacaktır.

Öte yandan kapasitesinin farkında olan ve küresel gelişmeleri iyi okuyabilen devlet adamları tarafından yönetilen ülkelerin uluslararası gerginliklerden ve tehditlerden zarar görmeden çıktıkları ya da en az zararla çıktıkları söylenebilir. Hatta gücünü akılcıca kullanabilen ve süreci iyi okuyabilen yöneticilerin kendileri için en büyük tehdit kaynaklarını bile iş birliğine yanaştırdıkları bir gerçektir. Örnek vermek gerekirse Türkiye'ye nota veren ve toprak talebinde bulunan SSCB'nin birkaç yıl sonra büyükelçisini değiştirerek ilişkileri düzeltmeye çalıştığı birçok araştırmacı tarafından söylenmektedir. Hatta yıllar sonra Molotov'u özeleştiriye götüren de İnönü'nün akılcı ve kararlı tutumudur.

Günümüz Türkiye'sine bakacak olursak SSCB'nin yerine Rusya Federasyonu geçmiştir. Türkiye, Rusya için son derece önemli bir coğrafyada bulunmakta ve Boğazları sayesinde hiçbir zaman önemini kaybetmeyecektir. Yine her iki ülkenin birçok alanda daha sıkı iş birliği yapması tarafların menfaatinedir. Türk- Rus ilişkilerinin geleceği bu gerçekten hareket ederek belirlenmeli ve kuzeydeki deniz komşusu ile daha iyi ilişkiler kurmaya çalışılmalıdır. Bu beklentiler iki ülke arasında ileride bir kriz yaşanmayacağı anlamına gelmez. Olası bir gerginlik durumunda Rusya'nın Türkiye için tehdit olmaması için istikrarlı bir dış politikaya, uluslararası politikaları rasyonel değerlendirebilen diplomatlara ve kapasitesini doğru kullanabilen yöneticilere ihtiyaç vardır. Bu durumda bölgesel her kriz en az zararla atlatılabilir. Buna örnek olarak yakın tarihimize İsmet İnönü dönemi Türk- Sovyet ilişkilerine bakmak yeterli olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitap

Ahmad, Feroz. «Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu.» *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler* içinde, yazar Marian Kent, çeviren Ahmet Fethi, 19-56. İstanbul: Alfa, 2013.

Akalın, Cüneyt. *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye I*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

Akın, Rıdvan. *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*. 2.Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012.

Akşin, Aptülahat. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Akşin, Sina. *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2010.

— *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1998.

Arafat, Muhammed. «Doğu Ülkeleri ile İlişkiler.» *Türk Dış Politikası* içinde, yazar Haydar Çakmak, 213-222. Ankara: Barış Platin, 2012.

Aralov, Semiyon İvanoviç. *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları*. Çeviren Hasan Ali Ediz. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.

Arı, Kemal. *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. 9. Baskı. Cilt I. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.

Arslanhan, İsmail. «I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti.» *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* içinde, yazar Hasan Ünlü, İsmail Arslanhan, Halit Eken, Mine Ersevinç Akkuş, Gürhan Korkmaz ve Hacer Karabağ, düzenleyen Vildan Tatlı, 71-89. Bursa: Ekin Yayınevi, 2012.

- Arslanova, Sevilya. *20.Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası 1903-1917*. Antalya: İklim Ozan Yayınları, 2011.
- Aslan, Yavuz. «Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine.» *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011. 256-320.
- Avcıoğlu, Doğan. *Milli Kurtuluş Tarihi*. Cilt II. İSTANBUL: Tekin Yayınevi, 2001.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*. 11. Özel Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- . *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*. Cilt III. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Aydın, Mustafa. *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*. Cilt I, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar* içinde, yazar Baskın Oran, 399-475. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Aysal, Necdet. «Savaş Dönemi ve Cepheleler.» *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* içinde, düzenleyen Temuçin Faik Ertan, 125-142. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012.
- Bakacak, Alper. «XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti.» *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* içinde, düzenleyen Temuçin Faik Ertan, 47-73. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012.
- Berend, Ivan T. *20.Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2011.
- Bilge, A.Suat. *Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Bodger, Alan. «Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu.» *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler* içinde, yazar Kent Marian, çeviren Ahmet Fethi, 125-174. İstanbul: Alfa, 2013.

- Bodur, Harun. *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. II. Baskı. Ankara: Yeditepe Yayınevi, 2013.
- Burçak, Rıfkı Salim. *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu, 1983.
- Carr, Edward Hallett. *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi*. II.Baskı. İstanbul: Yordam Kitap, 2013.
- Cihan, Ali Rıza, dü. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 2*. Ankara: TBMM Kültür Sanat Yayınları, 1993.
- Çelikpala, Mitat. «Sovyetler Birliği ile İlişkiler.» *Türk Dış Politikası* içinde, yazar Haydar Çakmak, 207-212. Ankara: Barış Platin Kitap, 2012.
- Çuyev, Feliks. *Molotov Anlatıyor*. 2.Baskı. Çeviren Ayşe Hacıhasanoğlu ve Suna Kabasakal. İstanbul: Yordam Kitap, 2010.
- Davis, James C. *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikâyesi*. 6. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Demirci, Sevtap. *Belgelerle Lozan*. Çeviren Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.
- Deringil, Selim. *Denge Oyunu*. 5.Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Dumont, Paul. *Mustafa Kemal*. 3. Baskı. Çeviren Zeki Çelikkol. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Erkin, Feridun Cemal. *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası, 1968.
- Ertan, Temuçin Faik. «Mudanya Mütarkesi'nden Lozan Barış Antlaşması'na.» *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* içinde, yazar Temuçin Faik Ertan, 145-159. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012.

- Gerger, Haluk. *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*. İstanbul: Belge Yayınları, 1998.
- Goloğlu, Mahmut. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III Milli Şef Dönemi*. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2012.
- Gorkiy, M, V. Molotov, K. Vorosilov, S Kirov, A. Jdanov, ve S. Stalin. *1917 Sovyet Devrimi*. 3.Baskı. Çeviren Alaattin Bilgi. Cilt I. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2012.
- Gönlübol, Mehmet, ve Cem Sar. «1919-1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası.» *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995* içinde, yazar Cem Sar,Ahmed Şükrü Esmer,Oral Sander vd. Mehmet Gönlübol. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- . *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1990.
- Gürkaynak, Muharrem. «Fransa ile İlişkiler.» *Türk Dış Politikası 1919-2012* içinde, yazar Haydar Çakmak, düzenleyen Haydar Çakmak, 178-184. Ankara: Barış Platin Kitap, 2012.
- Gürün, Kamuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.
- . *Türk-Sovyet İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Hasanlı, Cemil. *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk- Sovyet İlişkileri 1939-1953*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011.
- Hobsbawm, Eric. *Kısa 20.Yüzyıl Tarihi*. Çeviren Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.
- İnönü, Erdal. *Anılar ve Düşünceler 1*. 15. Baskı. Cilt I. İstanbul: İdea İletişim Hizmetleri, 1996.

- İnönü, İsmet. *İsmet İnönü Hatıralar*. 3.Baskı. Düzenleyen Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi Kitabevi , 2009.
- Jacobsen, Hans Adolf. *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*. Çeviren İbrahim Ulus. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989.
- Kılıç, Selami. «Unutulmuş Barış: Brest-Litowsk (Mart 1918).» Düzenleyen İrina Svistunova İlys Kamalov. *Atatürk'ten Günümüze Türk Rus İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011. 22-23.
- Kissinger, Henry. *Diplomasi*. XII. Baskı. Çeviren İbrahim H. Kurt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*. Cilt I. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Kolesnikov, Aleksandr. *Atatürk Dönemi Türk Rus İlişkileri*. Çeviren İlyas Kamalov. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Kurat, Yuluğ Tekin. «1878-1919 Yılları Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi.» *Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Kurumahmut, Ali. *Montrö Sözleşmesi Türk Boğazları ve Karadeniz*. İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları , 2006.
- Macksey, Kenneth John. *II. Dünya Savaşı'nda Askeri Hatalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- McGhee, George. *ABD- Türkiye- Nato- Ortadoğu*. Çeviren Belkıs Çorakçı. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992.
- McMeekin, Sean. *I.Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*. Çeviren Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Merih, Turgay. *Soğuk Savaş ve Türkiye*. Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2006.

- Mumcu, Uğur. *40'ların Cadı Kazanı*. 23. Baskı. Ankara: um:ag Vakfı Yayınları, 2014.
- Önder, Zehra. *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010.
- Öymen, Onur. *Silahsız Savaş*. 7.Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Parker, Geoffrey. *Cambridge Savaş Tarihi*. II. Baskı. Çeviren Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Parker, R.A.C. *II.Dünya Savaşı*. 2.Baskı. Çeviren Müfit Günay. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2009.
- Roberts, J.M. *Yirminci Yüzyıl Tarihi*. Çeviren Sinem Gül. Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- S.Nye, Joseph, ve David A. Welch. *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. 2.Baskı. Çeviren Renan Akman. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2011
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*. 5. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- . *Siyasi Tarih İlk Çağlardan -1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1989.
- Sandıklı, Atilla. *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*. İstanbul: Beta Basım Yayın, 2008.
- Saray, Mehmet. *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III.Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye,Batı ve Ortadoğu 1945-1958*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- Sonyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*. Cilt I. II cilt. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973.

- Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Soysal, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*. Cilt 1. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- . «Sadabat Paktı.» Düzenleyen İsmail Soysal. *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999. 327-342.
- . *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*. İstanbul: İsis Yayıncılık, 1997.
- . *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- Sönmezoğlu, Faruk. *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- . *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 2011.
- Şamsutdinov, Abdula Mardanoviç. *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı*. 4. Baskı. Çeviren Ataol Behramoğlu. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010.
- . *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri*. Çeviren A. Hasanoğlu. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2000.
- Tanör, Bülent. *Kurtuluş Kuruluş*. 9.Baskı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2009.
- T.C. Kültür Bakanlığı. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*. 3. Baskı. Cilt II. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1994.
- Tekeli, İlhan, ve Selim İlkin. *Dış Siyaset ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. Cilt I. II cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

- Tellal, Erel. *Sovyetlerle İlişkiler*. Cilt I, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde, yazar Baskın Oran, 155-172. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Troçki, Lev. *Rus Devriminin Tarihi*. Çeviren Bülent Tanatar. Cilt I. III cilt. İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998.
- Tuncer, Hüner. *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.
- Turan, Şerafettin. *İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Ülman, A. Halûk. *Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1961.
- Weisband, Edward. *2.Dünya Savaşı ve Türkiye*. Çeviren M.A. Kayabağ ve Örgen Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002.
- Yalçın, Durmuş, et al. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.
- Yalçın, E.Semih. *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*. Ankara: Berikan Yayınları, 2000.
- Yerasimos, Stefanos. *Türk- Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979.
- Yergin, Daniel. *Petrol*. Çeviren Kamuran Tuncay. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.
- Yetkin, Çetin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Cilt V. İstanbul: Gürer Yayınları, 2013.

Sürelî Yayınlar

- Açıkalin, Cevat. «Cevat Açıkalin'ın Anıları: 2.Dünya Savaşının İlk Yılları (1939-1941).» *Belleten* (Türk Tarih Kurumu Basımevi) LVI, no. 271'den ayırbasım (Aralık 1992): 985-1078.
- Akarşlan, Mediha. «1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği İle Türkiye Büyük Millet Meclisi Arasında Kurulan İletişim.» *Atatürk Yolu* IV, no. 16 (Kasım 1995): 480.
- Akçakayalıoğlu, Cihat. «Atatürk ve Kurtuluş Savaşı.» *I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu*. Ankara: Atatürk Kültür,Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1987. 759-788.
- Akşam*. «Başvekil B.Şükrü Saracoğlu'nun Beyanâtı.» 16 Haziran 1944: 1.
- Akşam*. «Gençliğin Dünkü Tezahürleri.» 5 Aralık 1945: 1.
- Akşam*. «Hitler Taleplerini Silâhla Elde Etmeye Karar Verdi.» 1 Eylül 1939: 1.
- Akşam* «İsmet Paşanın Binddiği Vapur Bu Sabah Boğazdan Çıktı.»25 Nisan1932: 1-2.
- Akşam*. «Sovyet Rusya ile Almanya Arasında Anlaşma Rivayeti.» 6 Mayıs 1939: 3.
- Akşam*. «Türk-Rus Dostluğu Daimdir.» 20 Temmuz 1932: 2.
- Armaoğlu, Fahir. «İkinci Dünya Harbinde Türkiye.» *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 13, no. 2 (Haziran 1958): 139-179.
- Atay, Falih Rıfkı. «Son Vaziyet.» *Ulus*, 10 Temmuz 1936: 1.
- Benhür, Çağatay. «1920'li Yıllarda Türk Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma.» *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 24 (2008): 277-313.
- Benice, Etem İzzet. «Amerika Ancak Barışı ve İnsanlık Haklarını Korumaktadır.» *Son Telgraf*, 16 Mart 1947: 1.

—. «Rusyanın Teklifleri Karşısında Milletçe Nasıl Bir Durum Muhafaza Etmek Mevkiindeyiz?» *Son Telgraf*, 18 Ağustos 1946: 1.

Cumhuriyet. «Başbakanın Mühim Demeci.» 7 Ocak 1946: 1-3.

Cumhuriyet. «Birleşmiş Milletler Kurulu.» 19 Eylül 1947: 1-3.

Cumhuriyet. «Biz pakt delisi değiliz, yalnız şu var ki...» 6 Nisan 1949: 1-5.

Cumhuriyet. «Çek devleti hâritei alemde silindi.» 16 Mart 1939: 1.

Cumhuriyet. «General Veygand Gitti.» 31 Ocak 1940: 1.

Cumhuriyet. «İngiltere Rusyanın İddiasına İştirak Etmiyor.» 29 Eylül 1946: 4.

Cumhuriyet. «Komüninternin Hortlaması.» 7 Ekim 1947: 1-3.

Cumhuriyet. «M.Eden diyor ki:..» 9 Ocak 1942: 1-3.

Cumhuriyet. «Mareşalımız, Misafirler Şerfine Bir Ziyafet Verdi.» 10 Mart 1940: 1.

Cumhuriyet. «Marshall Plânı ve Türkiye.» 19 Mart 1948: 1-3.

Cumhuriyet. «Milli Şefin Tarihi Nutku.» 11 Mayıs 1946: 1-3.

Cumhuriyet. «Sadağın Paris ve Londra Görüşmeleri.» 20 Mart 1948: 1-3.

Cumhuriyet. «Siyasi Komitede Ruslara Sert Cevabımız.» 24 Ekim 1947: 1-3.

Cumhuriyet. «Sovyet basını bize gene ateş püskürmeğe başladı.» 7 Mayıs 1948: 1.

Cumhuriyet. «Vashington Elçimizin demeci.» 19 Eylül 1948: 1-3.

Daver, Abidin. «Başlayan Harb Karşısında.» *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1939: 1.

—. «Türkiyenin Siyasî ve Stratejik Ehemmiyeti.» *Cumhuriyet*, 7 Mart 1949: 1-3.

Deutsch, Harold C., ve Fahir Armaoğlu. «Garip Bir Devre: 1939-1941 Nazi ve Sovyet Münasebetleri.» *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 9, no. 2 (1954): 345-365.

- Fenik, Mümtaz Faik. «Türkiye ve Sovyetler.» *Ulus*, 8 Nisan 1945: 1-2.
- . «Kuryemizin Ölümündeki Mes'uliyet.» *Zafer*, 5 Haziran 1949: 1.
- Gündüz, Ahmet. «1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları.» *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi* 6, no. 1 (2005): 1-12.
- Keleş, Erdoğan. «Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi.» *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* (Yılmaz Kurt), no. 23 (2008): 149-194.
- Kısıklı, Emine. «Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi.» *Atatürk Yolu* VI, no. 24 (1999): 487-526.
- Kurat, Yuluğ Tekin. «Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923- 1973.» *Belleten* XXXIX, no. 154 (1975): 265-308.
- Metintaş, Mustafa Yahya, ve Mehmet Kayıran. «Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası(1939-1942).» *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21, no. 1 (2011): 289-313.
- Nadi, Nadir. «Ankara Paktından İyi Niyet Sahibi Her Millet Memnun Olmuştur.» *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1939: 1.
- . «Bir Hakikat ve Bir Üzüntü.» *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1945b: 1.
- . «Muvazene Politikası Yok Olamaz!» *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1944: 1-3.
- . «Sovyetler Politikasının Sakat Tarafları.» *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1941: 1-2.
- . «Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını.» *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1945a: 1.
- Nadi, Yunus. «Avrupa ve Sovyet Rusya.» *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1939 b: 1.
- . «Rus Alman Paktından Sonra.» *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1939 a : 1.
- Sadak, Necmeddin. «Son Hadiseler ve Türkiye Rusya Dostluğu.» *Akşam*, 20 Eylül 1939: 1-2.

Sadikov, Ramin.«Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol.»*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 29, no. 48 (2010): 101-108.

Son Posta. «Rusya Türk Dostluğunu Asla Unutmıyacaktır!» 14 Nisan 1943: 1.

Son Posta. «Rusya Türkiye Aleyhindeki İddialarını Geri Aldı.» 29 Ekim 1947: 1.

Son Telgraf. «Satılmış Bir Bolşevik Profesörün Hezeyanları.» 25 Ağustos 1946: 1.

Şamiloğlu, Ali Rasizade.«Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları.»*Belleten* (Türk Tarih Kurumu Basımevi) LV,no.212(Nisan 1991):240-255.

Tan. «Türk-Sovyet Görüşmeleri Moskovada Neticelenemedi.» 18 Ekim 1939: 1.

Yalçın, Hüseyin Cahit. «Moskova Radyosu Faaliyette.» *Tanin* , 16 Mayıs 1946a: 1.

—. «Boğazlar Meselesi ve Rus Propagandası.» *Tanin*, 13 Ağustos 1946b: 1.

—. «Yeni Bir Tarih Başlıyor.» *Tanin*, 14 Mart 1947: 1.

—. «Büyük Nisbette Bir Şantaj.» *Yeni Sabah*, 9 Temmuz 1940: 5.

— «Alman-Rus Harbinde Türk Bitarafılığı.» *Yeni Sabah*, 26 Haziran 1941: 1.

Yalçın, Osman. «İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi.» *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, no. 47 (2011): 701-731.

Yeni Sabah. «Akdeniz Paktı ve Sovyet Endişeleri.» 10 Mart 1949: 1-5.

Yeni Sabah. «Dış İşleri Bakanının Mühim Nutku.» 24 Mayıs 1948: 1,3,,6.

Yeni Sabah. «İngilizlerle Birleştik.» 13 Mayıs 1939: 1-3.

Yeni Sabah. «Kuryemizin İntiharı.» 5 Haziran 1949: 1-4.

Yeni Sabah. «Türkiye ve Akdeniz Atlantik Paktları.» 9 Şubat 1949: 1-3.

Diğer Yayınlar

T.B.M.M Zabıt Ceridesi. Cilt 6, Devre VI, İçtima1. Ankara, 8 Kasım 1939. 17-18.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi. Cilt 4, Dönem VII, Toplantı Senesi2. Ankara: TBMM Matbaası, 23 Şubat 1945. 128-129.

T.B.M.M Tutanak Dergisi. Cilt 20,Dönem 7, Toplantı 3. TBMM Basımevi, 1 Kasım 1945.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi. Cilt 2, Dönem VIII, Toplantı 1. T.B.M.M Basımevi, 1 Kasım 1946.

T.B.M.M Tutanak Dergisi. Cilt 17, Dönem 8, Toplantı 3. Ankara: TBMM Basımevi, 16 Mart 1949.

T.B.M.M Tutanak Dergisi. Cilt 21, Dönem VIII, Toplantı 4. Ankara: TBMM Basımevi, 1 Kasım 1949.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. Cilt 5, Devre: VI, İçtima: F. T.B.M.M. Matbaası, 11 Eylül 1939.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi Cilt 13,Devre VI, İçtima 1. Ankara T.B.M.M Matbaası, 13 Temmuz 1940.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi. Cilt 9, Devre7, İçtima 1. Ankara: T.B.M.M Matbaası, 20 Nisan 1944

T.B.M.M. Zabıtı Ceridesi. Cilt IV, İçtima 1, Birinci İnkat. Ankara: T.B.M.M Matbaası, 1 Kasım 1931.

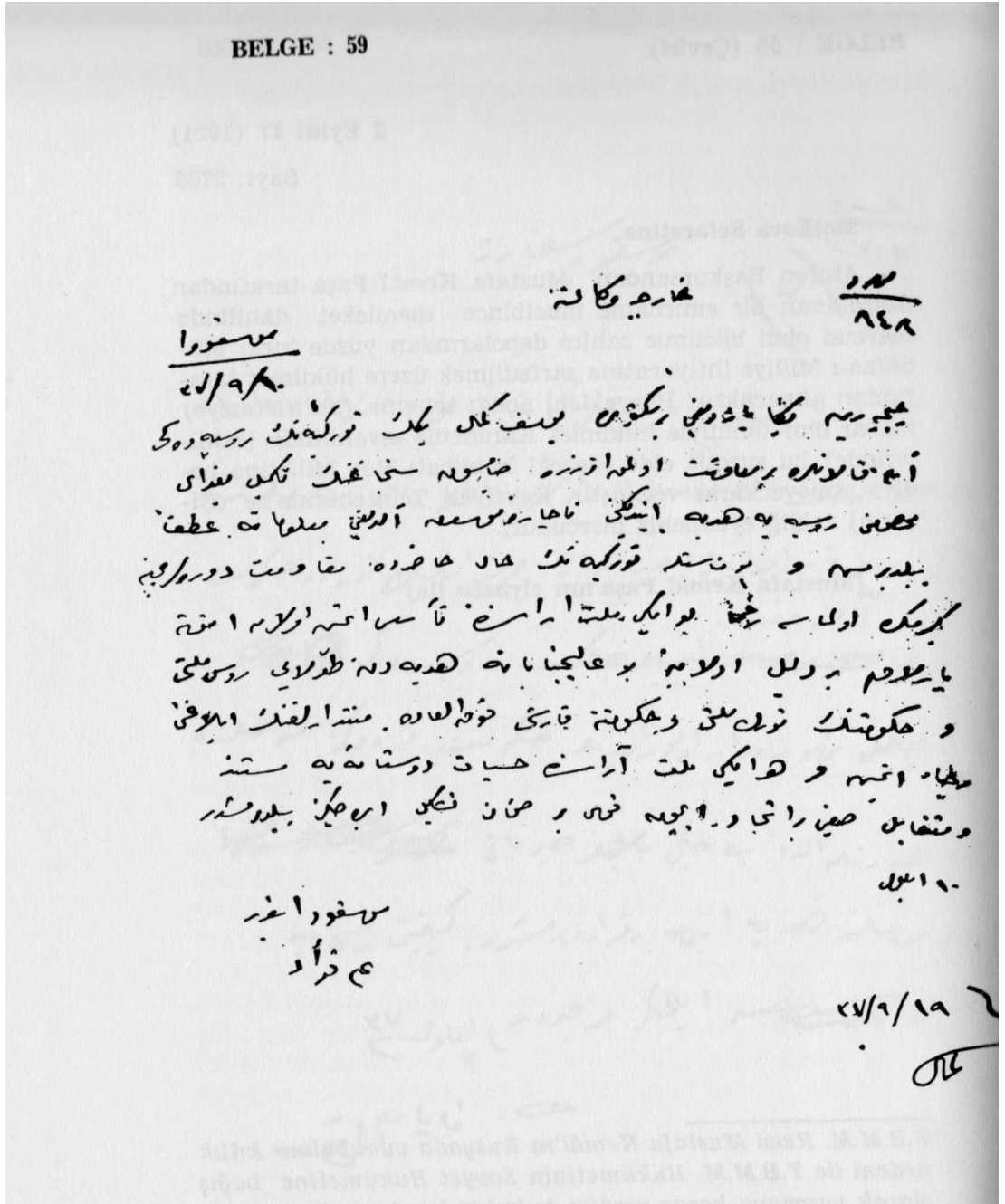
Potskhveriya, Boris B. «1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri.» *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*.Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1999. 189-195.

Sotniçenko, Aleksandr. «1945-1956 Yıllarında Türk- Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları.» Düzenleyen İlyas Kamalov ve İrina Svistunova. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri I.Çalıştay Bildirileri14-15 Mayıs 2010*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011. 321- 337.

Yüceer, Saime. «Atatürk Dönemi(1919-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu.» *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri I.Çalıştay Bildirileri14-15 Mayıs 2010*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011. 61-106.

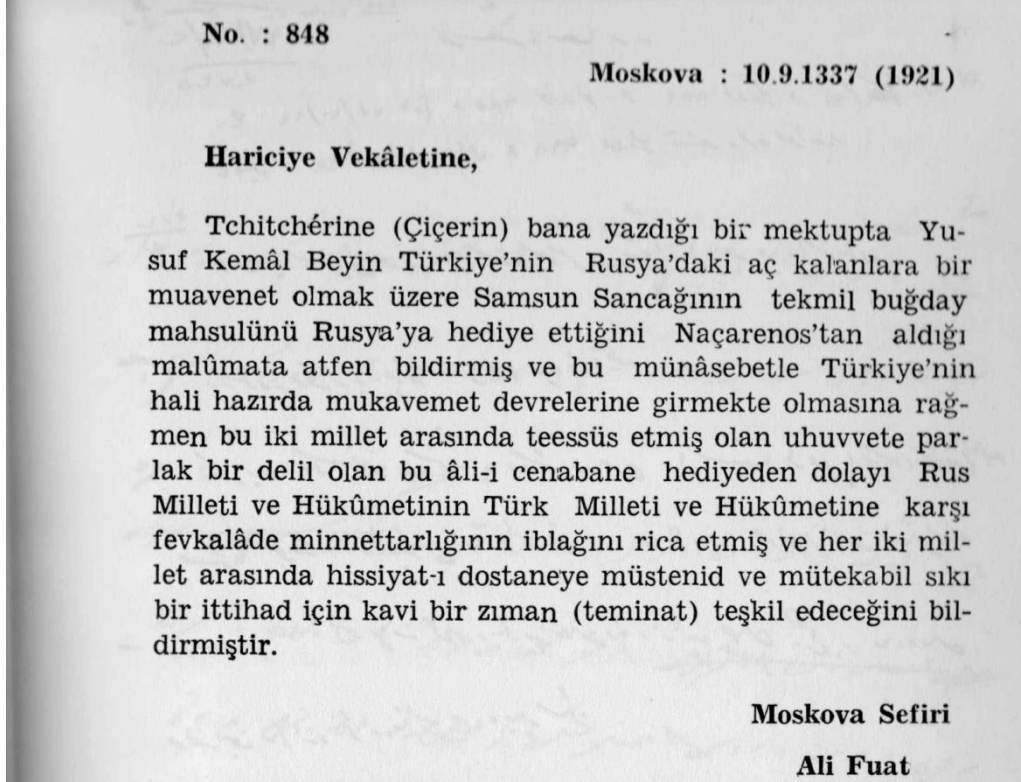
EKLER

EK-1 Çiçerin'in Teşekkürü

EK-1 Çevirisi

RSFSC' deki kıtlık nedeni ile TBMM'nin yapmış olduğu hububat yardımına Çiğerin tarafından teşekkür edildiğine dair Moskova Büyükelçiliğinin telgrafı.

Kaynak: Atatürk'ün Milli Dış Politikası. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi.1994 s.354-355

C K D a n g s a m p u r a n n i t e p e r
T e r a k u n g

[illegible]

EK-2 Çevirisi

Sokolnikov'un mali sıkıntıları gerekçe göstererek Ankara Hükümeti ile varılan anlaşma gereği yapılacak yardımın iptalini teklif etmesi üzerine Çiçerin'in Molotov'a yazdığı protesto mektubu. Mektubun sonunda Lenin'in notu yer almaktadır.

(Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsial'no-Političeskoy İstori-
yi, Fon 2, Liste 1, Dosya 22843, Sayfa 1.)

22/2/1922

Yoldaş Molotov'a

Saygıdeğer Yoldaş

Türkiye ile ilgili komisyonda yoldaş Sokol'nikov, korkunç bir teklifte bulundu ki, bunu nitelendirmek bile güçtür. O, Moskova Anlaşması'nın taahhütlerini yerine getirmemeyi ve belirlediğimiz tarihe (16 Mart) kadar belirlenen miktarı ödememeyi teklif etti. Halbuki bu miktar bu iş için Tiflis'de ayrılmış ve kendi ajanları vasıtasıyla Türkiye de bunu öğrenmiş bulunmaktadır. O (Sokol'nikov) böylece bize güvenen Türk köylü ve zanaatkârları kandırmayı, bütün Doğu'nun halkları önünde kendimizi rezil etmeyi, bize bir daha inanmamalarını ve bizi yalancı olarak nitelendirerek bizden nefret etmelerini sağlamayı ve anlaşmayı bizzat imzalayan beni Doğu halklarının önünde rezalet çarmihına germeyi ve siyasi olarak öldürmeyi teklif etmektedir. Siyasi intihar anlamına gelecek bu teklifi destekleyecek şekilde birilerinin el kaldırmasına müsaade edemem. Bütün bunlar, son dört küsur yılda karşılaştığım en korkunç şeydir.

Komünist Selamı ile Çiçerin

Yoldaş Molotov, Çiçerin'in tamamen haklı olduğunu düşünüyor ve teklif ediyorum: Çiçerin'in görüşünü haklı bulmak ve ödemeyi belirlenen sürede gerçekleştirmek,

24/2/1922, Lenin

Kaynak: Aleksandr Kolesnikov, Atatürk Dönemi Türk- Rus İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara 2010

EK-3 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

TÜRK-RUS MUAHEDENAMESİ

Türkiye Cumhuriyeti ile İctimai Şûralar Cumhuriyetleri ittiadi Hükûmeti, tarafeyni yekdiğerine rapteden münasebatı tabiiyei müstemirenin ve samimi dostluğun takviyesine medar olacak şeraiti vazihanın tâyin ve tesbiti, tarafeyni âkideynin menafiline muvafık olacağını bittakdir, bu gayenin istihsali için, Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ile İctimal Şûralar Cumhuriyetleri Umuru Hariciye Ahali Komiseri Mösyö Jorj Çiğerini tâyin eylemişler ve müşarûnileyhüma dahi zirde muharrer mevat hakkında mutabık kalmışlardır:

MADDE 1

Tarafeyni âkideynden biri aleyhine âhar bir veya birkaç devlet tarafından bir hareketi askeriye de bulunulduğu halde diğ er tarafı âkid birincisine karşı bitarafılığı muhafaza emeyi taahhüt eyler.

Haşiye: Askerî manevralar diğ er tarafı izrar etmediğ inden, hareketi askeriye tabirinin dairei ş ümulüne ithal edilmemelidir.

MADDE 2

Tarafı âkideynden her biri diğ erine karşı her gûna tecavüzden içtinabeylemeğ i taahhüt eder. Tarafeyni âkideynden her biri âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğ er tarafı âkidin aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya siyasi mahiyette hiç bir itilâfa ve keza âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğ er tarafı âkidin emniyeti askeriye veya bahriyesi aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya itilâfa iştirak etmemeğ i taahhüt eyler. Bundan başka, tarafeyni âkideynden her biri, âhar bir veya bir kaç devlet tarafından diğ er tarafı âkid aleyhine tevcih edilen hiç bir hareketi husumetkâraneye iştirak eylememeğ i taahhüt eder.

MADDE 3

İşbu muahede tasdikını mütaakip hemen iktisabı meriyet edecek ve müddeti üç sene olacaktır.

Bilâhara tarafeyni âkideynden biri, müddeti mezkûrenin hitamından altı ay evvel muahedeyi feshetmek arzu eylediğ ini tebliğ etmezse muahede kendiliğ inden bir sene müddetle temdit edilmiş addolunacaktır.

17 kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste tanzim edilmiştir.

İmza

Jorj Çiğerin
Mührü resmî

İmza

Dr. Tevfik Rüştü
Mührü zatî

PROTOKOL

1

Her halde şurası mukarrerdir ki tarafeyni âkideynden her biri, şeraiti işbu muahdede tâyin edilen taahhüdât hududu haricinde âhar devletler ile her türlü münasebatında tam bir serbestii hareket muhafaza eder.

17 kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste tanzim edilmiştir.

İmza

Jorj Çiçerin
Mührü resmî

İmza

Dr. Tefvik Rüştü
Mührü zatî

PROTOKOL

2

Diğer tarafı âkidin aleyhine tevcih edilebilecek olan, devletler beynindeki, bilcümle malî ve iktisadi itilâfları da, bu günkü tarihli muahedenin ikinci maddesinde mezkûr «siyasi mahiyet» tabirinin dairei şûmulüne dâhil addetmek hususunda tarafeyni âkideyn, itilâf eylemişlerdir.

17 kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste tanzim edilmiştir.

İmza

Jorj Çiçerin
Mührü resmî

İmza

Dr. Tefvik Rüştü
Mührü zatî

PROTOKOL

3

Tarafeyni âkideyn meyanelerinde tahaddûs edebilececek olan ve turuku âdiyei siyasiye ile tesviye edilemiyen ihtilâfatın suverî halini tâyin ve tesbit için müzakerata girişmeği dahi taahhüt ederler.

17 kânunuevvel 1925 tarihinde Pariste tanzim edilmiştir.

İmza

Jorj Çiçerin
Mührü resmî

İmza

Dr. Tefvik Rüştü
Mührü zatî

Kaynak: T.C. Dış İşleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi. <http://ua.mfa.gov.tr/> (01.04.2015)

EK-4 Litvinov'un Tefvik Rüştü Aras'a Mesajı

Hariciye Vekili Tefvik Rüştü beyfendi

Ankara .

İki Komşu Milletlerimiz arasındaki bekarrubun sağlam temelleri ni kuran Türk - Sovyet muahedesinin onuncu yıl dönümü münasebetile en iyi temennilerimi arz etmekle bahiyarım . Müsellah müdahale karşısında Milletlerimizin kahramanca mücadele eylediği zamanın çetin imtehanlarından doğmuş olan Türk - Sovyet dostluğu müteakip seferler zarfında kuvvetlenmiş ve sulh mücadelesinin siyasi ve iktisadi sahelerde tarsinine hizmet eylemiştir ki 1925 Paris muahedesı ve 1929 da imzalanan Ankara Protokolü iki Milletlerimiz arasındaki bu teşriki mesai siyasetinin en parlak neticeleri olarak sayılmaktadır . İki dost/memleketlerimiz arasındaki mevcut müteakıl emniyetin yeni bir delilini teşkil eden ve sulh müsademesinin yeni bir eşi olan Bahri Protokolün imzası suretile Sovyet - Türk dostluğunun onuncu yıl dönümünü idrak eylediğimizi hatırlatmakla batıyarım . Aziz Vekil Beyfendi, Sovyet-Türk dostluğunun tesisi ve takviyesi emrinde gayretleri sepk etmiş olan Türkiye Hükümetine ve Türk siyaseti zimamdarlarına en iyi temennilerimi iblağ buyurmanızı rica ederim . Türk - Sovyet tekarrubünde faal bir teşriki şeriki mesai olmak sıfatile en yüksek hürmetlerimin teminatını kabul buyurmanızı şahsen rica ederim .

Hariciye Komiseri Litvinoff .

*Nepredelennik üzere
Ajansa verilmiştir
16 3 1931*

EK -7 Başarısızlıkla Sonuçlanan Türk- Sovyet Görüşmeleri

Çarşamba
18
EYLÜL
1939

TAN
GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

Yeni Müşteri Bulmak Sanatı
Dr. Zeynep Akın 10
"Her insan bir hizmete elverişlidir" derler. Bu sözün
anlamı, her insan bir iş için elverişlidir. Bu işi bulmak
sanatıdır. Bu sanatı öğrenmek, her insanın görevidir.
Dr. Zeynep Akın, İstanbul, 10 Aralık 1939.

Türk - Sovyet Müzakereleri Moskovada Neticelenemedi

Moskovada ayrılan
İsmet İNÖNÜ

Bunun Sebebi, Sovyetlerin, Evvelce Görüşülen Esaslardan Hariç Olarak Yeni Tekliflerde Bulunmalarıdır

**Balkanlar
Kendilerini
Kendileri
Kurtarabilir**

Yazar: M. Zekiye SERTEL

Son günlerde Balkanlar Balkan
savaşına çıktı. Bu savaşın
sonu, Balkanlar için çok önemlidir.
Balkanlar, Balkanlar için çok önemlidir.
Balkanlar, Balkanlar için çok önemlidir.
Balkanlar, Balkanlar için çok önemlidir.

Bu Tekliflerin, Bize Verilen Garantilerin Bizden İstene Taahhütlere Tekabül Etmediği Gibi Boğazlar Siyasetimize de Uygun Olmadığı Görülmüştür

Parti Grubu toplantısında konuşan İsmet İNÖNÜ

Vekiller Hepti, Meclis Reisinin Ve Mareşal Çakmak'ın İştirakile Millî Şefin Riyasetinde Toplandı

**Parti Grubu Acele İşler
İçin Yarın Toplanacak**

**Saracoğlu, Moskovadan
Dün Gece Hareket Etti**

Ankara, 17 (İ.A.) — C. R. Partisi B. M. Meclisi
grup toplantısı 17 18.000 saatte başladı. Bu
grup toplantısı, Ankara'da 18.000 saatte başladı.
Bu toplantıda, Ankara'da 18.000 saatte başladı.

Ankara, 17 (İ.A.) — C. R. Partisi B. M. Meclisi
grup toplantısı 17 18.000 saatte başladı. Bu
grup toplantısı, Ankara'da 18.000 saatte başladı.
Bu toplantıda, Ankara'da 18.000 saatte başladı.

Hitler, Stalinin Vereceği Cevabı Bekliyor

**Almanya, Şimal Devletlerini Rusyana,
Danimarkayı Kendisinin Nüfus Mıntakasına
Almak Suretiyle Sovyetlerin Yardımını İstedi**

London, 17 (Haber) — Hitler
savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti. Bu sözün
anlamı, Hitler savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti. Bu sözün
anlamı, Hitler savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti.

**Boşanma
Davalarında
Kolaylık**

Bu savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti. Bu sözün
anlamı, Hitler savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti. Bu sözün
anlamı, Hitler savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti.

Fikreti Bir İrticaa Bayrak mı Yapmak İstiyorlar

Bu savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti. Bu sözün
anlamı, Hitler savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti. Bu sözün
anlamı, Hitler savaşın sonuna kadar savaşmaya
devam edeceğini söylemişti.

EK-9 Barbarossa Harekâtı ve Türkiye'nin Tutumu

23 Haziran 1941
Pazartesi
4 Üncü Yıl - No. 1126

Yeni Sabah

GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

İDARE YERİ
Nispetiye, No. 54 İstanbul
Telefon: 30725
Her yerde 5 Ku

Alman - Sovyet Harbi Karşısında Bitarafız

Hükümetimiz bu kararı ilân etti

Ankara, 22 (a.s.) — Resmi tebliğ:

Cumhuriyet Hükümeti, Almanya - Sovyetler Birliği harbi dolayısıyla ilân olan vaziyet menâfesinde Türkiye'nin tarafısız ilânı karar vermiştir.

Alman - Rus harbi

Sovyetler Birliği'nin Almanya ile harp halise girmesi aul harp âzârinde ne gibi bir eksi teatir gopacak ve İngiltere ve Amerika ile Sovyetler arasındaki münasebetleri ne dereceye kadar değıştirecektir?

Almanya Rusyaya harp ilân etti

Alman, Rumen ve Fin orduları Sovyet topraklarına girdiler

Bazı Sovyet şehirleri tayyareler tarafından bombardıman edildi

İtalya da ilânı harp etti

İngiltere Rusya ile beraber

İngiliz Başvekili İngiltere'nin bütün kuvvetile Rusyaya yardım edeceğini bildirdi

Denizciler dikkat!

Karadeniz Almanlar tarafından harp mntakası ilân edildi

Kara sularımız bu mntakanın haricinde sayılıyor

Molotov'un nutku

"Napolyon nasıl mağlûp oldu ise Hitler de öyle mağlûp olacaktır."

Almanlar harekete geçtikten sonra ilân harp etmişler

Türk - Alman paktı etrafında

Bütün Alman mekteplerinde Türkiye hakkında konferanslar veriliyor

Talebelerimize karşı gösterilen sempati

Hitlerin tarihî beyanamesi

"Biz harp ederken Moskova bizim arkadan vurmak istiyordu"

Alman devlet reisi cennan eden bütün siyasî hadiseleri anlatıyor

Ruslar Boğazda üs istemişler

Berlin, 22 (a.s.) — Führe Alman milletini asırdaki yarımadayı ele geçirmek istiyordu. Eğer mesguliyetinden sonra, silyerle mntaka, mahallî ölkelerin sonra mahayit ağız konaklaşmış zaman parıttır.

3 Eylül 1939 da İngiltere Rusya ile harp ilân etti.

İngiliz Başvekili İngiltere'nin bütün kuvvetile Rusyaya yardım edeceğini bildirdi

Londra, 22 (a.s.) — İngiltere Başvekili B. Churchill dün gece radyoda mühim bir nutuk ilân ederek Alman - Sovyet harbi karşısında İngiltere'nin vaziyetini tesatit etmiştir.

Söylediği İngiltere'nin bu harpte - Sovyet Rusyaya yedi ilâtilerinde bulunan bütün yarım yapağını kaydetmekle başlıyarak İngiliz başvekili sözlerine şöyle devam etmiştir:

— Bu harpte birinci etap Fransız imkânından sonra ki vaziyet. Müteakik mağlûp olmuş ve bu Almanya karşısında yaluz ve müteakik kalmış. O zaman Alman harp kuvvetlerinin İngiltereye kütâ halinde tasarrufları başladı. Bu harbin ikinci etapını teşkil ediyor. Hava harpleri çetin oldu ve bu Almanlar çoktara yendi. Almanlar ilâtileri kurtardı.

Üçüncü etap Amerikalılar kar ve iare kanunu kabul etmesi ve bu asımlı yardımına başlamasına bağlanmıştır. Şimdi de kar-

(Sona sayfa 5 sütun 5 de)

Karadeniz Almanlar tarafından harp mntakası ilân edildi

Kara sularımız bu mntakanın haricinde sayılıyor

Berlin, 22 (a.s.) — Teatir seyirinin hakkında asırdaki resmi itâat nezdinde; Akteri hâdisele delayısıyla, asırdaki budur! gösterilen bu deniz mntakasına muharebe hareketi vukua gelmesi muhtemeldir. Bu sebeple, delay hareketi mntakası haline gelen bu deniz mntakalarında seyirde bütün vapurlar, mayınlar ve diğer harp vasıtaları ile tahrip edilerek tehlîkese maruflar. Alman hükümeti, bu deniz mntakalarında sey-

(Sona sayfa 5 sütun 5 de)

Molotov'un nutku

"Napolyon nasıl mağlûp oldu ise Hitler de öyle mağlûp olacaktır."

Almanlar harekete geçtikten sonra ilân harp etmişler

Londra, 22 (a.s.) — Molotov radyoda beyanatta bulunarak Alman ilânlarını bu sahadı atırdı diye bir sebep göstermeden ve ilân harp etmeden Sovyetler birliğine tavassut ederek budur! bir laf noktası getirdi.

(Sona sayfa 5 sütun 5 de)

Hür Fransızlar Şama girdiler

Mudafiler bütün ihtiyatlarını harp hattına sürmüşler

Londra, 22 (a.s.) — Müttefik Fransız sânamın övündüğü göre Yakınsaklık! Hür Fransız kuvvetleri boskman - daşınla tayin edile General Catroux Şama girmiştir.

General de Gaulle gündüzdü bir teatir teatirinde General Legentihomme ve diğer şahay ve askerlere derin memnuniyet-

(Sona sayfa 5 sütun 5 de)

Alman - Rus harbi

Büyük Almanyanın ilânı, ve Avrupa'nın teatir, Devlet Reisi Adolf Hitler, "Kitas müddetinde, mntakâ vâdîlerinde, mntakâ göstererek, cennan medeniyet için muat tanrıdır bir rejim ve bir gün Almanyanı asırdaki, vuracak! asırdaki Rus ordusunun ortadan kaldırılması, tarîhî beyannameyle ordularına emretmiştir. Harfınan yirmi ilâtilerinde Almanya, tıradıya parıldayan güler, ilâtilerinden, karadim karlı ilâtiler-

(Sona sayfa 5 sütun 5 de)

Almanya ile Sovyetler arasında harp başlamıştır

Almanya ile Sovyetler arasında harp başlamıştır. Almanya, Sovyetler Birliği'ne harp ilân etmiştir. Almanya, Sovyetler Birliği'ne harp ilân etmiştir. Almanya, Sovyetler Birliği'ne harp ilân etmiştir.

Almanya ile Sovyetler arasında harp başlamıştır

Almanya ile Sovyetler arasında harp başlamıştır. Almanya, Sovyetler Birliği'ne harp ilân etmiştir. Almanya, Sovyetler Birliği'ne harp ilân etmiştir. Almanya, Sovyetler Birliği'ne harp ilân etmiştir.

Kaynak: Yeni Sabah Gazetesi.23 Haziran 1941

EK-10 Tass Ajansı Alman İddialarını Reddediyor.

TASS

ajansının bir tekzibi

Sovyetler boğazlar hak- kında hiç bir talepte bulunmamışlar

Moskova, 27 (a.a.) — Tas
ajansının tekzibi:

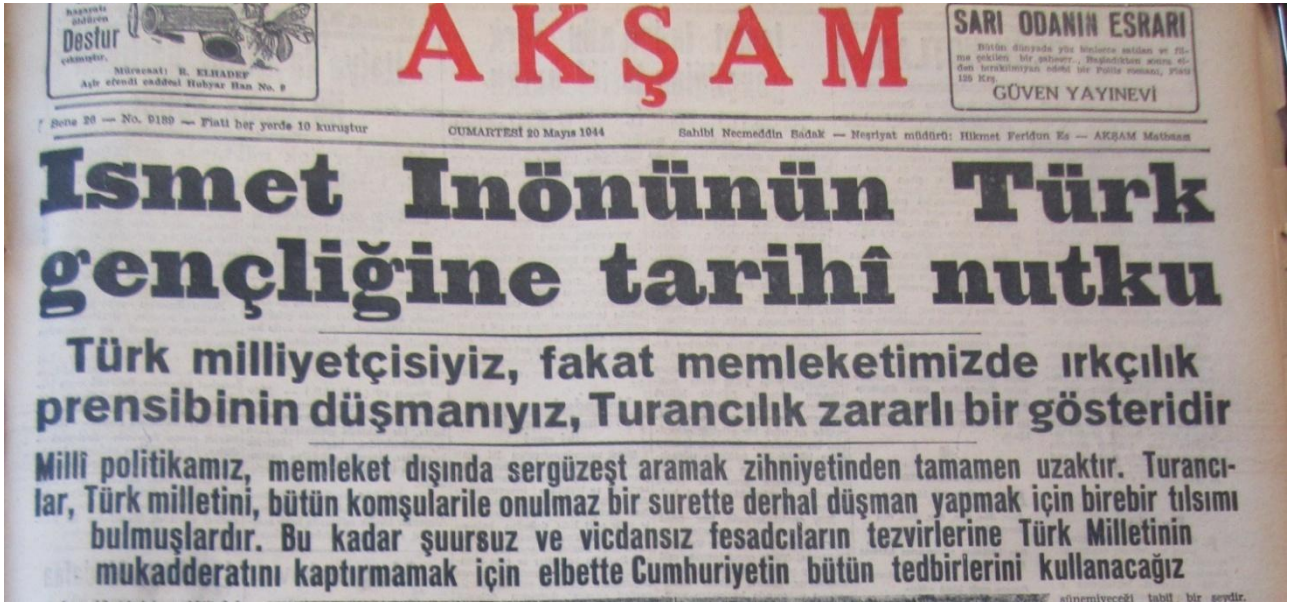
Sovyetler Birliğinin gûya
Karadeniz ve Canakkale Bo-
ğazları üzerinde iddiaları ol-
duğu ve gûya Bulgaristanı
işgal etmek niyetinde bulun-
duğu hakkında Hitler tara-
fından sırf kendi hareketinin
doğruluğunu isbat etmek
maksadiyle ve hâdiseden son-
ra yanlış ve tahrik edici bir
şekilde ileri sürülen isnadları
hariciye halk komiseri B. Mo-
lotof 22 haziranda irad ettiği
nutukta tekzip ettiği halde,
bazı Türk gazeteleri Hitlerin
Sovyetler Birliği aleyhindeki
bu iftirasını iktibas ederek
neşretmişlerdir.

Salâhiyetli Sovyet mah-
fillerinin Sovyetler Birliğinin
gerek Türkiye ile Boğazlara
ve gerek Bulgaristana karşı
takip ettiği hattı hareket
hakkında Sovyetler Birliği
aleyhine müteveccih bulunan
bu menfur iddiayı şiddetle
reddettiklerini beyana, Tas
Ajansı mezundur.

Kaynak: Yeni Sabah Gazetesi 28 Haziran 1941

[illegible]

EK-12. SSCB'nin Cephelerdeki Başarıları Türkiye'nin İç Politikasını da Etkilemektedir.

Aynı zamanda dolaylı olarak Moskova'ya da mesaj veriliyordu. Zira bu beyanattan birkaç yıl önce Almanların işgali altında bulunan ve Türklerin ağırlıklı olarak yaşadığı Sovyet topraklarında faaliyet gösteren Turancılar SSCB'nin tepkisine neden olmuştu.

Kaynak: Akşam Gazetesi 20 Mayıs 1944

Cumhuriyet
Yayın Tarihi : 15.06.1944
Sayfa : 1

“Malik olduğumuz kuvvet ve haklar İngiltere, Rusya ve Amerika aleyhine hiçbir vakit kullanılamaz.,”

167

EK-15 Sovyet İstekleri Basına Sızmıştı.

Perşembe 28 HAZİRAN 1945

İzmiri Tarihinde No 17
Tad. 15. YATIRIL
Tadilat: 2070

ABONE BİREKİ
Yıllık 2000 TL
6 ay 1000 TL
3 ay 500 TL

YAYIN
FİYAT
10 KURUS

Yeni Sabah

GÜNDÜLİK SİYASİ HALK GAZETESİ

BUGÜN 6 SAYFA

Boğazlar Üzerindeki Sovyet İstekleri

İngiltere'nin hadise ile doğrudan doğruya ilgili olduğu bildiriliyor

Londra'da Mühim Görüşmeler

Cereyan Edecek

Sâkin havada tarrâke

Paride görüşülen ve mahrem kalacağı sanılan nöbetler, kolayca tahmin edildiği, yüzlerce milletvekilinin İsmi dairesine girdikten sonra, muhakkak sureden buradan sızacak ve bizi milletvekilini, en yakınlarına açıklanmaması ve kendisinden sayı olduğu söylenmemesi kaydıla, her sevi olduğu gibi gidecektir. Maaşının esasen milletvekilinin de bunu saklamak için ciddi herhangi bir sebebi yoktur.

Türk umumi efkârı çok sa-
kin sığın bir hava içinde
bulunurken birdenbire,
dün sabah Londra kaynaklı ha-
berlerle, uyanış bulunda.

Söylenti ve rivayetin anlatıldığı
tarafından Rus tepebeldiğinin bir
haftadan az olmayan, bir ömre
malik olduğu anlatılıyor. Bu
maddet içinde hükümet umumi
efkârı ve halkı bu hususta sa ve
ya çok aydınlatmak, haberdar
etmek için en ufak bir hareket
te emreldi. Bulunmamıştır. Bi-
lâkin bu ciddi durumu maskele-
mek için elinden geleni, hiç ye-
re, yapmamıştır. Parası hafta bo-
yuna Büyük Millet Meclisi Halk
partisi mensupları olagan üstü
teahhütlere çağırması, fakat bu
teahhütlere cevap vermemesi

da ifade ettikten sonra hükümet
te görüşmüş bulunduğu, Londra-
nın iftiasile aşıkhanas, siyasi
münâkerelerde en büyük başarı-
yı temenni etmek bir borçtur.

Hükümet emin olabilir ki bü-
tün matbuat ve umumi efkâr
kandadır. Büyük Millet Mec-
lisinin şaheği bütün katarlar,
İçinde en vahimlerden de dahil ol-
duğu hâlde, memleketin tüm bir
anlayış ve o kararını uyma zihni-
yetine kaplanacaktır. Belki ön-
münde buhran ve gatin günler
olacaktır. Fakat Türkiye ta har-
bin başlangıcından beri, hatta
daha evvelinden beri, her ihtı-
male göre hanırlanmıştır. Hic
bir olay bu zaman yakalanmış
olacaktır.

İngilteredeki büyük elçimizin İngiliz hariciyesile temasları

Sovyetler Boğazlarda asker mi bulundurmak istiyorlar?

Kudüs: 27 (Radyo 22.50) Anka-
radan alınan haberlere göre Sov-
yet Rusya'nın Ankara Büyükel-
çisi Vinogradoff, Türk - Rus
dostluk paktnın yenilenmesi i-
çin bazı talepleri İttifa edelen bir
Notayı Türk hükümetine teydi
etmiştir.

Notanın metni henüz öğretil-
memişse de yetkili mahfiller Bo-
ğazların hâli hasır durumunda
beni deşifrelikler talep edilmiş
olması ihtimali üzerinde durmak
tadırlar.

Londradan gelen başka bir ha-
bere nazaran Türk hükümet Tür-
kiye ile Rusya arasında yapılan

görüşt teatillerinden İngiliz hükü-
metini peyderpey haberdar et-
mektedir. İngiltere, Montreal
mukavelesinde imzası bulunma-
şın minasabeile yapılan görüşme-
lerle doğrudan doğruya ilgili bu-
lunmaktadır.

SATILAR
Londra: 27 (Radyo Saat 8.30)
— Türkiye hariciye yetkilisi boy

Hasan Saka Sanfransiskodan Gü-
nyünde Londraya uğruyarak
Çöçü ve Edele görüşmeler ya-
pacaktır.

Diğer taraftan geçen mart a-
yında Sovyetlerin fahretkileri
Türk - Sovyet dostluk paktnın
yenilenmesi hususunda görüş-
(Sone: Sa. 5, 58, 9)

Meclisin yaz tatili Bir hafta geri kaldı

Ankara, 27 (Ticofon, umum
muhabirlerinden) — Büyük Millet
Meclisi yaz tatilini geri kırtarak
münasibi saatına toplanacaktır.
Yaz tatilinin bir hafta sonra tat-
lıla başlanacağı muhtemeldir.
Londra, 27 (Radyo) — Bir-
bir

rat diler — Bunday bir müddet
aralı fahretkileri olan Sovyet -
Türk dostluk paktnın yenilenme-
si hakkında Sovyetlere yapılan
yeni talepleri teahhütlere Türk
parlamantüsü amelik tatilini te-
bir emedir.

Alayhinde dâva açılan eski vali
Mahdûn Cüündâğ

Diğer kadını meşum cü arakış
Bilal Müreyyet

İhtiyar ve Mellûc Bir Kadının İddiaları

Muhittin Üstündağ

alevlerinde bir dâva

Kaynak: Yeni Sabah Gazetesi 28 Haziran 1945

her yerde 10 kuruştur. PAZARTESİ 7 Ocak 1946

Başbakanın Rus isteklerine cevabı

Kars ve Ardahan Türkiye'ye verilmiş değil iade edilmiştir

Kars ve Ardahanda tek Ermeni yoktur, Doğu illerinde mevcut 15 bin kadar Gürcü ise Çar ordularının önünden kaçmış Türk muhacirleridir

Ankara 6 (A.A.) — Başbakan Şükrü Saracoğlu Ankara'da toplanmış bulunan Türk basın kongresi üyelerine bugün saat 17 de bir çay vermiştir. Bu münasebetle Başbakan gazetecilere aşağıdaki demecde bulunmuştur:

Arkadaşlar,

Geçen ayın son günlerinde bütçe konuşmaları dolayısıyla millet, devlet ve hükümet işleri hakkında her Bakan tarafından geniş ve derin izahlar verildi ve bu işler hakkında yapılan tartışmalar ve sorulan sorgular doyurucu cevaplar aldı. Onun için bugünkü sözlerim daha ziyade dış işlerine ait kalacak, ondan sonra da soracağınız sorulara cevap vermek olacaktır.

Kars ve Ardahan hakkındaki istekler

1) Aylarca evvel, malûm bazı gazete ve radyolarda «Kars ve Ardahan illeri, yabancı memleketlere dağılmış olan Ermenilere yurt olarak verilmelidir» sayıları ve haberleri yayıldı:

a — Bütün dünya biliyor ki bütün bu yerlerde bir tek Ermeni mevcut değildir.

Memleketin başka yerlerine dağılmış olan ve çoğu İstanbul'da bulunan Ermeni vatandaşlarımıza karşı emniyetimiz vardır. Dışardaki tahriklere ve şüphe uyandırmak isteyen çalışmalara karşı, Ermeni vatandaşlarımızla olan münasebetlerimizde en ufak bir gölge hasıl olmak ihtimali yoktur. Bütün vatandaşların dışarı oyunlarına karşı birbirlerine ve cumhuriyet kanunlarına olan güvenlerini hiç şüphelenmeden muhafaza edeceklerine eminim.

b — Osmanlı İmparatorluğu, son Türk - Rus muhaberesini kaybettikten sonra yapılan Ayastafanos müahedesinde, halkının büyük kısmı Türk ve müslüman olduğundan dolayı Çarlık Rusya açıktan açığa Kars ve Ardahan illerini istemeğe cesaret edemedi, fakat Osmanlı İmparatorluğundan veremiyceği miktarda harb tazminatı istedi. O zaman istenmiş olan

(Arkası sahife 2; sütun 3 te)

EK-19 Boğazlarda Hak İddia Eden SSCB'nin İlk Notası Türk Basınında

Yeni Halkın
Türkiye'nin en büyük ve en eski gazetesidir. Kuruluşu 1908'dir. Her hafta 150 kuruş.
Adres: Çarşamba Caddesi, No: 18, İSTANBUL, Telefon: 22477

Yeni Halkın
Türkiye'nin en büyük ve en eski gazetesidir. Kuruluşu 1908'dir. Her hafta 150 kuruş.
Adres: Çarşamba Caddesi, No: 18, İSTANBUL, Telefon: 22477

TOMBUL TEYZE
Mehmet Tombul Teyze'nin en güzel resimlerini...
Her yerde fiyatı 100 kuruş

Loğazlar meselesi

Bir loğaz seneye yakın bir zaman zarfında, Boğazlar meselesi...
Bu mesele hakkında...
Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...

Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...

Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...

Almet Emin Yalman
Mareşal Fevzi Çakmak meselesini ne şekilde izah ediyor?
Buna izah değil geveleme derler

Almet Emin Yalman...
Mareşal Fevzi Çakmak...
Buna izah değil geveleme derler

Rusya Boğazlar işini resmen ortaya attı

Hükümetimize verdiği bir nota ile Montreux mukavelesinin yeniden gözden geçirilmesini istedi

GEÇEN KASIM AYINDA İNGİLTERE VE AMERİKA DA BOĞAZLAR REJİMİNİN TADİLİNİ İSTEMİŞLER, BU TALEBİ SA-RACOLU HÜKÜMETİ MÜŞET KARŞILAMIS, FAKAT RESMİ CEVABIMIZIN AYNI TADİLİ TALEBİNE RUSYA DA İL-TİHAK ETTİĞİ TAKDİRDE VERİLEBİLECEĞİNİ BİLDİRİŞTİ. ŞİMDİ RUSYA DA AYNI TALEBE İSTİRAK ETTİĞİNDEN HÜ-KÜMETİMİZİN RESMİ CEVABI BEKLENİYOR.

Boğazlar Bakanı Hasan Saka

Ankara, 11 (TANIN) — Bugünkü Boğazlar rejimi...
Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...
Boğazlar meselesi...

PARİS Konferansı
Murahhaslar dün istirahat ettiler

Bugün devletlerin devlet emili-mesi meselesi görüşülecek
Paris, 11 (A.A.) — Paris konfe-ransının yarın tatili yapman...
Paris, 11 (A.A.) — Paris konfe-ransının yarın tatili yapman...

Demokrat selâmi
Cumhuriyetin...
Demokrat selâmi...
Cumhuriyetin...

TÜRKİYE
Cumhurbaşkanı

İnönü'nün tekrar seğıl-mesinden bir Rumen gazetesi sitayişle bahsediyor
Bükreş, 11 (A.A.) — Anadolu Ajansı'nın...
Bükreş, 11 (A.A.) — Anadolu Ajansı'nın...

Bakanlar Kurulu
Dün gece geç vakte kadar toplantı yaptı
Toplantıda Meclis arzilecek program hazırlanıyor

Bakanlar Kurulu...
Dün gece geç vakte...
Toplantıda Meclis...

Ruslar yeniden uydurma vesikalar bulmağa başladılar

SİMDİ DE PRAVDA GAZETESİ HARB SİRASINDA TÜRK ALMAN GİZLİ MÜNEASEBELERİ HAKKINDA BİR TAKIM GARİP YAZILAR NEŞRETMEĞE BİTİLDİ

London, 11 (A.P.) — Londra'da...
London, 11 (A.P.) — Londra'da...

Beşinci hafta at yarışları
İkinci yarıştan sonra halk yarış seticesine itiraz etti

Beşinci hafta at yarışları...
İkinci yarıştan sonra...
Halk yarış seticesine...

EK-20 SSCB'nin Notası Karşısında Bir Türk Karikatürü

Kaynak: Tanin Gazetesi 18 Ağustos 1946

EK- 21. ABD ve İngiltere Türkiye’den Önce SSCB’ye Nota Veriyor.

Kaynak: Son Telgraf Gazetesi 22 Ağustos 1946, Tanin Gazetesi 22 Ağustos 1946.

[illegible][illegible]

Kaynaklar: Son Telgraf 24 Ağustos 1946. Tanin Gazetesi 24 Ağustos 1946

Vital
4
VİTANINLI
yegâne kuvvet
GİDASI

Cumhuriyet

KURUCUSU: YUNUS NADI
23 üncü yıl Sayı : 7945
Tiraj ve satışlar adresi: Cumhuriyet, İstanbul — Posta kutusu: İstanbul No. 348
Yayıncılar: Ümmet İsmail Numaran 3438, Tel. 3437 3436, 3435, 3434

Fransızca ve Türkçe
25.000 kelime — baskı ve müell
SÖZLÜK
Bu yeni kitap İngilizce, Rusça, İtalyan ve diğer dillerle bütün kelime ve ifadeleri karşılar. 600 sayfa.
Ahmed Halid Kitabevi

Rusya, Cevabî Notarınıza Karşılık Verdi

Moskova hükûmeti, Boğazların müdafaasının Türkiye ve Rusya arasında olmasında ısrar ediyor

Yenı konferans nasıl toplanacak?

Rusya, Boğazlar konferansı toplanmadan evvel, iki devlet arasında doğrudan doğruya görüşmeler yapılmasını istiyor

Sovyetler, 7 ağustos tarihli notadaki tekliflerden üç maddenin kabulünü memnuniyetle karşıladılar

İngiltere, Potsdamda, Boğazlar muhavelesi hakkında Rusyanın iddia ettiği şekilde bir karara varılmadığını bildiriyor

Athina, 28 (sa) — 22 ağustos 1946 da Boğazlar hakkında Sovyet hükûmeti ve İngiltere arasında bir konferans yapılması hususunda bir anlaşma yapılmamıştır. İngiltere hükûmeti, Boğazlar konusundaki iddialarını, iki devlet arasında doğrudan doğruya görüşmeler yapılmasını istiyor. İngiltere hükûmeti, 7 ağustos tarihli notadaki tekliflerden üç maddenin kabulünü memnuniyetle karşıladılar.

Kral Yorgi, bundan evvel Atınaya evseldiği biyle karışmamış

Yunan Kralı, milletini milli birliğe davet etti

Kral, dün büyük törenle Atınaya girdi, kabine istifa etti, yeni kabinenin kurulmasına gene Çaldaris memur edildi

Athina, 28 (Paz) — Yunan Kralı Yorgi, bu gün Atınaya girdi ve milletiye davet etti. Kral, Atınaya girdiği anda, milletiye davet etti. Kral, Atınaya girdiği anda, milletiye davet etti.

Bütçe hazırlığı

Bakanlar Kurulu dün de 12 saat bütçe ile meşgul oldu

Athina, 28 (sa) — Bakanlar Kurulu bugün saat 12.30 da toplanmış, bütçe ile meşgul oldu. Bakanlar Kurulu, bütçe ile meşgul oldu.

Mısır kabinesi istifa etti

Satki Paşa, Mısırın cevabını İngiltereye bildirdikten sonra Krala, kabinenin istifasını verdi

Kahire, 28 (sa) — Mısır Başbakanı Satki Paşa, bugün istifa etti. Satki Paşa, bugün istifa etti.

İranda çarşıların yeniden başları

Tehran, 28 (sa) — 23 ağıustos tarihinde İran'da çarşıların yeniden başları. İran'da çarşıların yeniden başları.

Bir sonbahar düşüncesi

Nazi harp suçluları kararı beklerken

Von Neurath, Dr. Schacht ve Von Papen'in beraat edebilecekleri tahmin ediliyor

Kar, yarın gazetecilere bildirilecek ve suçlulara birer birer tefhim edilecek

London, 28 (sa) — Daily Mail gazetesinde Tokyo muhabirleri göre, Dr. von Neurath, Dr. Schacht ve Von Papen'in beraat edebilecekleri tahmin ediliyor.

Washington, 28 (sa) — Daily Mail gazetesinde Washington muhabirleri göre, Dr. von Neurath, Dr. Schacht ve Von Papen'in beraat edebilecekleri tahmin ediliyor.

Paris, 28 (sa) — Paris muhabirleri göre, Dr. von Neurath, Dr. Schacht ve Von Papen'in beraat edebilecekleri tahmin ediliyor.

Amerikan donanması hazarı kadroya alındı

Demokrat Parti Millet Vekilleri

Rivayetlere göre, Mecliste çalışıp çalınmaları hakkında umumî kongrede karar verilecek

İstanbul, 28 (Paz) — Fındıklı'da Demokrat Parti Millet Vekilleri, bugün bir toplantı yaptı. Demokrat Parti Millet Vekilleri, bugün bir toplantı yaptı.

Ankara - Stokholm hava seferleri artırıldı

Ankara, 28 (Paz) — Stokholm ile Ankara arasında hava seferleri artırıldı. Ankara ile Stokholm arasında hava seferleri artırıldı.

Yeni bir anlaşma imzalandı

Yeni bir anlaşma imzalandı. Yeni bir anlaşma imzalandı.

Yeni bir anlaşma imzalandı

Yeni bir anlaşma imzalandı. Yeni bir anlaşma imzalandı.

Yeni bir anlaşma imzalandı

Yeni bir anlaşma imzalandı. Yeni bir anlaşma imzalandı.

Yeni bir anlaşma imzalandı

Yeni bir anlaşma imzalandı. Yeni bir anlaşma imzalandı.

Kaynak: Son Telgraf Gazetesi. 14 Mart 1947

EK-26. Yeni Kurulan DP'de SSCB'yi Sert Şekilde Eleştirmektedir.

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

ŞİŞLİ 15 NİSAN 1948

Demokrat Parti teşkilâta bir tamim gönderdi

Kızılların hedefi millî varlığımızı istiklâlimizi yoketmektir

Bayar tamiminde açıklıyor

Ruslar millete itidal öğüldüğümü suç sayıyor

Komünist faaliyeti karşısında hassasiyet memleketin menfaati bakımından zurettir

Beyrut 15 Nisan 1948. Ruslar millete itidal öğüldüğümü suç sayıyor. Komünist faaliyeti karşısında hassasiyet memleketin menfaati bakımından zurettir.

Millete arpalık ekmek yedirenlerden hesap soruluyor

Buğday ihracatı hakkında Meclise sekiz takrir verildi

Meclis tahkikatı sonunda yurdu buğday sıkıntısına uğratanların Yüce Divana verilmeleri ihtimali kuvvetli görülmektedir

Buğday ihracatı hakkında Meclis tahkikatı sonunda yurdu buğday sıkıntısına uğratanların Yüce Divana verilmeleri ihtimali kuvvetli görülmektedir.

Demokrat Parti sarsılmadı

Muhalefet vazifesini hakkile yapıyor

"Demokrat Partiden hayır kalmadı, fısıltıları Bayarın Erzinan gezisinden sonra ısıtılmıyor"

Muhtar seçimlerini D. P. kazanıyor

Ankara cinayeti muamması devam ediyor

Celâdet avukatına bir sır söylemiş

Avukat Celâdetle konuşmadan birşey söyleyemem dediği tanıklardan biri de kaatilin Haşmet olduğunu söyledi

Kampa girecek güçlerimiz geldi

Kurdoğlunun açıklama telgrafı

Samsunda yiyeceksiz kalan köylüler

Ofis ambarından para ile ve borçlandırılarak hububat verildi - Bayar durumu alakalandı

Eksik âbide

Midhat Cemal KUNTAY

Behçet Uz itham edildi

Hastahanesini açmadan memur tayin edip aylık vermiş

Kaynak: Son Posta Gazetesi 15 Nisan 1948

[illegible]

Kaynak.Hürriyet Gazetesi. 3 Haziran 1948.

Türkiyedeki komünistler casus addedilecekler

C.H.P. Komisyonunun bir raporla Partiye yaptığı teklif

Parti Meclis Grubu bugün toplanarak bu raporu tetkik ve müzakere edecek

Ankara, 21 (Telefonla) — C.H.P. Meclis Grubu yarın saat 15 de toplanacaktır.

Grupta, aşırı sağcı ve solcular hakkında Grubun seçtiği komisyon tarafından hazırlanan raporun bahis konusu olacağı söylenmektedir. Raporla komünizm, prensip itibarile casusluk suçu mahiyetinde görülmekte, bu sebeble aşırı solculuk peşinde koşanların casus addedilmeleri ve hıyaneti vataniye suçu ile askeri mahkemelere verilmeleri istenmektedir.

Kaynak. Cumhuriyet Gazetesi. 22 Haziran 1948

ÖZGEÇMİŞ

10 Şubat 1972 tarihinde, Hatay ilinin Yayladağı ilçesinde doğdum. İlk ve Ortaokulu Afyon'un Anıtkaya kasabasında tamamladıktan sonra 1990 yılında Bursa Orhaneli Lisesini bitirdim. Daha sonra Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği bölümünden 1997 yılında mezun oldum. Halen İstanbul ili Avcılar İlçesi Denizköşkler İlkokulunda öğretmenlik yapmaktayım. 2012 yılında da Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Yüksek Lisans eğitimine başladım.

Umut KULKIRA